

**TÜRKİYE EKONOMİSİNDE İSTİHDAMSIZ BÜYÜME SÜRECİNİN
EKONOMİK ANALİZİ**

Sevgi BUTEV

DOKTORA TEZİ

İktisat Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Bülent GÜNSOY

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ocak, 2012

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Sevgi BUTEV'in; "Türkiye Ekonomisinde İstihdamsız Büyüme Sürecinin Ekonomik Analizi" başlıklı tezi **04 Ocak 2012** tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, **İktisat** Anabilim Dalında Doktora tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı) : Doç.Dr.Bülent GÜNSOY

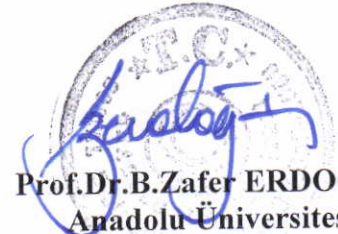
Üye : Prof.Dr.C.Necat BERBEROĞLU

Üye : Prof.Dr.Necdet SAĞLAM

Üye : Prof.Dr.Sami TABAN

Üye : Yard.Doç.Dr.Erol KUTLU

İmza

Prof.Dr.B.Zafer ERDOĞAN
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Doktora Tezi Özü

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE İSTİHDAMSIZ BÜYÜME SÜRECİNİN EKONOMİK ANALİZİ

Sevgi BUTEV
İktisat Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ocak 2012

Danışman: Doç. Dr. Bülent GÜNSOY

Yüksek oranlarda işsizlik yaşanan bir ekonomide sağlanacak yüksek bir büyüme performansının işsizlik oranlarını kendiliğinden düşüreceği yönündeki genel kanı son dönemlerde giderek sorgulanmaktadır. Çünkü gerek Türkiye ekonomisi özelinde gerekse birçok dünya ekonomisinde yaşanan yüksek oranlı büyüme gerekli/yeterli oranda istihdam artışı yaratmamış ve bu süreç istihdamsız büyüme olarak adlandırılmıştır.

Ekonomik büyüme yaşam standartlarının yükseltilmesinde anahtar rol oynayan bir makroekonomik değişken olmasının yanı sıra bu değişkenin kendisinden beklenen bir sonuç olan istihdam artışını yaratmaması büyümenin niteliğinin ve kaynaklarının tartışılmasına yol açmıştır.

Bu gelişmeler çerçevesinde, istihdamsız büyüme olgusu ortaya çıkışı, gelişimi ve nedenleriyle birlikte ortaya koyulmaya çalışılmıştır. İstihdamsız büyüme süreci teorik bir çerçevede açıklanmaya çalışıldıktan sonra Türkiye ekonomisinde istihdamsız büyüme sürecinin kaynakları değerlendirilmiş, istihdamsız büyüme sürecinin çözümüne ilişkin öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Büyüme, İşsizlik, İstihdamsız Büyüme

Abstract

ECONOMIC ANALYSIS OF THE PERIOD OF JOBLESS GROWTH IN TURKEY

Sevgi BUTEV

Department of Economics

Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, January, 2012

Adviser: Assoc. Prof. Dr. Bülent GÜNSOY

In an economy with high unemployment rate, notion of high growth performance will lower the unemployment rate has become very questionable. Because the economic growth Turkey and various other countries around the globe experienced has not created necessary/adequate amount of employment opportunities and this period was called jobless growth.

Economic growth is a macroeconomic variable which plays a key role in increasing living standards; however, this variable's decline in creating an increase in employment rates has raised questions arguing the quality and sources of the growth.

Regarding to these developments, the notion of jobless growth is to be tried to presented in means of examining its arising, development and reasons. After trying to explain the jobless growth period theoretically, the resources of this period in Turkish economy were evaluated and suggestions are presented regarding the solution to this matter.

Keywords: Growth, Unemployment, Jobless Growth

Önsöz

Bu doktora çalışması boyunca bilgisini ve deneyimlerini olağanca sabrı ve hoşgörüsüyle benden esirgemeyen sayın Hocam Doç Dr. Bülent GÜNSOY'a derin saygı ve teşekkürlerimi sunarım.

Doktora tezi izleme komitesinde yer alarak yönelttikleri eleştiriler ve sundukları öneriler doğrultusunda çalışmamızın ilerlemesine katkı sağlayan değerli Hocalarım Yrd. Doç. Dr. Erol KUTLU ve Prof. Dr. Necdet SAĞLAM'a şükranlarımı sunarım.

Eğitim hayatımda bu noktaya gelebilmemi sağlayan, hayatımın her anında desteğini ve sevgisini benden esirgemeyen aileme, eşime sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Sevgi BUTEV

İstanbul, 2012

Özgeçmiş

Sevgi BUTEV

İktisat Anabilim Dalı

Doktora

Eğitim

Y.Ls	2006	Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı
Ls.	2004	Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (İİBF), İktisat Bölümü
Lise	1998	Özel Kültür Koleji, Türkçe-Matematik Bölümü

Kişisel Bilgiler

Doğum yeri/ yılı: 02.02.1980/İstanbul Cinsiyet: Kadın Yabancı dil: İngilizce

İçindekiler

	<u>Sayfa</u>
Jüri Ve Enstitü Onayı	ii
Öz	iii
Abstract	iv
Önsöz	v
Özgeçmiş	vi
Tablolar Listesi	xi
Şekiller Listesi	xii
Giriş	1

Birinci Bölüm

İktisadi Büyüme ve İstihdam İlişkisi

1. İktisadi Büyümenin Tanımı, Ölçülmesi ve Kaynakları	3
2. Dünya Ekonomilerinde Büyüme: Tarihsel Eğilimler	8
3. Büyüme Teorileri	10
3.1. Geleneksel Büyüme Teorileri	11
3.1.1. Klasik büyüme teorisi	11
3.1.2. Marksist büyüme teorisi	13
3.1.3. Schumpeter'in görüşleri	16
3.1.4. Keynes'in büyüme sürecine ilişkin görüşleri	18
3.2. Modern Büyüme Teorileri	19
3.2.1. Harrod-Domar büyüme teorisi	19
3.2.2. Neo-klasik büyüme teorisi	21
3.2.3. İçsel büyüme teorileri	22
4. İstihdamın Tanımı ve Ölçülmesi	25
5. İstihdam Teorileri	26

5.1. Klasik İstihdam Teorisi	26
5.2. Modern İstihdam Teorisi	30
6. Büyüme-İstihdam İlişkisi	32
6.1. Büyüme İstihdam İlişkisini Açıklayan Görüş ve Teoriler	32
6.1.1. Okun Yasası	32
6.1.2. Yatırımlar, verimlilik, büyüme ve işsizlik	34
6.1.3. İşgücü maliyetleri, büyüme ve işsizlik	37
6.2. Büyüme İstihdam İlişkisi Üzerine Ampirik Çalışmalar ve Sonuçları	39

İkinci Bölüm

İstihdamsız Büyüme Olgusu, Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

1. İstihdamsız Büyüme Olgusu	42
2. İstihdamsız Büyüme Olgusunun Ortaya Çıkışı ve Gelişimi	43
2.1. Çeşitli Ülke Örnekleri İle İstihdamsız Büyüme Olgusu	48
3. İstihdamsız Büyümenin Nedenleri	55
3.1. Dünyada Uygulanan İktisat Politikalarındaki Değişim	55
3.1.1. Keynesyen iktisat politikalarının sonu ve stagflasyon	55
3.1.2. Washington uzlaşması ve neo-liberal reformlar	59
3.2. Üretim Sistemlerinde Dönüşüm	62
3.2.1. Fordist üretim süreci	63
3.2.2. Post fordist üretim süreci	63
3.3. İşgücü Piyasalarında ve İşletme Yapılarında Meydana Gelen Değişim	67
3.4. Teknolojik Gelişmeler ve Verimlilik Artışının Etkileri	68
3.5. Histerisiz Olgusu	71

Üçüncü Bölüm

Türkiye'deki İstihdamsız Büyüme Sürecinin Analizi

1. Türkiye Ekonomisinde İşgücü Piyasasının Analizi	74
--	----

1.1. İşgücünün Demografik Yapısı	74
1.2. İşgücü ve İşgücüne Katılım Oranı	77
1.3. İstihdam ve Kayıt Dışı İstihdam	79
1.4. İşsizlik ve Eksik İstihdam	82
1.5. Türkiye Ekonomisinde İşsizliğin Tarihsel Gelişimi	83
2. Türkiye Ekonomisinde İstihdamsız Büyüme Süreci ve Nedenleri	90
2.1. Türkiye Ekonomisinin Büyüme Süreci	90
2.1.1. 1980 öncesi büyüme sürecinin genel özellikleri	90
2.1.2. 1980 sonrası büyüme sürecinin genel özellikleri	92
2.1.3. 2002-2006 yılları arasında yaşanan hızlı büyüme süreci ve özellikleri	95
2.1.4. Küresel finans krizi ve Türkiye’de büyüme sürecine etkisi	99
2.2. Türkiye Ekonomisinde İstihdamsız Büyüme Süreci	100
2.2.1. İstihdamsız büyüme süreci üzerine gözlemler	100
2.2.2. Türkiye ekonomisinde istihdamsız büyüme sürecinin nedenleri	102
2.2.2.1.Ekonominin sektörel kompozisyonundan kaynaklanan nedenler	102
2.2.2.2. İzlenen iktisat politikalarından kaynaklanan nedenler.....	104
2.2.2.3. Verimlilik artışının etkileri	107
2.2.2.4. İşgücü piyasası gelişmeleri	109
2.2.2.5. Histerisiz etkisin varlığı	110
2.2.2.6. İstihdamsız büyüme sürecine kaynaklık eden diğer nedenler	111
3. Türkiye Ekonomisinde İstihdamsız Büyüme Sorununun Çözümüne İlişkin Öneriler	114
3.1. Tarımdan Ayrılan İşgücünün İstihdam Edilebilirliği	114
3.2.Etkin Bir İstihdam Politikası Ve Bu Politikalarla Uyumlu Ulusal Ekonomik Politikalar	114
3.3. Çalışma Sürelerinin Kısaltılması	115

3.4.Aktif İstihdam Politikaları	116
3.5. Eğitim Politikaları	116
3.6. Sektörel Önceliklerin Doğru Belirlenmesi	117
3.7. Diğer Öneriler	118
Sonuç	119
Kaynakça	123

Tablolar Listesi

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1. Dünyada Kişi Başına GSYH ve GSYH (1000-2001)	8
Tablo 2. İşgücü Piyasası Göstergeleri, Dünya ve Bölgeler (1997-2007)	44
Tablo 3. Okun Yasası Tahminleri (1961-2000)	48
Tablo 4. Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri İstihdam ve GSYH' deki Büyüme	51
Tablo 5. Seçilmiş Batı Ülkeleri ve Sovyetler Birliği'nin Yıllık Büyüme Oranları	56
Tablo 6. Yedi Sanayileşmiş Ülkede Karların ve GSMH' nin Gelişimi(1965- 1997)	58
Tablo 7. İşgücünün Eğitim Durumuna Göre Dağılımı (1998-2008, Bin)	75
Tablo 8. 1980 Sonrası GSYH ve Dış Ticaret Rakamları (Milyar \$)	93
Tablo 9. Dönemler İtibariyle İşgücü ve Sermaye Verimliliği ve Artış Oranları	107

Şekiller Listesi

	<u>Sayfa</u>
Şekil 1. Üretim İmkanları Eğrisi	4
Şekil 2: Kısa Dönem Büyüme ve Denge	19
Şekil 3: Tasarruf -Yatırım Eşitliği	28
Şekil 4: Emek Piyasası Dengesi	29
Şekil 5: Keynesyen İşgücü Piyasası	31
Şekil 6: Okun Yasası: İşsizlik-GSYH Büyüme İlişkisi	33
Şekil 7: Büyüme ve Yatırım İlişkisi (1961-2000)	35
Şekil 8. Emek Piyasasında Denge ve Tam İstihdam Hâsılası	38
Şekil 9. Dünyada GSYH’ deki Yıllık Artış Oranı ve İşsizlik Oranı (%)	47
Şekil 10. Geçiş Ekonomilerinde Kişi Başına Çıktı ve Verimlilik Artışı	50
Şekil 11. Hindistan’da GSYH ve İşsizlik Oranları	52
Şekil 12. Hindistan’da Ortalama Sektör Büyüme Oranları (1994-2004)	53
Şekil 13. ABD’de Finansal Sektör İstihdamının Toplam İstihdama Oranı (%).....	60
Şekil 14. Dünyada Sektörel İstihdam Dağılımı (%) (1997-2007)	65
Şekil 15. Kişi Başına Çıktı Olarak Ölçülen İşgücü Verimliliği (1997-2007)	69
Şekil 16. İşgücünün Cinsiyete Göre Dağılımı (1988-2008, Bin)	76
Şekil 17. Kır-Kent Ayrımında İşgücünün Dağılımı (1988-2008, Bin)	77
Şekil 18. Yıllar İtibariyle İşgücüne Katılım Oranı (1988-2009, %)	78
Şekil 19. Yıllar İtibariyle İstihdam Oranları (1988-2011)	80
Şekil 20. Yıllar İtibariyle Kayıtdışı İstihdam Oranları	81
Şekil 21. 1923-2010 Yılları Arası İşsizliğin Seyri	82
Şekil 22. Yıllar İtibariyle Eksik İstihdam Oranları (1988-2008, %)	83
Şekil 23. 1923-1962 Yılları Arası İşsizlik Oranı (%).....	84

Şekil 24. 1963-1979 Yılları Arası İşsizlik Oranları (%)	85
Şekil 25. 1980- 1999 Yılları Arası İşsizlik Oranları (%)	86
Şekil 26. 2000-2011 Yılları Arası İşsizlik Oranları (%)	89
Şekil 27. 2002-2006 Dönemi Büyüme Oranları (%)	96
Şekil 28. 2002-2006 Dönemi Büyüme-İşsizlik Oranları(%)	97
Şekil 29. Sıcak Para -Büyüme İlişkisi (1989-2006, Milyon Dolar, %)	98
Şekil 30. İstihdamın Sektörel Dağılımı (%)	102
Şekil 31. Dış Ticaret Hacmi, İthalat, İhracat ve Dış Ticaret Açığı (2000-2009, Milyon Dolar)	105
Şekil 32. Sabit Sermaye Yatırımlarının GSMH İçindeki Payı	106
Şekil 33. Çalışan Başına Verimlilik Oranları	108

Giriş

Bir ekonominin performansı değerlendirilirken, ilgili ülke ekonomisindeki ekonomik birimlerin yaşam standartlarını belirleyen bir makroekonomik büyüklük olması nedeniyle büyüme en çok takip edilen iktisadi değişkenlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaşam standartları üzerinde belirleyici rol oynamasının yanı sıra, ekonomik büyümenin sağlanması için üretim faktörlerinin daha fazla miktarda veya daha etkin kullanılması gerekmesi ekonomik büyümenin beraberinde bir istihdam artışı sağlayacağı yönünde beklentilere yol açmaktadır. Büyümenin tanımı gereği ortaya çıkan bu durum, iktisat politikaları açısından büyüme ve istihdamın birbiriyle uyumlu amaçlar olarak değerlendirilmesine ve istihdam ve büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu yönünde genel bir kabulün oluşmasına yol açmıştır. Dolayısıyla bir ekonomide büyüme yaşandığı takdirde bu ekonomide istihdam artışının sağlanacağı ve büyümenin işsizliği azaltacağı görüşü iktisat yazınına hakim olmuştur.

İstihdam ve büyüme arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi genel olarak Okun Yasası çerçevesinde ele alınmaktadır. Okun Yasası büyüme ve işsizlik arasında negatif yönlü bir ilişki olduğunu, reel GSYH'nin trend değerinin üzerinde (2.25) bir yıl sürdürülen her yüzde bir puanlık büyüme karşısında işsizlik oranının yüzde 0,5 puan azalacağını ifade etmektedir. Okun Yasa'sının yanı sıra bir ekonomide yatırımlarda meydana gelecek bir artışın ekonomik büyümeyi ve istihdamı pozitif yönde etkilediği kabul edilmektedir.

Teorik olarak ele alındığında büyüme ve istihdam arasında doğru yönlü bir ilişki olduğu varsayılırken, özellikle 1980 yılından itibaren hızlanan küreselleşme ve finansallaşma sürecinde bu iki değişken arasındaki ilişki sorgulanmaya başlanmıştır. Çünkü yapılan ampirik çalışmalar bir çok ülkede büyümenin beraberinde teoride öngörüldüğü oranda istihdam artışı yaratmadığını göstermiştir. İstihdamsız büyüme olarak tanımlanan bu süreç büyümenin tek başına istihdam artışı sağlayacak yeterli bir faktör olmadığının bir göstergesi olarak kabul edilmiştir.

Yaşanan bu gelişmeler iktisatçıların büyüme istihdam arasındaki ilişkinin yeniden değerlendirmesine ve istihdamsız büyüme sürecine kaynaklık edebilecek faktörlere

açıklık getirmeye çalışmalarına yol açmıştır. Tartışmaların bu çerçevede yürütüldüğü son sürece katkıda bulunabilmek amacıyla bu çalışmada istihdamsız büyüme süreci ile bu sürecin nedenleri çeşitli ülke örnekleriyle dünya genelinde ve Türkiye özelinde ele alınmaya çalışılmıştır.

Bu amaç doğrultusunda üç bölümden oluşan tezimizin birinci bölümünde iktisadi büyüme ve istihdam ilişkisine yer verilmiştir. Geleneksel ve modern büyüme teorileri ayrımında büyüme teorileri ele alınmıştır. Geleneksel büyüme teorileri kapsamında Klasik Büyüme Teorisi, Marksist Büyüme Teorisi ile Keynes ve Schumpeter'in büyüme sürecine ilişkin görüşlerine yer verilmiştir. Modern büyüme teorileri ise Harrod-Domar Büyüme Teorisi, Klasik Büyüme Teorisi ve İçsel Büyüme Teorileri çerçevesinde ele alınmıştır. Büyüme teorilerinden sonra istihdam kavramına açıklık getirilmeye çalışılmış ve bu bölümün son kısmında büyüme istihdam ilişkisini açıklayan görüş ve teorilere değinilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümü istihdamsız büyüme olgusunun ortaya çıkışı ve gelişimi ve istihdamsız büyümenin nedenlerinin açıklanmaya çalışıldığı bölümdür. Ayrıca istihdamsız büyüme sürecinin farklı bakış açılarıyla değerlendirilebilmesi amacıyla istihdamsız büyüme sürecini yaşamış çeşitli ülkelerin bu deneyimlerine nedenleriyle birlikte yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde Türkiye ekonomisinde büyüme ve istihdamda meydana gelişmeler analiz edilmiştir. Türkiye ekonomisinin büyüme süreci değerlendirilirken özellikle istihdam yaratmayan büyüme süreci olarak nitelendirilen 2002-2006 yılları arası dönem üzerinde durulmuştur. Bu özel dönemin yanı sıra küresel finansal krizin Türkiye ekonomisinde büyüme üzerindeki etkileri üzerinde ele alınmıştır.

Türkiye ekonomisinde işgücü piyasalarının ayrıntılı olarak incelenmesinin ardından Türkiye ekonomisinde istihdamsız büyüme sürecine yönelik gözlemlere yer verilmiş; istihdamsız büyüme sürecinin nedenleri ele incelenmiştir. Bu incelemeden sonra Türkiye ekonomisinde istihdamsız büyüme sorununun çözümüne ilişkin önerilerimize yer verilmiştir.

Birinci Bölüm

İktisadi büyüme ve istihdam ilişkisi

1. İktisadi büyümenin tanımı, ölçülmesi ve kaynakları

Bir ülkede yaşayan insanların yaşam standartlarını yükseltmenin tek kaynağı olarak görülen ekonomik büyümenin çeşitli tanımlamaları mevcuttur. Bu tanımlamalardan bazıları şunlardır:

İktisadi hayatın temel verilerinde (işgücü, doğal kaynaklar, teçhizat) fert başına bir yıldan öbürüne daha yüksek bir reel gelir sağlayacak şekilde devamlı artışlara büyüme adı verilir.¹

Bir ülkede üretilen mal ve hizmet miktarının zaman içinde artmasına iktisadi büyüme denir ve reel Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla'nın (GSYH) zaman içinde sürekli artması anlamına gelir.²

Ekonomik büyüme, bir ekonomide toplam çıktıda bir artış yaşanırse meydana gelir. Bazı ekonomistler ise ekonomik büyümeyi kişi başına reel GSYH' deki artış olarak tanımlar.³

Bir ülkenin kıt kaynaklarının miktarını artırarak ya da onların niteliklerini iyileştirerek üretim imkânları sınırını genişletmesi ya da üretim teknolojisini ve kurumsal altyapısını iyileştirerek daha yüksek üretim düzeylerini gerçekleştirmesi ekonomik büyüme olarak adlandırılır.⁴

Toplunun tüm kıt kaynakları tam ve verimli bir şekilde istihdam edilirse üretilebilecek tüm çıktı bileşimlerini gösteren üretim imkânları eğrisi, ekonomik büyüme söz konusu olduğunda sağa ve yukarı kayarak toplumun üretim imkânlarını genişletir.⁵

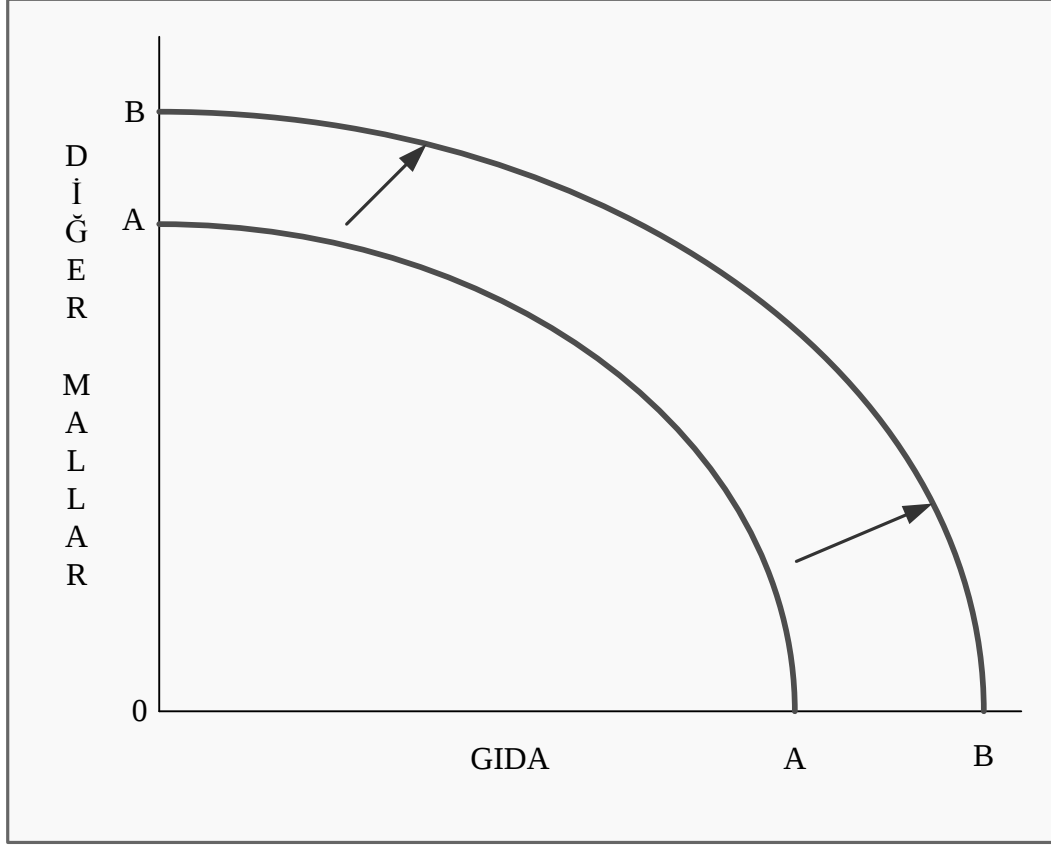
¹ S. Ülgener (1991). *Milli gelir, istihdam ve iktisadi büyüme*. İstanbul: Der Yayınevi, s.408.

² E. Ünsal (2005). *Makro iktisat*. Ankara: İmaj Yayıncılık, s.14.

³ K.E. Case ve R.C. Fair (1999). *Principles of macroeconomics*. New Jersey: Prentice-Hall, Inc., s.403.

⁴ E. Han (2000). *İktisada giriş*. Eskişehir: Etam A.Ş. Matbaa, s.25.

⁵ Case ve Fair (1999), s. 404.

Şekil 1. Üretim İmkanları Eğrisi

Kaynak: Case ve Fair, 1999: 404.

Bir ekonomide yaşanan büyüme başlangıçta AA konumunda bulunan üretim imkanları eğrisinde yukarı ve sağa doğru bir kayma meydana getirerek BB konumuna getirmekte ve Şekil 1’den takip edilebilecek bir değişime yol açmaktadır.

Tanımını vermeye çalıştığımız ekonomik büyüme, nicelik olarak ölçülmek istendiğinde çeşitli kavramlardan yararlanılır. Bu kavramlara değinilirken ilk olarak Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) ele alınacaktır. GSMH, bir ülkenin yerleşiklerinin dışarıdan elde edilen gelirleri (ücretler, yatırımlardan elde edilen gelirler, faiz ödemeleri) içeren, ancak dışarıya yapılan benzer ödemelerin gelirlerinden çıkarılmasıyla elde ettikleri gelirlerinin ölçüsüdür.⁶ Bir başka ifadeyle GSMH, bir dönemde bir ülke vatandaşlarının sahip oldukları üretim faktörleri kullanılarak üretilmiş bütün nihai mal

⁶ J.E. Stiglitz (1993). *Economics*. USA: W.W. Norton&Company, Inc., s.574.

ve hizmetlerin piyasa fiyatları ile hesaplanmış değeri olarak tanımlanır.⁷ Bu tanıma bağlı olarak, bir ülkenin GSMH'si bir yıldan diğerine artış gösteriyorsa bu ülkenin ekonomik olarak büyüdüğü kabul edilmektedir.

Ekonomik büyüme ölçülmek istenirken GSMH kavramından faydalandığında GSMH'nin reel değeri dikkate alınmaktadır. Çünkü nominal GSMH belirli bir dönemde üretilen mal ve hizmetlerin değerini aynı dönem fiyatları ile ölçer ve dolayısıyla fiyat artışlarının etkisini barındırabilir. Ancak reel GSMH bir dönemde üretilen mal ve hizmetlerin değerini baz bir yıla ait fiyatlarla ölçer. Sonuç olarak reel GSMH, fiyat artışlarının etkisini gidererek, gerçek veya fiziki dönemler arası değişimleri görmeyi mümkün kılar.⁸

Hesaplanan GSMH rakamları bir ülkenin o yıldaki büyüme hızını göstermekle beraber, nüfus artışı dikkate alınmadığı takdirde toplumdaki gerçek refah artışını yansıttığı söylenemez. Dolayısıyla kişi başına düşen reel GSMH'nin hesaplanması gerekmektedir. Kişi başına düşen reel GSMH reel GSMH'nin nüfusa bölünmesiyle elde edilir ve bir yıldan diğer yıla kişi başına düşen reel GSMH artmış ise ekonominin büyüdüğü kabul edilir.

Ekonomik büyümeyi ölçmede kullanılan bir diğer kavram Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla'dır. GSYH, bir ekonomideki çıktının standart ölçüsüdür ve bir ülke yerleşikleri tarafından belirli bir zaman diliminde üretilen bütün mal ve hizmetlerin parasal değerinin toplamıdır.⁹ Burada da dikkate alınması gereken yine reel değerlerdir. Reel GSYH terimi herhangi bir yılda üretilen çıktıyı temel bir yılın fiyatlarıyla ölçer, yani Reel GSYH enflasyon nedeniyle oluşan şişkinlikten arındırılmıştır.¹⁰ Reel GSYH'yi hesaplamak için ekonomistler basitçe GSYH'nin nominal değerini alırlar- ekonomide üretilen bütün mal ve hizmetlerin parasal değeri- ve bunu fiyat düzeyine bölerler.¹¹

$$\text{Reel GSYH} = \text{Nominal GSYH} / \text{Fiyat düzeyi}$$

⁷ K. Yıldırım ve D. Karaman (2003). *Makroekonomi*. Eskişehir: Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı, Yayın No: 145, s.46.

⁸ Yıldırım ve Karaman (2003), s.15.

⁹ Stiglitz (1993), s.566.

¹⁰ Berber (2006). *İktisadi büyüme ve kalkınma*. Trabzon: Derya Kitabevi, s.14.

¹¹ Stiglitz (1993), s.567.

Her ülke ekonomik büyümesine ilişkin hesaplamalarını kendi ülkesinde geçerli olan fiyat düzeyleri üzerinden yapmakta ve hesaplama sonuçlarını ulusal para birimi cinsinden ifade etmektedir. Dolayısıyla ülkeler arasında ekonomik büyüme ve refah seviyesi açısından bir karşılaştırma yapılmak istendiğinde bunu sağlayacak ortak bir paydaya ihtiyaç duyulmaktadır. Satın alma gücü paritesi bu ihtiyacı karşılayan kavramdır.

Satın alma gücü paritesi (SGP) ülkeler arasındaki fiyat farklılıklarını ortadan kaldırarak, ulusal para birimlerini birbirlerine dönüştüren orandır.¹² Eldeki toplu bir para parite oranı ile farklı bir para birimine dönüştürüldüğünde, tüm ülkelerde aynı sepetteki mal ve hizmetler satın alınabilir.

Ekonomik büyümeyi ölçmenin bir diğer yöntemi ise ortalama büyüme hızının hesaplanmasıdır. Ortalama büyüme hızı reel GSYH'de uzun dönemde meydana gelen yıllık artışı yansıtır ve formülü şu şekildedir: ¹³

$$g = (\text{Dönem sonundaki reel GSYH} / \text{Dönem başındaki reel GSYH})^{1/n} - 1$$

Ortalama büyüme hızının yanı sıra ekonomik büyüme yıllık büyüme hızıyla da ölçülebilmektedir ve formülü ise şu şekildedir: ¹⁴

$$t \text{ yılındaki büyüme hızı} = [(GSYH_t - GSYH_{t-1}) / GSYH_{t-1}] \times 100$$

Ekonomik büyümenin ölçülmesine ilişkin bilgiler verilmeye çalışıldıktan sonra ekonomik büyüme kavramını tam anlamıyla anlaşılır kılmak için ekonomik büyümenin kaynaklarının ne olduğu açıklanmaya çalışılacaktır.

Ekonomik büyümenin kaynakları analiz edildiğinde ekonomik büyümeyi tek bir kaynağın sağlamadığı görülmektedir ve ekonomik büyümenin kaynakları ekonominin sermaye ve işgücü miktarından oluşan üretim faktörleri stokundaki artışlar ile teknolojiye gelişmeler olarak ifade edilmektedir.¹⁵ Sayılanların yanı sıra bir ülkenin sahip olduğu doğal kaynakların da büyüme üzerinde etkisi bulunmaktadır.

¹² H. Seyidoğlu (2003). *Uluslararası iktisat*. İstanbul: Güzem Yayıncılık, s.367.

¹³ Ünsal (2005), s.16.

¹⁴ Ünsal (2005), s.17.

¹⁵ Yıldırım ve Karaman (2003), s.446.

Mal ve hizmet üretmek için kullanılan teçhizat ve bina stokuna sermaye denir ve sermayenin önemli bir özelliği de üretim sürecinde üretilen bir faktör olmasıdır. Şöyle ki, üretim sürecinde girdi olan sermaye geçmişteki üretim sürecinin çıktısıdır.¹⁶ İşgücü ya da emek ise ihtiyaçların giderilmesine yönelik, insana özgü zihinsel ya da bedensel çabaya denir.¹⁷

Ekonomik büyümenin bir diğer kaynağı olarak gösterilen teknoloji insanların içinde yaşadıkları ortamı değiştirmek ve denetlemek için ürettikleri bilgi şeklinde tanımlanabilir.¹⁸

Son olarak değineceğimiz doğal kaynaklar ise toprak, nehirler ve mineral depoları gibi doğa tarafından sağlanan üretim girdileridir.¹⁹

Her ekonomide, büyümenin gerçekleşmesi için gerekli olan çıktının üretilmesi için fizikî sermaye, beşerî sermaye,(vasıfsız) işgücü ve doğal kaynaklar gibi girdiler girişimciler tarafından farklı teknolojik bilgiler çerçevesinde ve farklı oranlamalarla bir araya getirilir.²⁰

İktisadi büyüme bir süreç olarak ele alındığında; fiziki ve beşeri sermaye birikimi, teknolojik gelişme, demografik etkenler, coğrafi etkenler ve iklim, kültürel (din, dil farklılıkları ya da etnik çeşitlilik gibi) veya kurumsal etkenler, demokrasinin düzeyi, gelir dağılımı, hükümet politikaları ve makroekonomik istikrar gibi çeşitli olası etkenlerin kişi başına gelir düzeyi veya onun büyüme oranını dolaysız etkiler. Diğer yandan da bu etkenlerin kendi aralarındaki olası karşılıklı dinamik etkileşimlerinin, sürekli değişim halindeki net sonucudur.²¹

Bu başlık altında tanımı, ölçülmesi ve kaynakları yönüyle açıklanmaya çalışılan ekonomik büyümenin daha geniş bir vizyonla değerlendirilebilmesi için izleyen başlıkta tarihsel gelişimine yer verilecektir.

¹⁶ N.G. Mankiw ve M.P. Taylor (2006). *Economics*. London: Thomson Learning, s.507.

¹⁷ Han (2000), s. 84.

¹⁸ H. Gürak (2006). *Ekonomik büyüme ve küresel ekonomi*. Bursa: Ekin Kitabevi, s.52.

¹⁹ Mankiw ve Taylor (2006), s.508.

²⁰ A. Kibritçioğlu (2009). İktisadi büyümenin belirleyicileri ve yeni büyüme modellerinde beşeri sermayenin yeri. *AÜSBF Dergisi*. 207-230. <http://129.3.20.41/eps/dev/papers/0505/0505009.pdf> (Erişim tarihi: 04.05.2009)

²¹ Türkiye Ekonomi Kurumu Büyüme Stratejileri, Tartışama Metni (2003) http://www.tek.org.tr/dosyalar/BS_Rapor.pdf (Erişim Tarihi: 28.04.2009)

2. Dünya Ekonomilerinde Büyüme: Tarihsel Eğilimler

Angus Maddison, Dünya Ekonomisinde Büyüme ve Etkileşim (Growth and Interaction in the World Economy) başlıklı kitabında dünya ekonomisini büyüme ekseninde analiz etmiş ve buna istinaden yaptığı sınıflandırma çerçevesinde kişi başına GSYH ve GSYH'nin gelişimini değerlendirmiştir.²² Maddison'ın yaptığı çalışma sonucunda elde ettiği GSYH ve kişi başına GSYH rakamları aşağıda yer alan Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1. Dünyada Kişi Başına GSYH ve GSYH (1000-2001)

	1000-1500	1500-1820	1820-1870	1870-1913	1913-1950	1950-1973	1973-2001
A. Kişi Başına GSYH							
Batı Avrupa	0,13	0,14	0,98	1,33	0,76	4,05	1,88
Batı Dallar	0	0,34	1,41	1,81	1,56	2,45	1,84
Japonya	0,03	0,09	0,19	1,48	0,88	8,06	2,14
Batı	0,13	0,14	1,06	1,57	1,17	3,72	1,95
Asya (Japonya Hariç)	0,05	0	-0,10	0,42	-0,10	2,91	3,55
Latin Amerika	0,01	0,16	-0,03	1,82	1,43	2,58	0,91
D.Avrupa ve SSCB	0,04	0,1	0,63	1,18	1,4	3,49	-0,05
Afrika	-0,01	0	0,35	0,57	0,92	2	0,19
Geri Kalan	0,04	0,02	0,06	0,82	0,65	2,83	1,75
Dünya	0,05	0,05	0,54	1,3	0,88	2,92	1,41
B. GSYH							
Batı Avrupa	0,29	0,4	1,68	2,11	1,19	4,79	2,21
Batı Dallar	0,07	0,78	4,31	3,92	2,83	4,03	2,95
Japonya	0,18	0,31	0,41	2,44	2,21	9,29	2,71
Batı	0,27	0,41	1,93	2,66	1,96	4,81	2,61
Asya (Japonya Hariç)	0,13	0,29	0,05	0,97	0,82	5,17	5,41
Latin Amerika	0,09	0,23	1,22	3,48	3,42	5,38	2,89
D.Avrupa ve SSCB	0,21	0,44	1,53	2,37	1,74	4,85	0,01
Afrika	0,07	0,15	0,75	1,32	2,57	4,43	2,89
Geri Kalan	0,13	0,29	0,39	1,54	1,63	5,04	3,61
Dünya	0,15	0,32	0,93	2,11	1,82	4,9	3,05

Kaynak: Maddison, 2005:10.

²²A. Maddison (2005). *Growth and interaction in the world economy*.
http://www.ggdc.net/Maddison/other_books/Growth_and_Interaction_in_the_World_Economy.pdf
(Erişim Tarihi: 10.05.2009)

Rakamlara dökülmüş hali Tablo 1’de görülen Maddison’ın değerlendirmelerine göre 1000 yılından 1820 yılına kadar büyüme ağırlıklı olarak ekstansiftir. GSYH artışı 4 kat artan nüfus artışını karşılamaya gitmiştir. Kişi başına gelir ise sekiz yüz yıllık bir zaman dilimi içerisinde sadece yarısı kadar artmıştır. 1820’den itibaren modern ekonomik büyüme hızlı olmuştur.

2001 yılına gelindiğinde kişi başına gelir 1000-1820 yılları arasında olduğundan 24 kat daha hızlı yükselerek yılda yüzde 1,2 olmuştur.

Kapitalist dönemde (1820’den sonraki dönem), gelişim hızı dengesiz olmuştur. Buna göre 5 ayrı belirgin dönem:

1. Altın Çağ, 1950-73, dünya kişi başına geliri yılda yaklaşık yüzde 3 büyümüştür, diğer dönemlere göre en iyisidir.
2. Bizim devrimiz, 1973 sonrası (neo-liberal düzenin karakterize ettiği dönem), ikinci en iyidir.
3. Eski liberal düzen (1870-1913) en iyi üçüncüydü. Bu dönemde kişi başına gelir büyümesi açısından marjinal bir yavaşlama yaşanmıştır.
4. 1913-50, iki dünya savaşı ve bu savaşlar arasında dünya ticaretinin, sermaye piyasalarının çöküşü ve göçler nedeniyle büyüme, potansiyelinin oldukça altındadır.
5. En düşük büyüme hızı, önemli büyüme ivmesinin Avrupa ülkeleri, Batı dalları ve Latin Amerika ile sınırlandığı kapitalist gelişimin başlangıç döneminde (1820-70) kaydedilmiştir.

Batının reel kişi başına geliri 1000-1820 yılları arasında yaklaşık üç katı kadar, 1820-2001 yılları arasında ise 20 katı kadar artmıştır. Dünyanın geri kalanında, gelir daha yavaş artmış, 1000-1820 yılları arasında üç, sonrasında ise altı kat artmıştır.

Geçen yarım yüzyılda dünyanın farklı bölgelerinde büyümenin hızı ve yapısında patikasında büyük değişiklikler olmuştur. 1950-1973 yılları eşsiz refahın altın çağıydı. Bu dönemde dünya kişi başına GSYH’si yüzde 3, dünya GSYH’si yaklaşık yüzde 5 yükselmiştir.

1973’ten sonra dünya büyüme oranlarında belirgin bir düşüş yaşanmış, gelişmiş kapitalist ülkelerde kişi başına GSYH artışı yavaşlamıştır. Belli bir dereceye kadar, bu durum Amerika Birleşik Devletleri’ndeki teknolojik gelişmenin hız kesmesine bağlı olarak yaşanmıştır.

1973-2001 arasında en iyi büyüme performansı dünya GSYH'sinin çeyreğini üreten ve dünya nüfusunun yarısına sahip 15 Doğu Asya ülkesinden gelmiştir.

1973-2001 yılları arasında dünyanın diğer bölgelerinin büyüme performansı çok düşük olmuştur. Afrika, Latin Amerika ve Orta Doğu'da hız (ivme) kaybı bu ülkelerin gelişmiş kapitalist ülkelerdeki yavaşlamanın sonucunda ortaya çıkan büyük şoklardan zarar görmeleri nedeniyle keskin olmuştur.

Bu sistem şoklarının en büyüğü Sovyetler Birliği'nin 15 bağımsız devletinin dağılmasına eşlik eden politik ve ekonomik çöküşü. Bu şok aynı zamanda Doğu Avrupa ülkelerinde politik değişime ve kumanda ekonomilerinin çöküşüne neden olmuştur.

Dünya ekonomisinde büyümenin yaklaşık 1000 yıllık tarihine bakıldığında, siyasi gelişmelerin, kaçınılmaz olarak teknolojik değişmelerin büyüme üzerinde etkili olduğu görülmektedir.

Maddison'un çalışmaları doğrultusunda tarihsel gelişimi açısından ele alınan ekonomik büyüme, izleyen başlıkta teorik alt yapısıyla ele alınacak ve bu bağlamda günümüze kadar gerek birikimli gerekse de karşıt tartışmalar sonucunda ortaya koyulmuş büyüme teorilerine yer verilecektir.

3. Büyüme Teorileri

Büyüme Teorisi'nin amacı bir ülkede büyüme oranlarının belirleyici faktörlerini ve ülkeler arası büyüme oranları ve kişi başına gelir farklılıklarının nedenlerini açıklamaktır.²³ Bu bağlamda ekonomik büyümenin tanımı, kaynakları ve ölçümü ile ilgili bilgiler verilmeye çalışıldıktan sonra, bu başlık altında geleneksel büyüme teorileri ve modern büyüme teorileri ayrımı yapılarak büyüme teorilerine ana hatlarıyla yer verilecektir.

²³ R. Dornbush vd. (2001). *Macroeconomics*. New York: McGraw-Hill/Irwin, s.269.

3.1. Geleneksel Büyüme Teorileri

3.1.1. Klasik büyüme teorisi

Klasik Büyüme Teorisi ilk sistemli büyüme teorisi olması bakımından önem taşımaktadır ve modelin kuruluşunda sahip olduğu önemli pay nedeniyle David Ricardo'nun Büyüme Modeli olarak da anılmaktadır.²⁴ Bununla beraber teori Adam Smith, Robert Malthus ve Karl Marx tarafından geliştirilmiştir.

Klasik Büyüme Teorisi, Ricardo'nun büyüme modeli olarak anılmakla beraber esasen Ricardo büyümeyi değil, milli gelirin üretim faktörleri arasında nasıl dağıldığını ve faktör piyasalarını belirleyen kanunların neler olduğunu incelemiştir.²⁵ Modelin ortaya çıkışındaki önemi dikkate alınırsa Ricardo'nun gelir dağılımı hakkındaki görüşlerine kısaca yer vermek faydalı olacaktır.

Ricardo'nun, gelir dağılımı teorisinde kapitalistler, toprak sahibi ve işçiler gibi üç değişik gelir grubunu vardır ve sırasıyla kar, rant ve ücret geliri elde ederler.²⁶ Uzun dönemde faktör payları karların asgari veya normal seviyeye inmesi ve normal üstü karların sıfır olması şeklinde değişim gösterecektir. Uzun dönemde kişi başına ücretler ise sabit ve asgari seviyede kalacaktır. Gelir dağılımı teorisinin temelini oluşturan rant ise, artan nüfus nedeniyle giderek daha verimsiz toprakların kullanılması sonucunda artacaktır.²⁷

Yukarıda adı geçen iktisatçıların katkılarıyla oluşturulmakla beraber, modelin işleyişi açısından Adam Smith ve David Ricardo'nun yaklaşımları arasında farklılıklar da yok değildir. Örneğin Adam Smith sermaye için azalan, emek için artan verim kanunun²⁸ geçerli olduğu söylerken, Ricardo hem emek hem de sermaye için azalan verim kanunun²⁹ geçerli olduğunu söyleyerek modeldeki eksiklikleri gidermiştir.³⁰ Bu fark nedeniyle ekonominin durgunluk safhasına geçişi Smith ve Ricardo'nun modelinde

²⁴ M. Hiç (1994). *Büyüme ve gelişme ekonomisi*. İstanbul: Filiz Kitabevi, s.14.

²⁵ Berber (2006), s.60.

²⁶ E. Ünsal (2007). *İktisadi büyüme*. Ankara: İmaj Yayıncılık, s.64.

²⁷ Gürak (2006), s.76-78.

²⁸ Artan Verim Kanunu: Diğer üretim faktörlerinin miktarı sabitken bir faktörünün üretimde kullanılan miktarının artırılması halinde verimliliğin de arttığını ifade eden kanundur.

²⁹ Azalan Verim Kanunu: Diğer üretim faktörlerinin miktarı sabitken bir faktörünün üretimde kullanılan miktarının artırılması halinde her yeni birimin sağladığı ek ürünün azalacağını ifade eden ilişkidir.

³⁰ Hiç (1994), s.14.

farklılık göstermektedir. Ama temel olarak her iki iktisatçının modelinde de Malthus'un nüfus kanunu önemli yer tutmuş ve her iki iktisatçıya göre de ekonomilerin gelişme aşamasını takiben durgunluğa gireceğini savunmuştur.³¹

Bu bilgiler ışığında, model açıklanmaya çalışılırken sistematik bir bütün oluşturulması amacıyla öncelikle modelin temel varsayımlarına değinilecek daha sonra ise modelin işleyişine yer verilecektir.

Modelin varsayımları:³²

- Karların yüksekliği nedeniyle tasarruf ve sermaye birikimi yüksektir.
- Sanayide teknik gelişme hızı yüksektir ve bu kesimde emek için artan verim kanunu geçerlidir.
- Tarımda teknik gelişme hızı çok düşüktür ve bu kesimde azalan verim kanunu geçerlidir.
- Ücretler kısa dönemde emek arz ve talebine göre değişmekle birlikte uzun dönemde asgari bir ücret seviyesinde sabit kalma eğiliminde olacaktır çünkü Malthus'un nüfus kanunu işleyecektir.
- Ekonomide tam rekabet ve tam istihdam koşulları geçerlidir.

Varsayımların en önemlileri arasında gösterilen Malthus'un Nüfus Kanunu, nüfusun geometrik bir oranla, geçim vasıtalarının ise aritmetik oranla artacağını öngörür.³³ Malthus'a göre kısa dönemde emek arzı arttırılamayacağı için, piyasalarda geçerli olan ücret emek arz ve talebine oranla daha yüksek bir seviyede gerçekleşir. Bu durum ise nüfusu arttırır. Uzun dönemde ise emek arzı asgari geçim seviyesine göre belirlenir ve bu seviyede sonsuz kabul edilebilir.

Malthus'un nüfus kanununun önemi ise klasik büyüme teorisinin nüfus artışının kişi başına gelir düzeyi tarafından belirlendiği görüşüne dayanmasından kaynaklanmaktadır.³⁴

³¹ Berber (2006), s.60.

³² Hiç (1994), s.15-16.

³³ V. Savaş (2000). *İktisatın tarihi*. Ankara: Siyasal Kitabevi, s.346.

³⁴ Ünsal (2007), 55-56.

Modelde, başlangıçta kaynaklarla karşılaştırıldığında sermaye stokunun oranı düşük olduğu için kar oranları yüksektir ve sermaye birikimi hızla sağlandığından ücretler de yüksek seyreder.³⁵ Ekonominin bu şekilde işlediği aşama gelişme safhası olarak adlandırılmaktadır. Herhangi bir ekonominin kendiliğinden ve doğal gelişme sonucunda durgunluğa gireceğinin kabul edildiği Ricardo'nun bu modelinde gelişme safhasını durgun ekonomi safhası takip eder.³⁶ Durgunluk safhasında ise normal üstü karlar ve yatırımlar sıfır olacak, sadece yenileme yatırımları yapılacaktır.³⁷ Çünkü hızlı sermaye birikimi kar hadlerinin düşmesine yol açacaktır.

Varsayımları ele alınan model içeriği ve uygulanabilirliği bakımından çeşitli eleştiriler almıştır. Bu eleştirilere kısaca değinirsek;³⁸

- Model az gelişmiş ülkelerin büyümesini etkileyen faktörlerini açıklamakta yetersiz kalmaktadır
- Malthus'un nüfus kanununun bugünün gelişmiş ülkeleri için geçerli olmadığı görülmüştür.
- Malthus'un nüfus kanunundan hareketle ortaya koyulan ve ücretlerin geçim düzeyinin altında veya üstünde olamayacağını öngören ücret kanunu ücretlerin nasıl belirlendiğini açıklamada yetersiz kalmaktadır.
- Modelde teknik ilerlemelere yeterince yer verilmemiştir.

3.1.2. Marksist büyüme teorisi

Marksist Büyüme Teorisi ile ilgili bilgi verilmeye çalışılmadan önce değinilmesi gereken en önemli husus, bu büyüme teorisinin sosyalist bir teoriden ziyade kapitalist ekonomi kalkınma teorisini olduğudur.³⁹

Klasik Büyüme Teorisinden varsayım ve yaklaşım bakımından büyük farklılıklarının yanı sıra gerek Klasik Büyüme Teorisinde, gerekse de Marksist Büyüme Teorisinde büyüme sürecinde sermaye birikiminin sahip olduğu önem büyüktür. İki

³⁵ G. Kazgan (2004). *İktisadi düşünce veya politik iktisadın evrimi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, s.95.

³⁶ Hiç (1994), s.16.

³⁷ Hiç (1994), s.16.

³⁸ Berber (2006), s.68-69.

³⁹ H. İslatince (2002). *Ekonomik sistemler*. Eskişehir: Birlik Ofset Yayıncılık, s.119.

model arasındaki temel farklılık, Klasiklerde teknik değişimin rolü az iken Marksist Büyüme Teorisinde sermaye birikimiyle beraber teknik değişimin de önemli rol oynamasıdır.⁴⁰

Marx'a göre bir toplum tüketmekten nasıl vazgeçemezse, üretmekten de aynı şekilde vazgeçemez dolayısıyla her toplumsal üretim süreci aynı zamanda bir yeniden üretim sürecidir.⁴¹

Yeniden üretim süreci insanların tükettikleri mallardan daha fazlasını yaratması değil, aynı zamanda toplumun sürekli olarak kendisine denk düşen üretim ilişkilerini de yeniden üretmesidir.⁴²

Bu süreç basit yeniden üretim ve genişletilmiş yeniden üretim olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Basit yeniden üretim sürecinde üretim süreci aynı miktarda tekrarlanmakta ve yeni üretilen ürünler sadece tüketim araçlarını ve günlük kullanım mallarını karşılarlar. Genişletilmiş yeniden üretim sürecinde ise üretim süreci genişletilmiş ölçekte tekrarlanır ve kullanılmış tüketim mallarının yerine konulmasının yanında ek üretim araçları ve günlük kullanım malları da üretilir.⁴³

Basit üretim sürecinin genişletilmiş üretim sürecinin bileşenlerinden biri olduğu da göz önünde tutulursa, bu süreçler sonucunda sermaye birikimi sağlanmış olur. Sermaye birikimi artı-değerin bir kısmının sermayeye eklenmesi ya da artı-değerin bir bölümünün sermayeye dönüştürüldüğü süreçtir ve dolayısıyla birikimin kaynağı artı-değerdir.⁴⁴

Burada, konuya açıklık getirilmesi amacıyla değinilmesi gereken bir diğer nokta artı-değer olmasıdır.

Artı-değerin kaynağı işçilerin belli bir dönemde üretebilmiş oldukları malların değeri ile üretim işlemi için kapitaliste sattıkları emek gücünün değeri arasındaki farktır.⁴⁵ Yani artı değer, ücretli işçinin emeğinin, işgücünün ötesinde yarattığı ve kapitalistin karşılıksız olarak el koyduğu değer, işçinin ödenmeyen emeğinin

⁴⁰ Kazgan (2004), s.319.

⁴¹ K. Marx (2004). *Kapital birinci cilt.* (Çev: Alaattin Bilgi), Ankara: Sol Yayınları, s.540.

⁴² SSCB Ekonomi Enstitüsü Bilimler Akademisi (1996). *Politik ekonomi ders kitabı cilt: 1.* (Çev: İsmail Yarkın), Ankara: İnter Yayınları, s.189.

⁴³ SSCB Ekonomi Enstitüsü Bilimler Akademisi, s.190.

⁴⁴ Marx (2004), s.544.

⁴⁵ Savaş (2000), s.478.

sonucudur.⁴⁶ Daha sade bir ifadeyle, bir işçinin geçimini sağlaması için günde örneğin 5 saatlik bir çalışma yeterliyken, çalışma koşulları kapitalist tarafından belirlendiğinden dolayı günde 8 saat çalışmak durumunda kalabilir. Dolayısıyla ihtiyacı olan 5 saatten 3 saat fazla çalışmış olan işçinin bu 4 saatlik süreçte yaratacağı fazla değer kapitaliste gidecektir. Bu durum kapitalist üretim sürecinde süreklilik arz eder ve Marx’a göre artı-değer kapitalist üretimin doğal bir sonucudur.⁴⁷

Sermaye birikimi yukarıda değinilen genişletilmiş üretim sürecinin kaynağıdır ve sermaye birikimini tetikleyen nedenlerden ilki kapitalistlerin artı-değeri arttırma isteği, ikincisi ise rekabet mücadelesidir.⁴⁸

Kapitalistler, mümkün olduğunca büyük miktarda artı-değeri kapitale dönüştürerek üretime giden kapital miktarını arttırmaya çalışırlar ve böylece sistemin işleyişi gereği hem artı değer hem de birikim hızlanır. Toplam artı-değer ve toplam kar artarken kapitalizmin kendisine ait çelişkisi de doğar: Toplam artı-değer ve toplam kar artarken ortalama kar hadleri düşer.⁴⁹

Ortalama kar haddindeki düşüş hem kapitalistler arasındaki rekabetin şiddetlenmesine hem de kapitalin daha az elde toplanmasına yol açar. Yani sermaye yoğunlaşır ve merkezileşir. Sermayenin yoğunlaşması, işletme içerisinde yaratılan artı değerlerin biriktirilmesiyle sermayenin çapının büyümesidir. Sermayenin merkezileşmesi ise birçok sermayenin bir büyük sermaye ile birleşmesiyle sermayenin çapının büyümesini ifade eder.⁵⁰

Sermayenin merkezileşmesi kapital birikimini ve kapitalin organik bileşiminin⁵¹ yükselmesine neden olduğu için kar hadleri de daha hızlı düşmeye başlar. Ancak kar haddi azalırken toplam kar (artı-değer) büyüdüğü için birikim azalmaz.

Kapitalist sistem içsel işleyişi gereği, bir taraftan sermaye birikiminin artmasını sağlayacak koşulları yaratırken diğer taraftan da üretim tekniğinin değişmesi ve

⁴⁶ SSCB Ekonomi Enstitüsü Bilimler Akademisi (1996), s.154.

⁴⁷ Berber (2006), s.87.

⁴⁸ SSCB Ekonomi Enstitüsü Bilimler Akademisi (1996), s.193.

⁴⁹ Berber (2006), s.95.

⁵⁰ A. Bilgi (2005). *Kapital okuma kılavuzu ve özeti*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın, s.234.

⁵¹ Değişen ve değişmeyen sermaye arasındaki ilişki sermayenin organik bileşimini verir. Makineler, hammadde, binalar, vs. değişmeyen sermayeyi, sermayenin işgücü satın alımı için kullanılan bölümü değişen sermayeyi oluşturur.

uygulanması şartlarını da yaratır. Üretim tekniğindeki gelişmeyi sağlayan temel etken gayri safi yatırımdır ve yenileme yatırımları yapılmışa üretim tekniğı değışecektir.⁵²

Marx'a göre üretim araçlarının, bu araçlarla beraber kullanılan işğücüne oranla artış göstermesi emek verimliliğinde yaşanan artışın bir göstergesidir. Dolayısıyla, teknik değışmenin en önemli yönlerinden biri işğücü tasarruf edici olmasıdır.⁵³ Buradan hareketle emek arzı ve talebi ilişkisine açıklık getirilmeye çalışılırsa;⁵⁴

Emek talebi kapitalin değışken kısmı tarafından belirlenmektedir. Dolayısıyla toplam kapitalin artışıyla beraber emek talebi artar fakat bu artış sürekli olarak azalan bir oranda olur. Emek arzı cephesinde ise, işğücü arzı tasarrufu sağlayan teknik değışme (bir diğerk deyişle teknolojik işsizlik) ve azalan emek talebi nedeniyle bir arz fazlası vardır. Yani, kaynağı teknoloji olan bir işsizlik söz konusudur ve bu işsizler Marx'ın tabiriyle yedek sanayi ordusunu oluşturmaktadır. Diğerk yandan, kapital yoğunlaşması nedeniyle işsiz kalanlarda yedek sanayi ordusuna eklenir ve yedek sanayi ordusu gün geçtikçe büyür. Emek arzındaki bu artışın kaçınılmaz sonucu ise emeğin pazarlık gücünün zayıflaması ve ücretlerde görülen düşmedir.

Özetle, kapitalist sistemde kapitalin organik bileşimi yükseldikçe kar haddi azalır fakat toplam kar büyür. Kar haddinin azalması birikimi azaltmaz ancak kapitalistler arası rekabeti şiddetlendirir. Birikimin artmasıyla beraber yaşanan teknolojik değışim yarattığı işsizler ordusu, işğücün ücretlerinin azalmasına yol açar. Ancak kar haddi azalırken artı değeri de arttığı için birikim azalmaz ve açıklanan bu süreç şiddetlenerek tekrarlanır ve kapitalizm kendi yıkılışını hazırlar.

3.1.3. Schumpeter'in görüşleri

Schumpeter'in iktisadi büyüme analizinin temelinde yenilikler ve girişimci kavramları yatmaktadır. Schumpeter, konjonktür dalgalanmaları modelinde genel iktisadi dengenin sağlanmış olduğı bir dönemde girişimcilerin karlarını arttırmak amacıyla teknik yenilikler yapmasının etkilerini incelemektedir. Bu modelde teknik

⁵² Kazgan (2004), s.322.

⁵³ Bilgi (2005), s.235.

⁵⁴ Kazgan (2004), s.322-323.

yenilik olmadan büyüme; girişimci olmadan teknik yenilik ve kredi olmadan girişimci yoktur.⁵⁵

Schumpeter'e göre iktisadi gelişimini etkileyen temel unsurlardan ilki üretim faktörleri miktarındaki değişimler diğeri ise yeniliklerdir.⁵⁶ Dolayısıyla, bir girişimci bir yeniliği iktisadi hayata kazandırdığında bu alanda monopolcü konumu elde eder. Diğer taraftan, başka girişimciler de bu yeniliği uygulamalarına ve diğer endüstrilerde de yeniliklerin ortaya çıkmasına yol açar. Yani, Schumpeter'in deyişiyle yenilikler kümelenir. Bu durum otonom yatırımları arttırır ve kredilerle finanse edilen bu yatırımlar yaratıcı yıkım sürecinin büyümesine neden olur.⁵⁷

Bunların yanı sıra, Schumpeter kapitalist sistemi daima değişen bir süreç olarak tanımlamış, kapitalizmin yapısı gereği evrimsel bir süreç olduğunu söylemiştir.

Schumpeter Marx'ın düşüncelerinden faydalanmış, Marx gibi tarihçi bir metod kullanmış ve kapitalizmi tarihi bir olay olarak ele almıştır.⁵⁸ Ancak Marx'tan farklı olarak, kapitalist sistemin kendi içindeki gelişmelerden ötürü sefalet ve işsizliği arttırarak yaşanan bir ekonomik buhran sonucunda kanlı bir ihtilal ile yıkılacağını değil; kapitalist sistemin başarıyla devam edeceğini, işçilerin ücret düzeyinin ve refahının zaman içerisinde yükseleceğini savunur.

Schumpeter'in modelinde iktisadi istikrarsızlık para- kredi düzenin işleyişine bağlanmakla beraber, sistemin asıl ayırt edici özelliği girişimci sınıfın ön plana çıkmasıdır.⁵⁹ Kapitalizmin gelişmesiyle beraber firmalar büyüyecek, firmaların idaresi ise müteşebbislerin yerine idarecilerin elinde olacaktır. Refahı artmış olan işçiler ve özgürlük ortamı içindeki aydınlar sisteme karşıtı olacaklar ve taraftar bulamayan kapitalist sistem yerini ihtilalsiz bir şekilde sosyalizme bırakacaktır.

⁵⁵ Kazgan (2004), s.164.

⁵⁶ Ünsal (2007), s.74.

⁵⁷ Ünsal (2007), s.72.

⁵⁸ Hiç (1994), s.55.

⁵⁹ Kazgan (2004), s.164.

3.1.4. Keynes'in büyüme sürecine ilişkin görüşleri

Keynes'in ekonomiyi eksik istihdamdan tam istihdama götürmesi beklenen ve Keynesyen olarak bilinen önlemler büyümeyi sağlayan değil, dengeye ulaşmayı hedefleyen önlemlerdir, yani Keynes'in büyüme ile ilgili bir kuramı bulunmamaktadır.⁶⁰

Keynes'in Genel Teori'de ortaya koyduğu analitik sistem dinamik tahlillere yer vermesine rağmen statiktir –sadece kısa dönem dengesi statikinden ibarettir- ve tahlilinde makro değişkenlerin mikro temelleri yoktur.⁶¹ İşsizlik, durgunluk ve enflasyona neden olan toplam yurtiçi üretimin satın alma miktarında yarattığı dalgalanmalar üzerinde yoğunlaşmıştır.⁶²

Keynes'e göre iktisadi büyüme bugünkü tüketimden vazgeçilmesi sonucunda gerçekleşir.⁶³ Ekonomide çeşitli sayıda malların üretilmesi sonucunda bir gelir ortaya çıkar ve bu gelir üretilen malların satın alınmasında kullanılır. Ancak hane halkaları gelirlerinin tamamını tüketmeyip bir kısmını tasarrufa ayırırlar. Yaratılan bu tasarruflar sermaye mallarının satın alınması için bir fon kaynağı oluşturur.

Yeni bir iş olanağı yaratıldığında, var olan bir iş geliştirildiğinde veya sermaye malları yenilendiğinde sermaye malları için piyasa talebi yaratılmış olur bu mallar ekonomideki sermaye stokuna ilave olduğundan ekonomi, bu sürecin tekrarlanmasıyla büyür.⁶⁴

Keynes'in modelinde yatırımların gelir yaratıcı etkisi üzerinde durulmuş, yatırımların kapasite yaratıcı etkisi ise ihmal edilmiştir.⁶⁵ Keynes'e göre ekonomide yapılan yatırım harcamaları toplam talebi ve denge gelir düzeyini belirler.

⁶⁰ Gürak (2006), s.84.

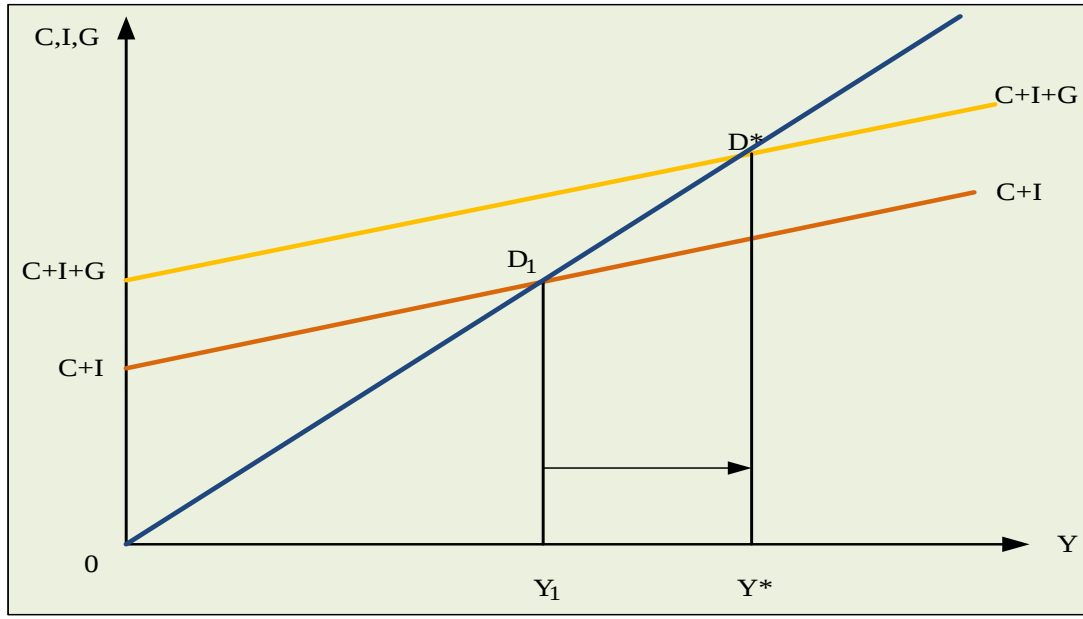
⁶¹ Kazgan (2004), s.225.

⁶² D. Hyman (1997). *Economics*. Irwin: North Carolina State University, s.598.

⁶³ Berber (2006), s.102.

⁶⁴ Berber (2006), s.103.

⁶⁵ Hiç (1994), s.71.

Şekil 2: Kısa Dönem Büyüme ve Denge

Kaynak: Gürak, 2006: 85.

Şekil 2’de C tüketimi, I yatırımı, G kamu harcamalarını ve Y milli geliri göstermektedir. Başlangıçta D_1 noktasında eksik istihdamda dengede olduğu varsayılan ekonomide D^* noktasına ulaşıncaya kadar arz sonsuz esnektir ve efektif taleple uyum içerisindedir. ($ED=Y=C+I$) Bu duruma bağlı olarak, efektif talepte meydana gelen her artış arzı da arttırmaktadır. Eğer sermayenin marjinal etkinliği faiz oranından küçük ise otonom yatırım yapılmayacak, bunun sonucunda kamusal müdahaleler beklenen sonucu verebilecek ve milli gelir tam istihdam denge seviyesine (Y^*) ulaşacaktır.

3.2. Modern Büyüme Teorileri

3.2.1. Harrod-Domar büyüme teorisi

Harrod büyüyen bir ekonomide piyasa mekanizmasının tam istihdamı kendiliğinden sağlayıp sağlayamayacağını, Keynes’in büyümeyen-statik bir ekonomi açısından ileri sürdüğü tezin büyüyen-dinamik bir ekonomi için geçerli olup olmadığını araştırmıştır.⁶⁶ Domar ise Keynes’in kısa dönemli statik analizini uzun dönemli

⁶⁶ Ünsal (2007), s.84.

genişletmeye yönelik olarak yatırımların ekonomi üzerindeki etkilerini daha geniş biçimde ele almıştır.⁶⁷

İki iktisatçının da istikrarlı büyüme için gerekli şartları araştırırken birbirilerinden ayrı ayrı kurdukları modellerin hemen hemen benzer olmaları modelin Harrod-Domar modeli olarak anılmasına yol açmıştır.⁶⁸

Temel olarak Harrod-Domar modelinde -Keynes'in ihmal etmiş olduğu- yatırımların hem kapasite hem de gelir arttırıcı olduğu göz önünde tutulmuştur.⁶⁹

Model retim fonksiyonu, tasarruf davranışı ve emek arzına ilişkin varsayımlar üzerine kurulmuştur. Modelde yer alan üretim fonksiyonunda Sermaye (K) ve emek (L) gibi iki girdi kullanılır ve bu girdilerle tek bir malın üretimi gerçekleştirilir. Üretilen mal hem üretim hem tüketim için kullanılır. Emek ve sermaye arasında ikame imkanı yoktur, bu girdiler tamamlayıcılarıdır ki bu da emek ve sermayenin sabit bir oranda kullanıldığı anlamına gelmektedir.⁷⁰

Modelde planlanan tasarrufun çıktının sabit bir oranı olduğu varsayılır ve bu varsayım marjinal ve ortalama tasarruf hadlerinin eşit olduğunu gösterir.⁷¹ Modele göre emek arzı ise dışsal olarak belirlenen n gibi sabit bir hızla büyür.⁷² Ayrıca modelde mevcut üretim kapasitesi tam olarak kullanılmakta, boş kapasite varsayımına yer verilmemektedir. Yatırımların ise motor rol oynadığı kabul edilmekle birlikte ve otonom yatırımlara yer verilmemiş, tüm yatırımların uyarılmış yatırımlar olduğu varsayılmıştır.⁷³

Modelin işleyişi fiili büyüme haddi, doğal büyüme haddi ve gerekli büyüme haddi olmak üzere üç tip gelir artış hızıyla izah edilmektedir.⁷⁴ Fiili büyüme haddi belirli bir zaman diliminde mili gelirin büyüme haddi, doğal büyüme haddi nüfus artış oranı ve teknik değişme oranının belirlediği teknik bakımdan mümkün büyüme haddidir.⁷⁵ Gerekli büyüme haddi ise müteşebbisleri alacakları kararlarda tatmin eden ve böylece

⁶⁷ Berber (2006), s.109.

⁶⁸ Kazgan (2004), s.244.

⁶⁹ Y. Akyüz (2009). *Sermaye, bölüşüm, büyüme*. Ankara: Eflatun Yayınevi, s.3.

⁷⁰ nsal (2007), s.84.

⁷¹ Z. Dinler (2000). *İktisada giriş*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, s.511-513.

⁷² nsal (2007), s.88.

⁷³ C. Unay (1999). *Makro ekonomi*. Bursa: Vipaş A.ř., s.392.

⁷⁴ Hiç (1994), s.85.

⁷⁵ Kazgan (2004), s.247.

üretimlerini arttırmalarına ya da azaltmalarına gerek bırakmayan, ekonomiyi düz bir gelişme çizgisi üzerinde yürüten büyüme haddidir.⁷⁶

Harrod-Domar modelinde, büyüyen bir ekonomide tam kapasite büyüme -sermayenin tam kullanımı- için fiili büyüme hızının gerekli büyüme hızına eşit olması gerekir. Yine büyüyen bir ekonomide tam istihdam büyüme –emeğin tam kullanımı- için çıktının doğal hızda büyümesi, fiili büyüme hızının doğal büyüme hızına eşit olması gerekir; yani bu modelde tam kapasite büyüme ile tam istihdam büyümenin beraber gerçekleşmesi için gerekli ve doğal büyüme hızları birbirine eşit olmalıdır.⁷⁷ Ancak, hem gerekli büyüme hızı ile doğal büyüme hızlarının birbirine eşit olma olasılığı hem de altın çağ olarak adlandırılan doğal, fiili ve gerekli büyüme hızlarının birbirine eşit olma olasılığı çok düşüktür.

3.2.2. Neo klasik büyüme teorisi

Robert Solow'un 1956 yılında yayınlanan "İktisadi Büyüme Teorisine Bir Katkı" başlıklı makalesinde geliştirdiği bu büyüme modeli neo klasik iktisadın büyüme olgusuna yönelik sonuçları incelediği için neo klasik büyüme modeli olarak anılmaktadır.⁷⁸

Harrod-Domar büyüme modelinde emek ve sermaye arasında ikame imkânı olmamasını eleştiren Tobin, Swan ve Solow üretim sürecinde emek sermayenin birbirini ikame edebileceği varsayımından hareketle bu modeli geliştirmişlerdir.⁷⁹

Modelde ülkelerin sadece bir tane homojen mal ürettiği ve bu malın aynı zamanda ülkelerin GSYH' sini oluşturduğu, tek bir mal üretildiği için uluslar arası ticaretin olmadığı ve teknolojinin dışsal olduğu varsayılmıştır.⁸⁰ Bunların yanı sıra modeldeki diğer varsayımlar sıralanırsa:⁸¹

- Üretim fonksiyonu ölçeğe göre sabit getiri özelliğine sahiptir.
- Emek ve sermaye için azalan verimler kanunu geçerlidir.

⁷⁶ Ülgener (1991), s.415.

⁷⁷ Ünsal (2007), s.92.

⁷⁸ Ünsal (2007), s.111.

⁷⁹ İ. Parasız (2003). *Makro ekonomi*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, s.381.

⁸⁰ C.I. Jones (2002). *Introduction to economic growth*. New York: W.W. Norton&Company, s.20-21.

⁸¹ Y.S. Tezel (1989). *İktisadi büyüme*. Ankara: Ankara Yayıncılık, s.267-270'den aktaran Berber (2006), s.142-143.

- Tam rekabet ve tam istihdam şartları geçerlidir.
- Üretim faktörleri -emek ve sermaye- birbirleriyle ikame edilebilirler.
- Faktör piyasaları mükemmel bir biçimde işlemektedir.
- Yakınsama hipotezinin (convergence hypothesis) geçerli olduğu kabul edilir.
- Tasarruf ve yatırım yapanlar aynı kişilerdir.

Bu varsayımlar çerçevesinde, modelde Cobb-Douglas tipi bir makroekonomik üretim fonksiyonu yardımıyla, uzun dönemli veya durağan durum (stationary state) büyüme oranının sıfır olduğu; bir diğer ifadeyle hükümet politikalarının uzun dönemli iktisadi büyüme üzerindeki etkisinin zayıf olduğu sonucuna varılmaktadır.⁸² Çünkü modelde dışsal varsayılan teknoloji kişi başına gelirdeki artışın yegâne belirleyicisidir.⁸³

Modelin öngörülerinden biri olan yakınsama hipotezi teknoloji düzeylerinin bütün ülkelerde tamamen aynı olduğu ve değişmediği varsayımı altında, gelişmekte olan ve gelişmiş ekonomilerin uzun dönem reel büyüme oranlarının aynı uzun dönem değerine yaklaşacağı ve yaklaşılan bu oranın da sıfır olduğunu ifade eden hipotezdir.

Buna göre, zengin ülkelerden (gelişmiş ülkeler) sermayenin getirisinin yüksek olduğu fakir ülkelere (gelişmekte olan ülkeler) doğru bir sermaye akışının olduğu ifade edilmekte ve sermayenin işgücünden daha hızlı arttığı bir ekonomide teknoloji dışsal ve sabitken faiz hadlerinin düşeceği ve fakir ülkelerin zengin ülkelerden daha hızlı büyüyüp onları önünde sonunda yakalayacağı öngörülmektedir.⁸⁴

3.2.3. İçsel büyüme teorileri

İçsel büyüme teorilerinin çıkış noktasını, neo klasik büyüme teorisinin pratikteki somut gelişmelerle örtüşmemesi oluşturmuştur ve neo klasik modelden iktisadi büyümenin iktisat içi unsurların ürünü olduğunun savunulması, azalan verimlere dayalı neo klasik üretim fonksiyonunun yerine, artan verimlere dayalı üretim fonksiyonu

⁸² Kibritçioğlu (2009), s.8.

⁸³ N.Y. Ercan (2009). İçsel büyüme teorisi: genel bir bakış. *Devlet Planlama Teşkilatı Planlama Dergisi Özel Sayı*. <http://ekutup.dpt.gov.tr/planlama/42nciyil/ercanny.pdf> (Erişim Tarihi: 05.04.2009)

⁸⁴ H. Ağır (2009). *Türkiye’de beşeri sermaye ve ekonomik büyüme: nedensellik testi (neo-klasik büyüme teorisi)*. http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=234 (Erişim Tarihi: 04.04.2009)

kullanılması ve yakınsama (convergence) hipotezi reddedilmesi noktalarında ayrılmaktadır.⁸⁵

İçsel Büyüme Teorileri, ekonomik büyümeyi dışsal faktörlerle açıklamak yerine bilgi, beşeri sermaye, ar-ge, teknolojik gelişmeler, finansal yenilikler, piyasa yapıları, devletin rolü gibi ekonomik büyümeyi etkileyen tüm faktörler ile modellemektedir.⁸⁶

Modelde ülkeler ya da bölgeler arasında yapılan çalışmalarda tam yakınsama ve şartlı yakınsama olmak üzere iki çeşit yakınsama hipotezinden bahsedilmektedir. Tam yakınsama hipotezinde fakir ülke ya da bölgelerin zengin ülke ya da bölgelerin düzeyine ulaşacağı kabul edilirken söz konusu ülkelerin karakteristik özellikleri dikkate alınmamaktadır. Şartlı yakınsama hipotezinde ise fakir ülke ya da bölgelerin zengin ülke ya da bölgeleri büyüyüp yakalamaları ancak ülkelerin aynı teknoloji seviyesi, doğum oranı, hükümet politikaları ve aynı kamusal yapıya sahip olmaları ile sağlanabilecektir.⁸⁷

İçsel büyüme teorilerinde ülkelerin ekonomik büyümeleri temel olarak dört farklı modelle açıklanmaya çalışılmaktadır.

Bu modellerden ilk ele alınacak olan Beşeri Sermaye modeline göre, işçilerin yetenek düzeyi, çalışınla zaman ve işgücü arzı ile çıktı arasında doğru yönlü ilişki mevcuttur. Lucas'ın ortaya koyduğu bu modele göre işçinin yeteneğinin artması çalışma süresinin dışında kendisine kalan boş zamanla alakalıdır; işçinin boş zamanı ne kadar artarsa bilgi birikimi ve yeteneği o denli artar.⁸⁸ Bu modelde devletin verdiği temel eğitimin önemi de ortaya çıkmaktadır. Çünkü temel eğitim süresi ne kadar uzarsa daha fazla eğitilmiş olan işgücü yeni teknolojilere daha kolay uyum sağlar, fiziki yatırımlar artar ve daha eğitilmiş olan nüfusun doğum oranı düşer.

İkinci olarak ön plana çıkan Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge) modeline göre bilgi tesadüfı değil, bilinçli bir süreç sonucunda ortaya çıkmaktadır ve bilgi rekabet edilemeyen ve tüketimden dışlanamayan bir kamu malıdır.⁸⁹

⁸⁵ M. Berber vd. (2001). Türkiye'de yatırım harcamaları –ekonomik büyüme ilişkisi. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bil. Fak. Dergisi*, www.metinberber.com/kullanici_dosyalari/file/9.doc (Erişim Tarihi:06.04.2009)

⁸⁶ I. Ehrlich (1990). The problem of development: introduction. *Journal of Political Economy*, s. 1-11. <http://www.jstor.org/stable/2937629?seq=2> (Erişim tarihi: 08.01.2011)

⁸⁷ Berber (2006), s.171.

⁸⁸ Ünsal (2007), s.250-251.

⁸⁹ Ercan (2009), s.131.

Romer'e göre Ar-Ge modelinde ekonomik büyümenin kaynağı araştırma geliştirme faaliyetlerinden kaynaklanmaktadır ve bu faaliyetlerin ekonomik büyüme açısından iki sonucu bulunmaktadır.⁹⁰ İlk olarak, elde edilen yeni bilimsel bilgiler tüm üreticiler tarafından bedelsiz kullanılabilir. Bu durumun yarattığı dışsallıklar verimlilik artışı sağlayacaktır. İkinci olarak ise, yeni buluşların elde edilmesiyle yatırım mallarının çeşitliliği artacak ve üretimde verimlilik artışı olarak ortaya çıkacaktır.

Üçüncü model olan Kamu Politikası modelinde ekonomik büyümenin sağlanması için hükümetler hem yatırım yapmakta hem de yatırımları arttırmak için özel sektörü teşvik etmektedir. Barro, kamu kesimini de dikkate alarak ölçeğe göre sabit getiri sağlayan üretim fonksiyonunda kamu harcamaları, tasarruf ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir.⁹¹ Buna göre, hükümetler ekonomik büyümenin sağlanması için bir yandan yatırım yaparken diğer yandan da yatırımların artırılması için özel sektörü desteklediğinde sermaye stoku ve dolaylı olarak vergi gelirleri ile kamu malı arzı artacaktır.

Son olarak ele alacağımız AK modeli, sanayileşmiş ülkelerde son iki yüzyıldır görülen sürekli büyümeyi açıklamak ve büyümenin belirleyicilerini ölçmek amacıyla içsel büyüme teorileri çerçevesinde ortaya atılan ilk ve en basit olanıdır.⁹²

Bu model $Y=AK$ şeklindeki üretim fonksiyonundan yola çıkarak adlandırılmıştır. Bu fonksiyonda A ekonominin teknoloji seviyesini gösteren pozitif bir sabiti, K ise ekonominin sermaye stokunu göstermektedir. Sermaye stoku artarken sermayenin getirisinin azalmayacağı varsayımı üzerine kurulan bu modele göre yüksek sermaye stokuna sahip olan ülkeler, yatırımlarını arttırarak büyümelerini hızlandırabileceklerdir.⁹³

⁹⁰ P.M. Romer (1990). Endogenous technological change. *Journal of Political Economy*, s.71-102. <http://www.artsci.wustl.edu/~econ502/Romer.pdf> (Erişim Tarihi 05.03.2011)

⁹¹ Ercan (2009), s.135.

⁹² Berber vd. (2001), s.2.

⁹³ Berber (2006), s.183.

4. İstihdamın Tanımı Ve Ölçülmesi

Üretim faktörlerinin fiili olarak üretime katılmasına istihdam adı verilir ancak istihdam kavramı bütün üretim faktörlerini içermesine rağmen daha çok işgücünün üretime katılması anlamında kullanılır.⁹⁴

Üretim faktörlerinin belirli alanlarda üretime yönlendirilmesi üretim faktörünün kullanılması demektir ve dikkate alınan faktör sadece emek faktöründen oluşmaktaysa emeğin kullanımına istihdam adı verilir.⁹⁵ Üretim faktörlerinin üretime yönlendirilmesindeki amaç gelir elde etmektir.

Bir ekonomide üretim faktörlerinin tümü çalışıyor ve üretime katılıyor ise o ekonomide tam istihdama ulaşılmış demektir ve bu durumda mevcut çalışma koşullarında ve cari ücret düzeyinde çalışmak isteyen tüm emek sahipleri iş bulabildiği gibi ülkenin mevcut sermaye malları stoku ve doğa faktörü de tamamen üretime katılmış durumdadır. Bir diğer deyişle ekonominin mevcut üretim potansiyelinden tamamen yararlanılmakta ve atıl kapasite bulunmamaktadır. Bununla beraber, tam istihdam işsizlik oranının sıfır olduğu anlamına gelmez. Ekonomi tam istihdam iken ölçülen işsizlik oranı ise doğal işsizlik oranı denir. Doğal işsizlik oranı enflasyon oranının sabit olduğu yani değişme eğiliminde olmadığı durumu ifade eder.⁹⁶

Doğal işsizlik oranını (UN) formüle edersek:⁹⁷

$$U_N = \frac{\text{Geçici İşsizlerin Sayısı} + \text{Yapısal İşsizlerin Sayısı}}{\text{İşgücü}}$$

Bir ekonomide doğal işsizlik oranlarının yükselmesinin nedenleri, demografik değişim, kadınların işgücüne katılımının artması, kamu politikaları, yapısal işsizliğin artması, petrol krizi gibi yaşanan şoklarla işsizliğin artması, ve işsizlerin iş bulmalarının zorlaşması, teknoloji yoğun üretim sürecinin artması, katma değeri düşük emek yoğun mallarından üretiminden (tarım ürünleri vb), katma değeri yüksek ürünler üretim sürecine girilmesi, işçi sendikalarının gücünün zayıflaması, verimlilik artışları, yeni iş

⁹⁴ Yıldırım ve Karaman (2003), s.19.

⁹⁵ Ülgener (1991), s.73.

⁹⁶ Parasız (2003), s.246.

⁹⁷ Ünsal (2005), s.92.

bulmadaki zaman sürecinin varlığı, işsizlerin yeteneklerinin işsizlik zamanı süresince azalması olarak sıralanabilir.⁹⁸

Eksik istihdam üretim faktörlerinin bir kısmının üretime katılmadığı durumu ifade etmektedir. Eksik istihdam ise; referans döneminde ekonomik nedenlerle (haftada) 40 saatten az çalışıp mevcut işinde veya ikinci bir işte çalışmaya müsait olan kişiler ile mevcut işinden elde ettiği gelirin azlığı ya da mesleğinde istihdam edilmediği gibi nedenlerle işini değiştirmek istediğini ya da ikinci bir iş aradığını bildiren kişilerdir.⁹⁹

Eksik istihdam nedenlerine göre friksiyonel, yapısal ve konjonktürel olmak üzere üç tip içerisinde sınıflandırılmaktadır.¹⁰⁰

Bir ekonomideki eksik istihdam oranı işsiz olanların sayısının toplam iş gücüne oranıdır ve şu şekilde formüle edilmektedir:¹⁰¹

$$\text{Eksik İstihdam Oranı} = \frac{\text{İşsiz sayısı}}{\text{Çalışan sayısı} + \text{İşsiz sayısı}} \times 100$$

Bir ekonomide istihdam düzeyi ile reel mili gelir arasında doğru orantılı bir ilişki bulunmaktadır.¹⁰² Buna göre, milli gelire her zaman aynı oranda yansımamakla beraber istihdam düzeyi arttıkça milli gelir de artar. Durumu tersinden ifade edersek, bir ekonomide daha az çıktı üretildiği takdirde daha az girdi kullanılır, istihdam azalır ve işsizlik oranı artar.

5. İstihdam Teorileri

5.1. Klasik İstihdam Teorisi

Klasik iktisat teorisi, temel olarak ekonomik birimlerin rasyonel davrandığı, ekonominin tam istihdam dengesini kendiliğinden sağladığı, fiyat ücret, faiz oranlarının esnek olduğu ve paranın nötr oluşu varsayımları üzerine oturtulmuştur.¹⁰³

Klasik iktisatçılar, ekonominin sürekli olarak tam istihdam dengesinde bulunduğunu ve bunu sağlayan otomatik denge mekanizmasının, ekonomik

⁹⁸ O. J. Blanchard (1991). *Wage, bargaining and unemployment persistence*.

<http://www.nber.org/papers/w3664.pdf> (Erişim Tarihi: 05.02.2011)

⁹⁹ TÜİK, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri, Analitik Çerçeve, Kapsam, Tanımlar ve Sınıflamalar http://www.tuik.gov.tr/MetaVeri.do?tb_id=25&ust_id=8 (Erişim Tarihi:08.06.2010)

¹⁰⁰ İ.Parasız (1997). *Modern makroekonominin temelleri*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, s.14.

¹⁰¹ Case ve Fair (1999), s.158.

¹⁰² S. Aren (1998). *İstihdam para ve iktisadi politika*. Ankara: Savaş Yayınları, s.13-14.

¹⁰³ Parasız (2003), s.38.

faaliyetlerde bir aksama olmayacağına değil, aksamaların ekonomiye müdahaleye gerek kalmaksızın kendiliğinden gidereceğini sağladığını savunurlar.¹⁰⁴ Bu mekanizmanın işlemesi ise Klasiklerin kabul ettikleri Mahreçler Yasası, Faiz ve Ücret Teorileri ile mümkün olur.

Jean Baptise Say tarafından ortaya koyulan ve her arz kendi talebini yaratır şeklinde özetlenen Mahreçler Yasası (diğer adıyla Say Kanunu) bir dönemde üretilen mal ve hizmetlerin satışından elde edilen gelirlerin üretim faktörleri sahipleri arasında paylaşıldığını ve yaratılan tüm gelirin cari dönemde üretilen mal hizmetlerin satın alınmasında kullanıldığını ifade eder.¹⁰⁵ Yani, bu yasaya göre bir ekonomide arz edilen mal ve hizmetler bu mal ve hizmetlere olan talebe eşittir. Çünkü bu yasaya göre üretim, ürünlerin satılabilmesi için gerekli olan satın alma gücünü de yaratır.¹⁰⁶ Ancak, gelir elde eden bireylerin, gelirlerin tamamını cari dönemde tüketmedikleri göz önüne alındığında yasa ekonomik işleyişi açıklamada yetersiz kalmaktadır. Bu durum ise klasik faiz teorisi ile telefi edilmektedir.

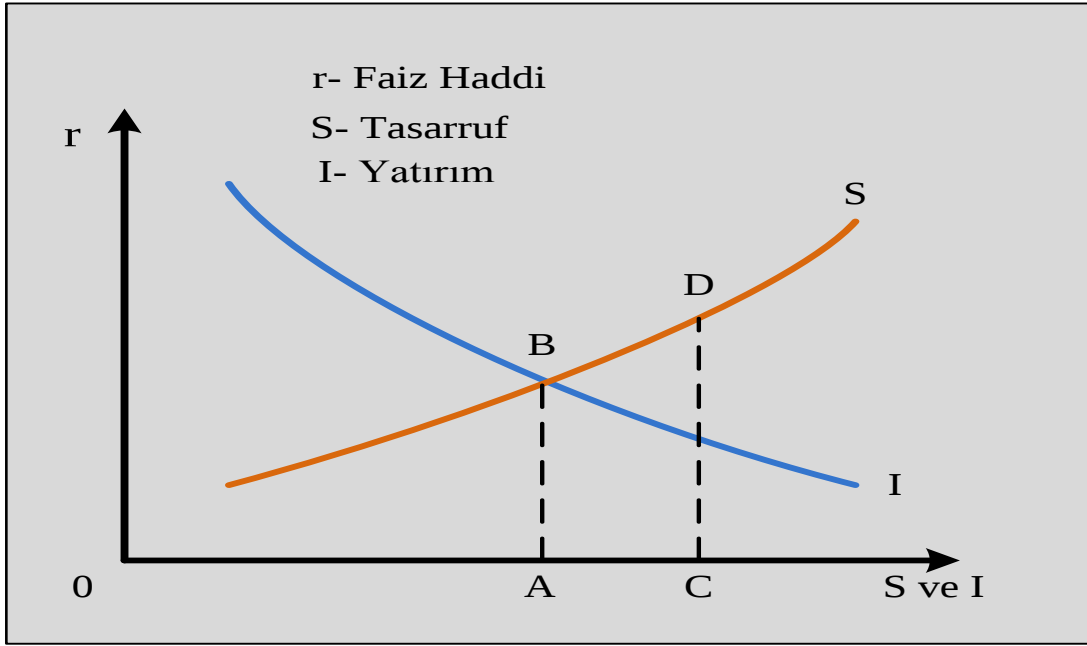
Klasiklere göre faiz bugünkü tüketimden vazgeçmenin yani tasarrufta bulunmanın bedelidir.¹⁰⁷ Klasik faiz teorisine göre tasarruf oranı faiz oranına karşı esnektir. Yani tasarruf miktarı faiz oranına bağlı olarak artıp azalmaktadır. Buna göre faiz oranları yükseldiğinde tasarruf miktarı artar, faiz oranı düştüğünde tasarruf miktarı azalır. Tasarruf miktarı ile faiz oranı arasında doğru yönlü bir ilişki varken, yatırımlar ile faiz oranı arasında ters yönlü ilişki mevcuttur. Dolayısıyla, faiz oranı yükseldiğinde yatırımlar azalır, faiz oranı düştüğünde yatırımlar artar.

¹⁰⁴ Aren (1998), s.13-14.

¹⁰⁵ Yıldırım ve Karaman (2003), s.125.

¹⁰⁶ Kazgan (2004), s.102.

¹⁰⁷ Yıldırım ve Karaman (2003), s.125.

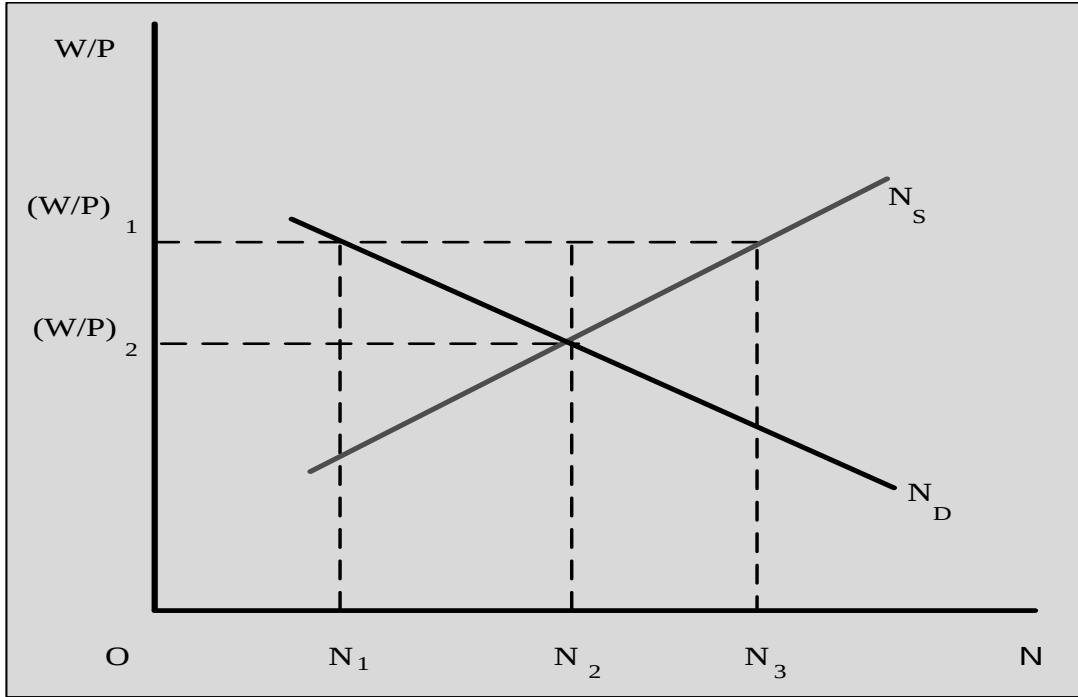
Şekil 3: Tasarruf-Yatırım Eşitliği

Kaynak: Aren 2006: 18.

Şekil 3'te, x-ekseni yatırım ve tasarrufları (S ve I), y-ekseni ise faiz oranını (r) göstermektedir. Faiz oranı ile tasarruflar arasında doğu yönlü bir ilişki olduğundan tasarruf eğrisi pozitif eğime, yatırımlar ile faiz oranı arasında ters yönlü ilişki olduğundan da yatırım eğrisi negatif eğime sahiptir. Yatırım eğrisinin tasarruf eğrisiyle kesiştiği noktadaki faiz oranı denge faiz oranını verir. Şekilde bu nokta B noktasıdır ve tasarruf ve yatırım miktarı OA, faiz oranı ise OB kadardır.

Tasarruf miktarının OC kadar olduğunun varsayıldığı bir durumda tasarruflar yatırımlardan AC kadar fazla olacak, bu ise bu miktar bir tasarrufun sahiplerine faiz geliri yaratmadığı anlamına gelecektir. Klasik faiz teorisine göre kimse karşılıksız tasarrufta bulunmayacağı için fazla tasarruflar, tasarruf miktarı yatırım miktarına eşit oluncaya kadar tüketim için harcanacaktır. Benzer biçimde, faiz oranı AB iken tasarruf miktarının uzun süre OA'dan küçük olması da olanaklı değildir. Çünkü bu durumda da yatırımlar tasarruf miktarından daha fazla olacak ve bireyler faiz kazancını kaçırmamak için tasarruflarını yatırım miktarına eşit olacağı AO oranına kadar arttıracaklardır. Dolayısıyla denge faiz oranı yatırımları tasarruflara eşitleyen faiz oranıdır.

Emek piyasasında denge ise emek arzı ve emek talebinin kesiştiği noktada gerçekleşmektedir.

Şekil 4: Emek Piyasası Dengesi

Kaynak: Parasız, 2003:116.

Klasik iktisatçılara göre emek arz ve talebinin kesiştiği yer ücret miktarı ve istihdam düzeyini belirler ve teori gereği emek arzı ve talebinin kesiştiği yerde ekonomi tam istihdamdadır. Her bir bireyin işgücü arzına ilişkin kararı, belirli bir zaman içerisinde, saat başına elde edilecek ücret ve çalışılabilecek ve toplam çalışma süresi veri iken, dinlenmeden ve çalışmadan elde edilecek yararın maksimizasyonu ile ilgilidir.¹⁰⁸ Emek arzını çalışmanın marjinal zahmeti ve çalışma ile elde edilen gelirin marjinal faydası belirler. Buna göre emek arzı doğrudan doğruya ücretin fonksiyonudur. Fakat bu nominal değil reel ücrettir. Reel ücret nominal ücreti fiyatlar genel düzeyine(P) bölerek bulunur. Klasik modelde fiyatlar ve ücretler tam esnek olduğu için işçiler istedikleri anda iş bulabilmekte, firmalar çalıştırdıkları işçi sayısını herhangi bir maliyete katlanmadan değiştirebilmektedirler.¹⁰⁹ Ücret ise işverenler açısından işin marjinal verimine, işçiler açısından ise işin marjinal zahmetine eşittir.¹¹⁰

¹⁰⁸ E. Oktay (2002). *Makro iktisat teorisi ve politikası*. İstanbul: T.C. Maltepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, Yayın No: 02, s.6.

¹⁰⁹ Yıldırım ve Karaman (2003), s.115.

¹¹⁰ Aren (1998), s.20.

Toplam emek talep eğrisi alternatif reel ücret düzeylerinde istihdam emek miktarını gösteren eğridir.¹¹¹ Buna göre reel ücret ne kadar yüksekse talep edilen emek miktarı o kadar az olacaktır. Dolayısıyla emek talebi reel ücretin azalan bir fonksiyonudur. Toplam arz eğrisi ise reel ücretin artan bir fonksiyonudur ve pozitif eğime sahiptir.

Şekil 4'te W nominal ücreti, P fiyatlar genel düzeyini, W/P reel ücret düzeyini N_d emek talep eğrisini ve N_s emek arz eğrisini ifade etmektedir. Emek arz ve emek talep eğrilerinin kesiştiği nokta istihdam düzeyini, reel ücreti ve toplam üretim düzeyini belirlemektedir. $(W/P)_2$ reel ücret düzeyinde emek arz ve talebi arasında denge sağlanmıştır. Bu reel ücret seviyesinde işveren işçiye N_2 kadar iş verirken çalışanlar N_2 kadar emek arz ederler.

5.2. Modern İstihdam Teorisi

Klasik iktisat teorisinin ortaya koyduğu temel görüşleri eleştiren Keynes ekonominin eksik istihdamda da dengeye gelebileceğini iddia etmiştir. Keynesyen teoriye göre toplam arzın toplam talebe, gelirlerin harcamalara, tasarrufların yatırımlara, emek arzının emek talebine eşit olması geçici bir tesadüftür. Yine Klasiklerden farklı olarak tasarrufların faizin değil gelirin bir fonksiyonu olduğu kabul eden Keynes, faiz oranının sermaye arz ve talebine göre değil para arz ve talebine göre belirlendiğini ileri sürmüştür.¹¹²

Esasları Keynes tarafından ortaya koyulan modern istihdam teorisi, klasik istihdam teorisinin aksine ekonominin kendisi gibi işgücü piyasasının da kendiliğinden dengeye gelmediğini ve devletin müdahaleci yönde bir iktisat politikası uygulaması gerektiğini söyler.¹¹³

Yine bu teoriye göre, bir ekonomide milli gelirin hangi düzeyde olacağını o ülkenin sahip olduğu üretim kapasitesi belirler. Keynes, işsizliği toplam talepteki yetersizliğe bağlamaktadır.¹¹⁴ İstihdam arttıkça üretim kapasitesi daha çok kullanılacak

¹¹¹ Ünsal (2005), s.

¹¹² B. Ataç (2002). *Maliye politikası*. Eskişehir: Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları; No: 118, s.8.

¹¹³ Savaş (2000), s.756.

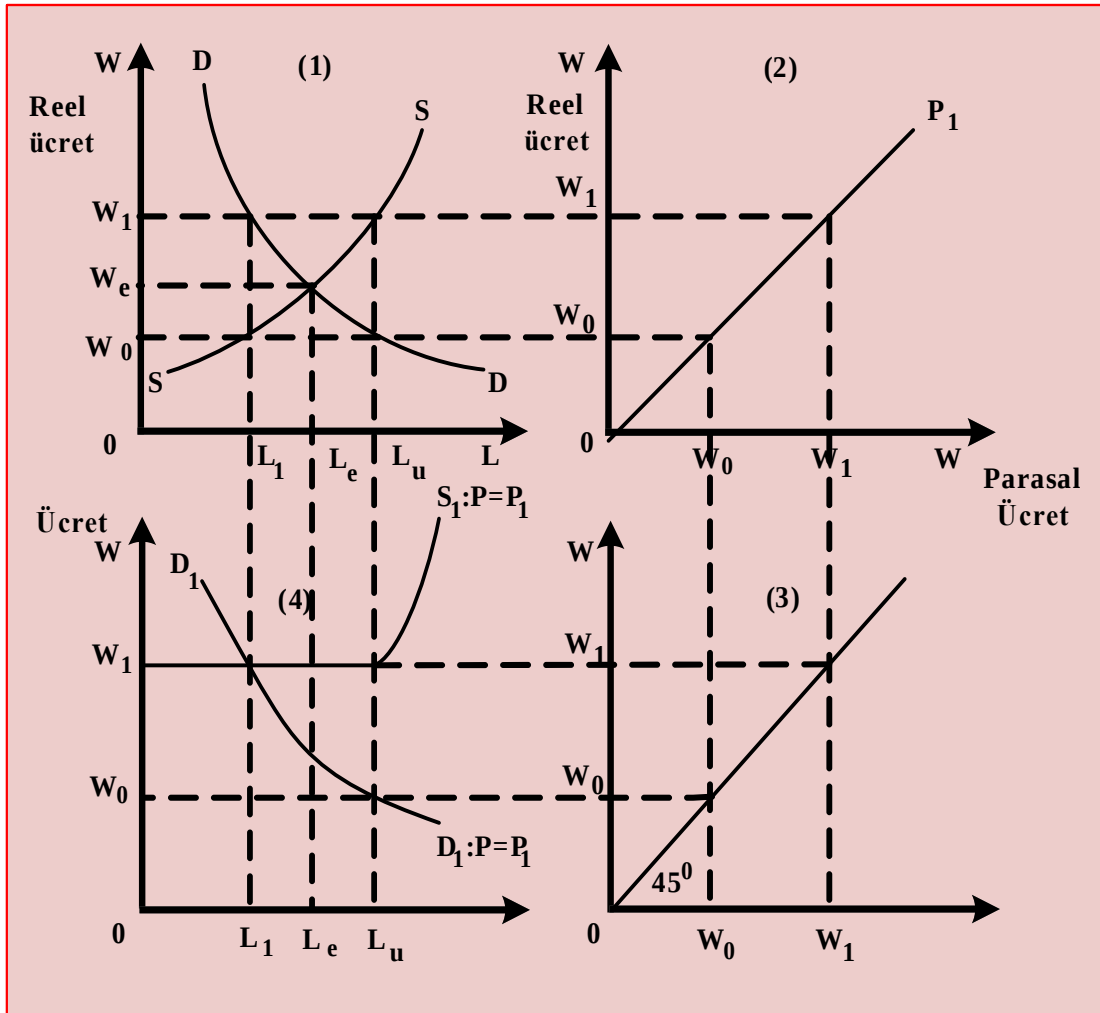
¹¹⁴ Oktay (2002), s.10.

böylece daha fazla mal ve hizmet üretilecek yani milli gelir artacaktır. İstihdam düzeyini ise girişimcilerin piyasa hakkındaki beklentileri belirler.

Klasiklerin Mahreçler kanunu reddeden Keynes efektif talep teorisini getirmiştir. Efektif talep toplam arzın toplam talebe eşit olduğu yerdeki talep hacmidir.¹¹⁵

Keynes'e göre tam istihdamda veya eksik istihdamda dengeye gelebilen ekonominin her iki durumda ulaştığı gelir düzeyine denge gelir düzeyi ya da denge milli gelir düzeyi denir. Denge gelir düzeyi de toplam talebin toplam arza eşit olduğu veya tasarrufların yatırımlara eşit olduğu noktada belirlenir.

Şekil 5: Keynesyen İşgücü Piyasası

Kaynak: Oktay (2002), s.13.

¹¹⁵ Kazgan (2004), s.226.

Keynesyen işgücü piyasasının grafiksel gösterimin yapıldığı Şekil 5'in birinci panelinde işgücü arz ve talebinin eşitliğinin sağlanmasıyla denge reel ücreti w_e olur. Parasal ücretin w_1 'de ve fiyat düzeyinin P_1 'de sabitlendiği varsayımı altında şeklin ikinci paneli bu varsayım sonucunda ortaya çıkan reel ücreti göstermektedir. Şeklin üçüncü panelinde yer alan 45 derecelik doğru yardımıyla parasal ücret oranını ikinci panelden üçüncü panelin dikey eksenine transfer edilir. Bunun sonucunda birinci panele ve dördüncü panele birlikte bakıldığında dördüncü panelde ücret düzeyi W_1 ve veri fiyat düzeyi P iken reel ücret düzeyi w_1 'dir. Ayrıca şeklin birinci kısmı reel ücret w_1 iken işgücü talebinin L_1 olduğunu göstermektedir.

Keynes'in ücretlerin katılığına dair yaptığı varsayım gereği işçiler fiyat düzeyinde meydana gelen bir artış sonucunda ortaya çıkan reel ücret düşüşünü kabul ederken, işsizlik dönemlerinde parasal ücretlerde bir indirimi kabul etmeye istekli değillerdir. Bu nedenle Keynesyen işgücü arz eğrisi f noktasına kadar yatayken bu noktadan sonra eğimi artmaktadır.¹¹⁶

6. Büyüme-İstihdam İlişkisi

Büyüme ve istihdam kavramları ayrı ayrı inceledikten sonra bu bölümde, bir ekonomide, büyümenin sağlanmasıyla beraber o ekonomide istihdam olanaklarının artacağı ve işsizlik oranının azalacağı, bu iki makroekonomik değişken arasındaki doğru yönlü olduğuna inanılan ilişkinin teorik altyapısı ele alınacak ve örnek ampirik çalışmalar doğrultusunda geçerliliğinin olup olmadığı ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

6.1. Büyüme-İstihdam İlişkisini Açıklayan Görüş ve Teoriler

6.1.1. Okun yasası

Üretim faktörlerinin verimlilikleri ve miktarlarındaki bir artışın ekonomik büyümeye neden olacağı¹¹⁷ ve ekonomik büyümenin işsizlik oranlarını azaltacağı varsayılmaktadır.

¹¹⁶ Oktay (2002), s.14.

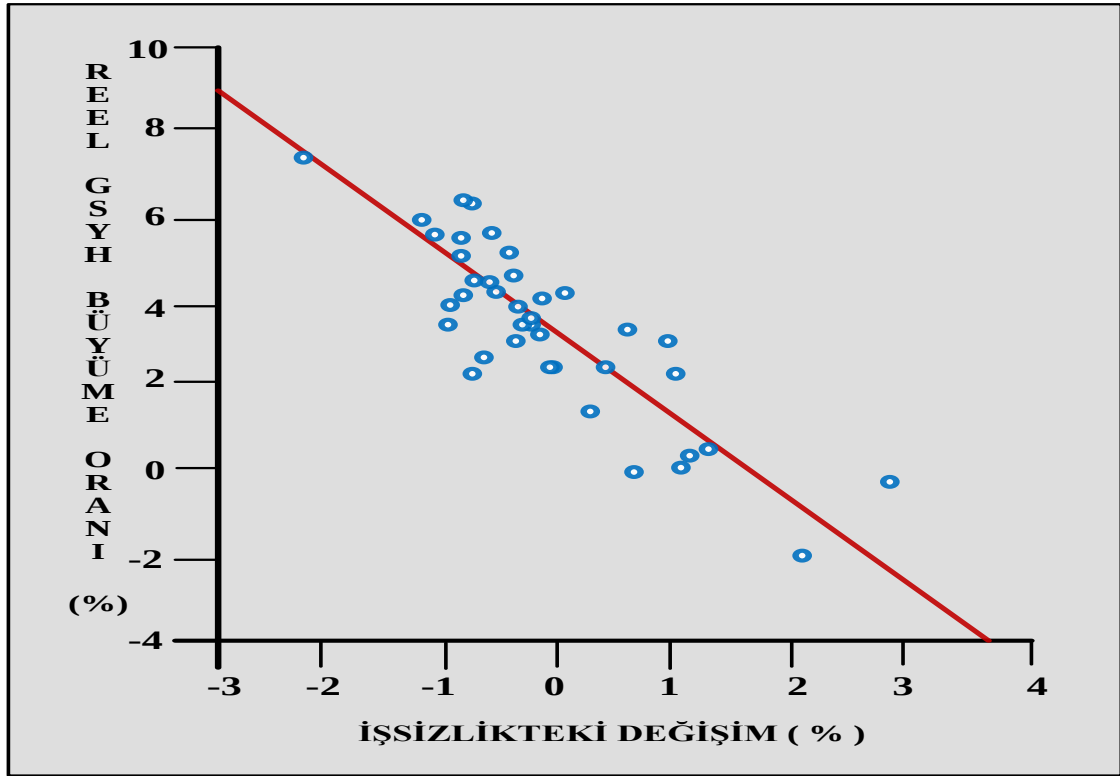
¹¹⁷ B. Günsoy. (2007). *Türkiye ekonomisinde istihdamsız büyüme süreci*. Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İ.İ.B.F İktisat Bölümü ve Avrupa Araştırmalar Merkezi, Güncel Ekonomik Sorunlar Kongresi, Kuşadası.

İşsizlik ve ekonomik büyüme arasındaki bu ilişki ilk olarak Arthur Okun tarafından ortaya koyulmuştur. Okun, 1962 yılında yazdığı “Potansiyel GSMH: Ölçümü ve Önemi” başlıklı makalesinde bu iki değişken arasındaki ilişkiyi ortaya koymuş ve bu nedenle işsizlik ve büyüme arasındaki ters yönlü ilişki Okun Yasası olarak adlandırılmıştır.¹¹⁸

Okun yasasına göre, reel GSYH’de trend değerinin üzerinde (2.25) bir yıl boyunca sürdürülen her yüzde1 puanlık büyüme karşısında işsizlik oranı yüzde 0.5 puan azalır ve buradan yola çıkılarak yazılacak Okun yasasının formülü;¹¹⁹

$$\Delta u = -0.5 (g - 2.25) \text{ olarak ifade edilir.}$$

Formülasyonda Δu işsizlik oranındaki değişmeyi, g çıktının büyüme oranını ve 2.25 katsayısı çıktının trend büyüme oranını temsil etmektedir.

Şekil 6: Okun Yasası: İşsizlik-GSYH Büyüme İlişkisi

Kaynak: Dornbush vd., 2001:128.

¹¹⁸ Yıldırım ve Karaman (2003), s.23.

¹¹⁹ Berber (2006), s.21.

Okun yasasından hareketle ABD’de çıktı-istihdam ilişkisinin muhasebesi yapılarak ortaya koyulmuş olan Şekil 6’da x eksenı işsizlik oranındaki yüzde değışimi, y eksenı ise reel GSYH’ deki yüzde değışimi ve vermektedir.

Okun yasasının gerek tanımından gerekse formülünden yola çıkarak işsizlikteki azalma ile büyüme arasındaki ilişkinin birebir olmadığı, işsizliğin azalması için GSYH’nin büyüme oranı potansiyel çıktının büyüme hızından daha fazla olması gerektiğı söylenebilir.¹²⁰

6.1.2. Yatırımlar, verimlilik, büyüme ve işsizlik

Bir ülkenin ekonomik olarak büyümesi, yani reel GSMH’ sinin artması, üretim faktörlerinin miktar ve verimliliklerinin artması yanında mevcut üretim faktörlerinin istihdamındaki artıştan da kaynaklanmaktadır.¹²¹

Bir ekonomide büyümeyi sağlamak amacıyla mevcut üretim faktörlerinin istihdamını arttırmak için temel olarak yatırımların artırılması gerekmektedir. Ekonomistler yatırım ile diğer malların üretimi için kullanılacak malların üretilmesini kastetmektedirler.¹²² Bir başka ifadeyle ise yatırım, fizikî sermaye stokuna belirli bir dönem içinde yapılan eklemelerdir.

Yatırımlar, dolayısıyla da sermaye birikimi, ekonomik büyüme açısından birçok öneme sahiptir. Bunların başlıcaları sıralanırsa:¹²³

- Yatırım ölçek ekonomilerinin ve artan getirinin temelini oluşturur,
- Yatırım yeni teknolojilerin kullanılmasını sağlayan temel araçtır,
- Yatırım deneyim kazanma ve yaparak öğrenme imkanı sunmaktadır,

¹²⁰T.Khemraj vd. (2006), *Jobless growth and Okun's law*.

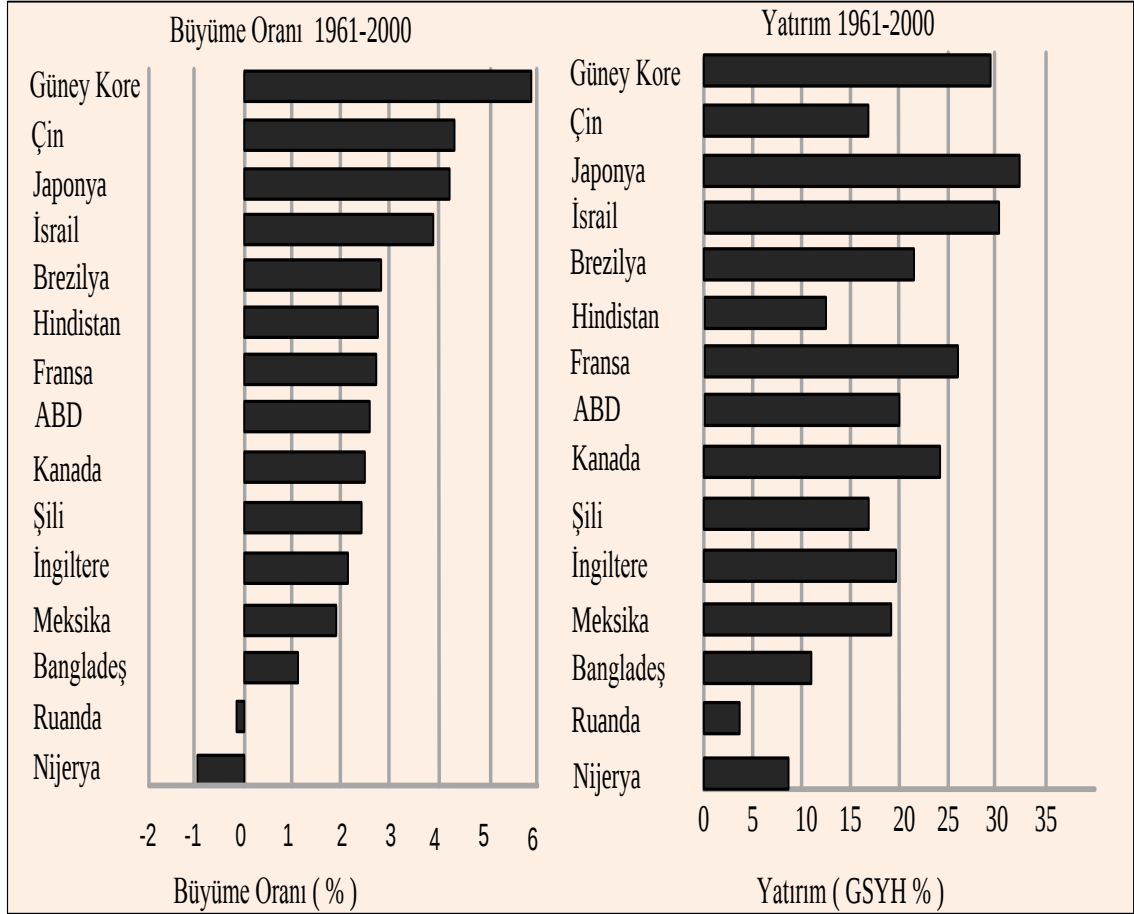
http://newschool.edu/cepa/publications/policynotes/0603_PN_Okun's_Law.pdf (Erişim Tarihi:03.04.2009)

¹²¹ B. Günsoy. (2007). *Türkiye ekonomisinde istihdamsız büyüme süreci*. Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İ.İ.B.F İktisat Bölümü ve Avrupa Araştırmalar Merkezi, Güncel Ekonomik Sorunlar Kongresi, Kuşadası.

¹²² K. A. Hassett, *Investment*. <http://www.econlib.org/library/Enc/Investment.html> (Erişim Tarihi: 24.04.2009)

¹²³ T. Bulutay (1995). *Investment as the fundamental force of development*. Investment and the Labour Market in Turkey. Proceedings of a Seminar Held in Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü, s.5’ten aktaran Ş. Saygılı vd. (2005). *Türkiye ekonomisinde sermaye birikimi büyüme ve verimlilik: 1972-2000*. <http://www.google.com.tr/#hl=tr&source=hp&q=T%C3%BCrkiye+ekonomisinde+sermaye+birikimi> (Erişim Tarihi: 06.08.2010)

- Yatırım sosyal sermayenin ve çeşitli dışsallıkların temelini oluşturmaktadır,
- Yatırım verimliliği yüksek çalışma alanları yaratmaktadır

Şekil 7: Büyüme ve Yatırım İlişkisi (1961-2000)

Kaynak: Mankiw ve Taylor, 2006: 151.

Şekil 7'deki a paneli 15 tane ülkenin 40 yıllık ortalama büyüme hızını vermektedir. Ülkeler yıllık ortalama büyüme oranlarına göre sıralanmışlardır. b paneli ise her ülkenin GSYH'nin yatırıma ayrılan kısmını göstermektedir. Büyüme ve yatırım arasındaki korelasyon mükemmel olmamakla beraber güçlüdür. Güney Kore ve Japonya gibi GSYH'den yatırıma büyük pay ayıran ülkeler yüksek büyüme hızına sahiptirler. Ruanda ve Bangladeş gibi GSYH'sinden yatırıma az pay ayıran ülkeler ise düşük büyüme hızına sahip olma eğilimindedirler.

Ancak bu veriyi incelerken dikkat edilmesi gereken bir nokta da hangi değişkenin neden hangi değişkenin sonuç olduğudur. Çünkü yüksek yatırım büyümeye neden olabileceği gibi yüksek büyüme oranlarının da yüksek oranda yatırıma neden olması muhtemeldir. Bununla beraber, sermaye birikimi verimliliği çok açık ve direk etkilediği için birçok ekonomist bu verileri yüksek yatırımların daha hızlı ekonomik büyümeye neden olduğu şeklinde değerlendirmektedir.

Sermaye, daha önceki bölümlerde değinildiği üzere, üretimin üretilen faktörü olduğu için bir toplum sahip olduğu sermaye miktarını değiştirebilir. Eğer bir ekonomide yeni sermaye malları üretilirse –sermaye stoku arttırılırsa- o ekonomide daha fazla mal ve hizmet üretme olanağı doğar. Sermaye stokunda yatırımlar sonucunda sağlanan artış ise verimliliği ve istihdamı arttırmanın başlıca unsurudur.

Girdilerin miktarındaki artışla açıklanamayan büyüme kullanılan girdilerin verimliliğindeki artışla açıklanabilir; verimlilik bir birim girdi başına üretilen çıktı miktarıdır ve bir girdinin verimliliği teknolojik değişim, bilgedeki ilerlemeler ve ölçek ekonomilerini içeren faktörler tarafından etkilenebilir.¹²⁴

Verimlilik artışı, bir diğer deyişle büyüme, dinamik bir kavram olup zaman içerisinde belli bir kritere göre üretilen katma değerdeki reel artışı gösterir.¹²⁵ Katma değer üretimindeki bu reel artış, kimi zaman kaynakların daha etkin kullanılmasıyla -mikro verimlilik- kimi zaman ise yeni teknolojiler –makro verimlilik- aracılığıyla arttırılabilir ve teknolojik yeniliklerden kaynaklanan makro-verimlilik artışları uzun dönem büyümenin temel unsurudur.¹²⁶

En geniş anlamıyla üretim süreci, ürünün kendisi, üretim ve yönetim organizasyonu, pazarlama ve satış sonrası servis ile ilgili bilgi ve deneyimlerin toplamı veya stoktaki artış olarak tanımlanan teknolojik gelişme¹²⁷ ile verimlilik ve dolayısıyla istihdam arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır.

Teknolojik gelişmenin istihdam üzerindeki etkilerine dair yapılan çalışmalarda yeni teknolojilerin iş fırsatlarını ortadan kaldırdığı ve çalışmanın sonunu getirdiği,

¹²⁴ Case ve Fair (1999), s.409.

¹²⁵ Gürak (2006), s.52.

¹²⁶ H. Gürak (2003). *Küreselleşme nereye götürüyor? doğrudan yabancı yatırımlar, verimlilik ve gelir dağılımı*. http://www.elelebizbize.com/e-kutuphane/hasangurak/Kuresellesme_Nereye.pdf (Erişim Tarihi: 19.04.2009)

¹²⁷ Kibritçioğlu (2009), s.5.

verimliliği yükseltip belirli bir üretim seviyesinde emek talebini azalttığı iddia edilmektedir.¹²⁸ Çünkü belirli bir büyüme oranında verimlilik artışı ne kadar yüksek olursa istihdam artışı o kadar düşük olacaktır.

Bunun yanı sıra, teknolojik yenilikler, üretim sürecinde bu yenilikleri kullanabilecek nitelikte eğitilmiş işgücü ihtiyacını doğurması ve vasıfsız işgücüne olan talebi azaltması yönüyle işsizlik kaynağı olabilmektedir.

Verimlilik artışının sağlanmasında temel unsur olan teknolojik gelişme ile ilgili bir diğer görüş ise teknolojik yeniliklerin yeni iş olanakları yaratarak istihdamı arttırabileceği yönündedir.

Teknolojik gelişme ile sağlanan verimlilik artışının yanı sıra, ülkelerin verimlilik artışı sağlamak amacıyla yaptıkları kamu eğitim, araştırma ve alt yapı çalışmaları da ekonomiye derinlik kazandırarak ekonominin istihdam yaratma kapasitesini artıran unsurlar arasında yer almaktadır.¹²⁹

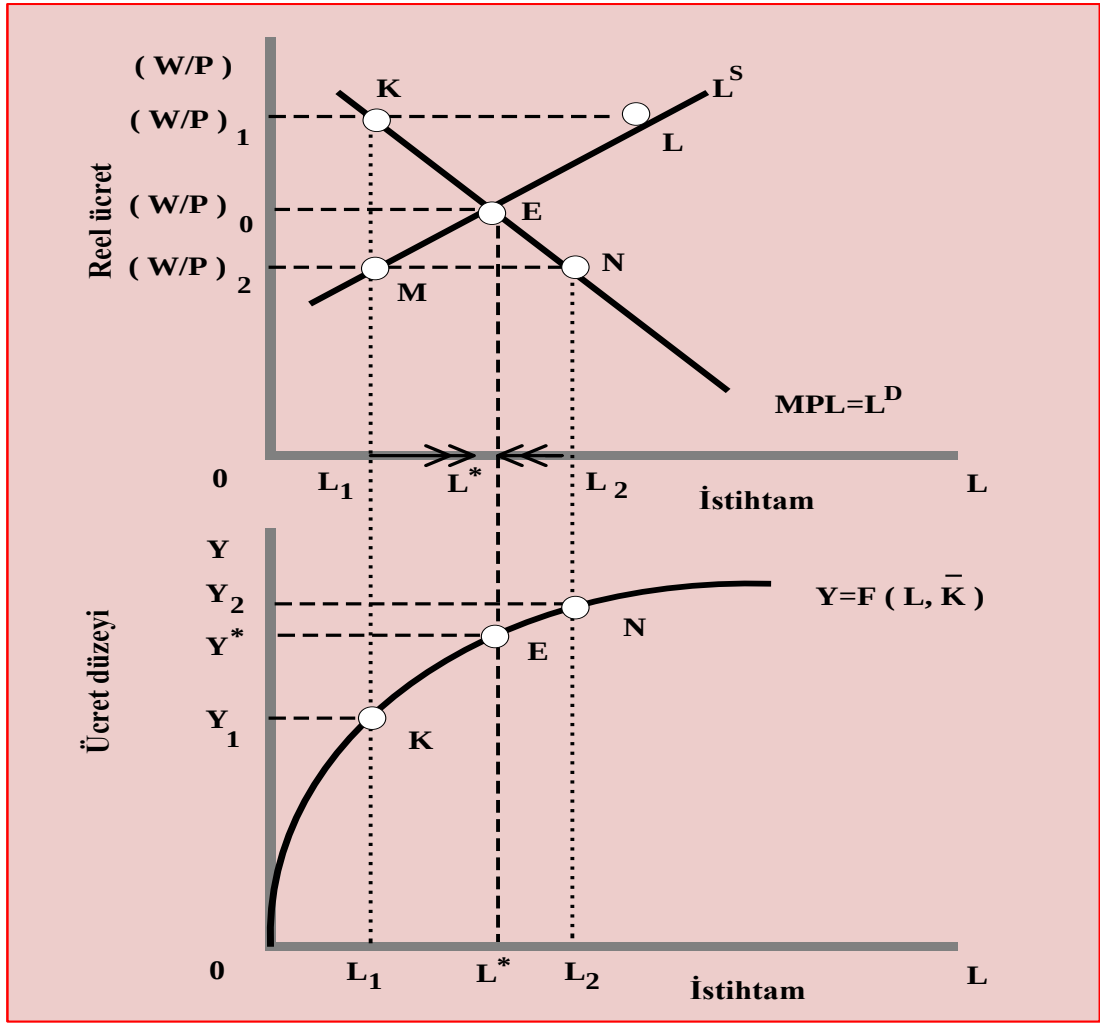
6.1.3. İşgücü maliyetleri, büyüme ve işsizlik

Bir ekonomide yatırım kararlarının alınmasını belirleyen faktörler arasında elde edilecek kar kadar önemli olan bir diğer unsur da maliyetlerdir. Kar maksimizasyonu-maliyet minimizasyonu güdüsüyle atılan adımlar yatırımlar kararlarını doğrudan etkilemektedir.

Toplam maliyetlerin önemli bir parçası olan işgücü maliyetleri temel olarak işgücüne ödenen net ücretlerden oluşmaktadır. Bu bağlamda, işgücüne ödenen reel ücretler ile işgücü talebi arasında ters orantılı bir ilişki bulunmaktadır. Dolayısıyla reel ücretlerde meydana gelen bir artış işgücü talebini azaltmakta, azalış ise işgücü talebini artırmaktadır.

¹²⁸ N. Ekin (2000). *Türkiye’de yapay istihdam ve istihdam politikaları*. İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 2000-33, s.56.

¹²⁹ E.Tatlıdıl ve Y. Xanthacou (2005). Türk işgücünün yapısı ve Avrupa Birliği istihdam politikaları. *Ege Akademik Bakış* http://eab.ege.edu.tr/pdf/2_2/C2-S2-M1.pdf (Erişim Tarihi: 01.05.2009)

Şekil 8. Emek Piyasasında Denge ve Tam İstihdam Hâsılası

Kaynak: Yıldırım ve Karaman, 2003:122.

Şekil 8'in üst panelinde yer alan L^S emek arz eğrisini, L^D emek talep eğrisini (emeğin marjinal ürünü) ve E noktası bu iki eğrinin kesiştiği denge noktasını göstermektedir. $(W/P)_0$ denge reel ücreti ve L^* denge istihdam düzeyidir. Ücretlerin aşırı emek arzı olduğunda düştüğü, emeğe aşırı talep olduğunda ise yükseldiği varsayımı altında, reel ücret denge düzeyinin üzerinde $(W/P)_1$ düzeyinde gerçekleştiğinde emek talebi yalnızca L_1 kadar olmaktadır. Dolayısıyla KL kadar bir işgücü arzı fazlası ortaya çıkmakta ve reel ücretlerin düşmesi yönünde bir baskı ortaya çıkmaktadır. Reel ücretin düşmesi ise firmalar açısından istihdamı genişletmeyi karlı kılmaktadır. Reel ücretlerin denge düzeyinden daha düşük bir seviyede gerçekleşmesi

de (örneğin W/P_2 seviyesinde) süreç tersine işlemekte; MN kadar talep fazlası oluşmakta ve ücretlerin yükselmesi yönünde bir baskı oluşmaktadır.

Şeklin alt paneli emeğin istihdam düzeyine bağlı olarak üretilen hasıla miktarını göstermektedir. Emeğin tam istihdamı durumunda tam istihdam hasıla düzeyi Y^* olmaktadır. Reel ücretler yükseldiğinde buna bağlı olarak oluşan emek talebi yetersizliği nedeniyle üretim düzeyi tam istihdam hâsılasının altında Y_1 düzeyinde gerçekleşmektedir.

Ücret dışında yapılan ödemeler de önemli bir maliyet unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. İstihdam vergileri olarak adlandırılan ücret dışı maliyetler işçiler ve işverenler tarafından yapılan ödemeleri kapsamakta ve gelir vergisi, çalışanın SSK ve benzeri prim ödemeleri, işverenin aynı türden prim ödemeleri ile birlikte kıdem tazminatı ödemeleri toplamından oluşmaktadır.

6.2. Büyüme İstihdam İlişkisi Üzerine Ampirik Çalışmalar ve Sonuçları

Ekonomilerin makroekonomik performansları değerlendirilirken en dikkate alınan makroekonomik değişkenler olan büyüme ve istihdam üzerine çok çeşitli yöntemlerle ampirik çalışmalar yapılmaktadır.

Bu çalışmalarla, büyüme ve işsizlik arasındaki nedensellik ilişkisi, nedenselliğin yönü ve bu iki değişkenin birbirini açıklayıcı olup olmadığı araştırılmaktadır. Çalışmaların kimisinde büyüme-istihdam ilişkisini açıklayan teorileri destekleyen bulgulara, kimisinde bu iki değişken arasındaki ilişkinin zayıfladığına dair sonuçlara ulaşılmaktadır. Dolayısıyla, daha önce teorik boyutuyla yer verilen istihdam-büyüme ilişkisi, bu başlıkta ampirik çalışmalar çerçevesinde ele alınacaktır.

Aghion ve Howitt Büyüme İşsizlik başlıklı çalışmalarında büyümenin uzun dönem işsizlik oranı üzerindeki etkilerini incelemiş ve büyüme ve işsizlik oranları arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna varmışlardır.¹³⁰ Büyümenin işsizlik üzerindeki etkilerini sermayelendirme ve yaratıcı yıkım faktörleri çerçevesinde analiz ederken sermayelendirme etkisinin daha fazla firmanın piyasa girmesine neden olarak

¹³⁰ P. Aghion ve P. Howitt (1994). Growth and unemployment. *The Review of Economic Studies*, s.477-494. <http://web.ebscohost.com/bsi/pdf?vid=7&hid=21&sid=dcf7f026-dcd8-4de5-a419-c2caf08ea577%40> (Erişim Tarihi: 10.04.2009)

durağan durum dengesinde yeni iş imkânlarını arttırarak denge işsizlik oranını düşürdüğünü ifade etmişlerdir. Yaratıcı yıkım etkisi ise büyümede meydana gelen artış iş eşleşme süresini azaltıp karşılığında, direk olarak işten ayrılma oranını artırıp dolaylı olarak da eleman açığı (job vacancy) yaratımını sekteye uğratıp iş bulma oranını düşürecek ve denge işsizlik düzeyini yükselecektir.

Bununla birlikte işsizlik ve büyüme arasında bir değiş tokuş ilişkisi olup olmadığını inceleyen Toche'a göre ücretlerin verimlilikle birlikte arttığı durumda uzun dönem de büyüme ve istihdam arasında pozitif yönlü bir ilişki olacaktır.¹³¹ Toche'un bu çalışmasına göre ücret ayarlamaları bir gecikmeyle gerçekleşirse reel ücret düşüşü beşeri sermaye birikimini ücretlerde fazla bir etki yaratmadan uyuracak ve o zaman büyüme ve işsizlik arasında belirgin bir değiş-tokuş ortaya çıkacaktır.

Büyüme, işsizlik ve iş çevrimleri arasındaki ilişkiyi inceleyen Hori'nin ortaya koyduğu modelde yaratıcı yıkım ekonomik büyümenin olduğu kadar iş çevrimlerinin de ana kaynağı olarak görülmektedir.¹³² Hori'nin yaptığı çalışmanın sonuçlarına göre uzun dönem büyüme oranı iş çevrimlerinin genişliğiyle (amplitude) negatif bir ilişkiye sahiptir. İkinci bir sonuç durgunluk/ekonomik krizlerin sıklığıyla büyüme arasında negatif bir bağlantı olduğudur. Üçüncü ve son olarak ise kalıcı bir şokun işsizlik yaratabildiği ama geçici bir şokun ekonomiyi tam istihdama yönlendirebileceği ifade edilmiştir.

Sanayi ülkelerinde işsizlik, büyüme ve vergilendirme üzerine bir çalışma yapan Daveri ve Tabellini büyüme ve işsizlik arasındaki negatif yönlü ilişkiyi reddetmemişlerdir.¹³³ Bununla birlikte Avrupa'da inceledikleri sanayi ülkelerinde bu durumun ortaya çıkmamasını yüksek işgücü vergilerine bağlamaktadırlar. Buna göre, yüksek işgücü vergileri reel ücretleri yükseltmiş, bunun sonucunda firmalar işgücünü sermaye ile ikame etmişler ve ekonomik büyüme yavaşlamıştır.

¹³¹ P. Toche (2001). Is there a growth unemployment trade off? *Department Of Economics Discussion Paper Series*, University of Oxford. <http://www.economics.ox.ac.uk/research/WP/PDF/paper062.pdf> (Erişim Tarihi: 10.01.2010)

¹³² K. Hori (2009). *Economic growth, unemployment and bussiness cycles*. Kyoto: Institute of Economic Research Kyoto University, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1013049&http://scholar. (Erişim Tarihi: 10.01.2010)

¹³³ F. Daveri ve G. Tabellini (1997). Unemployment, growth and taxation in industrial countries. <ftp://ftp.igier.uni-bocconi.it/wp/1997/122.pdf> (Erişim Tarihi: 10.01.2010)

Eriksson işsizlik ve uzun dönem büyümenin durağan durumda birbirlerini nasıl etkilediğini incelemiştir.¹³⁴ İnceleme sonuçlarına göre büyüme oranındaki doğrudan değişiklikler dikkate alındığında başarılı bir büyüme ile işsizlik arasında bir değiş – tokuş bulunmaktadır. Ancak değişiklikler dolaylı olduğunda büyüme için iyi olanın işsizlik içinde iyi olacağı sonucuna varılmıştır. Bununla beraber işsizlik ve büyüme oranlarının her ikisini de arttırmak için uygulanacak politikalar AR-GE’yi sübvans etmek yerine daha düşük sermaye vergisi veya işsizlik sigortasını teşvik etmelidir.

¹³⁴ C. Eriksson (1997). Is there a trade off between employment and growth? *Oxford Economic Papers*, <http://oep.oxfordjournals.org/content/49/1/77.full.pdf> (Erişim Tarihi: 09.10.2010)

İkinci Bölüm

İstihdamsız Büyüme Olgusu, Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

1. İstihdamsız Büyüme Olgusu

Ekonomik büyüme ve istihdam arasında doğru yönlü bir ilişki olduğu yönünde yakın bir zamana kadar kabul edilen görüşün geçerliliği son dönemde daha fazla sorgulanmaktadır. Çünkü yapılan ampirik çalışmalar göstermiştir ki gerek dünya genelinde gerekse Türkiye özelinde yüksek büyüme oranlarının görüldüğü dönemlere yüksek oranlı işsizlik eşlik etmekte, bu iki makroekonomik değişken arasındaki güçlü ilişki zayıflamaktadır. Bu anlamda, yüksek ve sürdürülebilir bir ekonomik büyüme performansının elde edilmiş olması, istihdam seviyesinin yükselmesi için gerekli fakat yeterli olmayan bir koşul olarak karşımıza çıkmaktadır.¹³⁵

İstihdamsız büyüme olgusu, en genel anlamıyla bir ekonomide yüksek büyüme performansı olmasına rağmen o ekonomide işsizliği azaltıcı yönde yeterli derecede iş imkanının yaratılamamasını ifade etmektedir. Bununla beraber, istihdamsız büyümenin nedenleri her ülke özelinde farklılaşabilmektedir. Çalışmamızın izleyen bölümünde ülke örnekleriyle beraber ayrıntılı olarak incelenecek olan bu olguya açıklık getirmek amacıyla istihdamsız büyümenin kaynaklarına bu bölümde değinilecektir.

İstihdamsız büyüme genel olarak işgücü verimliliği ekonomik büyümeden daha hızlı arttığı zaman yükselmektedir. Bu durum ise emek ve sermayenin nispi fiyatlarının aynı sektör içinde sermaye yoğun olanı özendirme, yatırımların sermaye yoğun sektör ve yatırımlara yönelmesi, yoğun rekabet baskısı karşısında firmaların çalışma

¹³⁵ *İstihdam Stratejileri ve Türkiye İçin Bir Model Önerisi* (2006). İstanbul: İstanbul Sanayi Odası Yayınları No: 2006/8, s.5.

organizasyonunu ve teknolojik ilerlemeleri geliştirme yönünde tepki vermesi ve düşük talep büyümesi gibi piyasa tepkileriyle sonuçlanabilmektedir.¹³⁶

Daha geniş bir kapsamda değerlendirildiğinde, istihdamsız büyüme fenomeni küresel mesele olarak ele alınmakta ve geçen yüzyılın son çeyreğinden itibaren endüstri karşısında finansal sermayenin yükselmesinin bir yansıması olarak açıklanmaktadır. Çünkü küresel mal piyasalarında yaşanan basit bir iş-akış (job-flight) meselesi değil, işlerin yok olması, sanayi işlerinin her yerde ortadan kalkmasıdır.¹³⁷

İstihdamsız büyümeyi açıklamaya yönelik bir diğer yaklaşım ise Avrupa'daki çalışma hayatı ve işçi-işsiz haklarını temel almaktadır. İşsizlere yapılan cömert geçim ödemeleri (income maintenance payments) Avrupa'da çalışmayı vazgeçirici bir etmen olmuş, yapısal ekonomik düzenlemeler ertelenmiş ya da önlenmiş, dolayısıyla artan bir yapısal işsizlikle karşılaşmıştır. Bir diğer deyişle, "işsizlik hakları" artan veya yüksek işsizliğin önemli bir sebebi olmuştur.¹³⁸

İşgücü piyasasında görülen yapısal katılıklar da ekonomik büyümenin istihdam yaratma kapasitesini zayıflatarak istihdamsız büyümenin bir diğer kaynağını oluşturmaktadır.¹³⁹

2. İstihdamsız Büyüme Olgusunun Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Ekonomik büyüme gelir ve istihdam yaratması nedeniyle arzu edilen bir makroekonomik performans olmakla birlikte, bugün dünya ekonomisinin lideri olarak görülen ABD dahil olmak üzere bir çok ülkede ekonomik büyüme gerçekleşmesine rağmen yeterli/gerekli istihdam olanakları yaratılamamıştır. İstihdamsız büyüme olgusu

¹³⁶ M. Altman (2003). *Jobless or job creating growth? some preliminary thoughts*. http://www.hsrb.ac.za/research/output/outputDocuments/2294_Altman_EmploymentTrends.pdf (Erişim Tarihi: 15.04.2009)

¹³⁷ Ç. Telli vd. (2006). *Modeling general equilibrium for socially responsible macroeconomics: seeking for the alternatives to fight jobless growth in Turkey*. http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_Uye/TVYFeb06.pdf (Erişim Tarihi: 18.03.2009)

¹³⁸ R. Z. Lawrence vd. (1987). *Barriers to european growth: a transatlantic view*. <http://www.questia.com/googleScholar.qst;jsessionid=KRrZLRYpyxv4lVv1w3WCXXP1Wpyy> (Erişim tarihi: 25.03.2009)

¹³⁹ M. Kara ve M. Duruel (2005). *Türkiye'de ekonomik büyümenin istihdam yaratamama sorunu*. İ.Ü. İktisat Fakültesi Sosyal Siyaset Konferansları (Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş'a Armağan Özel Sayısı) Sayı 50, s.368.

olarak nitelendirilen bu durum, tek bir ülke veya belirli bir dönemle sınırlı kalmamıştır. “İstihdamsız büyüme fenomeni” ya da “istihdamsız büyüme muamması” olarak adlandırılan bu gelişmenin dünya ekonomisi ve etkilediği ülkeler açısından nasıl bir tablo oluşturduğu genel hatlarıyla çalışmanın bu kısmında ele alınacaktır.

Bu bağlamda, istihdamsız büyüme olgusuna ekonomik göstergeler yardımıyla bir açıklama getirmek amacıyla öncelikle ekonomik büyüme ile işgücündeki artış oranı arasındaki ilişki, daha sonra ise ekonomik büyüme ile işsizlik oranları arasındaki ilişki ele alınacaktır.

Dünya ekonomisi, işgücünün ve GSYH’nin yıllık büyüme oranları ilişkisi çerçevesinde değerlendirildiğinde GSYH’deki artışın işgücünde aynı oranda bir artış yaratmadığı görülmektedir.

Tablo 2. İşgücü Piyasası Göstergeleri, Dünya ve Bölgeler (1997-2007)

Bölge	Yıllık İşgücü Artış Oranı (%)	Yıllık GSYH Artış Oranı (%)
Dünya	1.7	4.2
Gelişmiş Ülkeler ve Avrupa Birliği	0.7	2.6
Merkezi ve Güney Doğu Avrupa (AB olmayan) & BDT	0.6	5.3
Doğu Asya	1.0	8.4
Güney Doğu Asya ve Pasifik	2.5	4.1
Güney Asya	2.4	6.4
Latin Amerika ve Karayipler	2.4	3.3
Ortadoğu	4.9	4.5
Kuzey Afrika	3.3	4.9
Sahra Altı Afrika	3.0	4.1

Kaynak: ILO, Global Employment Trends 2008,
http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/publication/wcms_090106.pdf (Erişim Tarihi:06.09.2010)

Tablo 2’de yer alan verilere göre, dünya genelinde yıllık GSYH artış oranı yüzde 4.2 olurken bu oran işgücündeki artış oranına tam olarak yansımamış, işgücündeki yıllık artış oranı yüzde 1.7’de kalmıştır.

Gelişmiş ülkeler ve Avrupa Birliği’ne üye ülkelerin oluşturduğu bölgede GSYH’deki yıllık artış oranı yüzde 2,6, işgücündeki yıllık artış oranı ise yüzde 0,7

olmuştur. Ancak, istihdamdaki artış oranı ise son beş yılın en düşük seviyesinde gerçekleşmiştir.¹⁴⁰

Merkezi ve Güney Doğu Avrupa (AB olmayan) ve Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), bölgenin en büyük ekonomik gücü olan Rusya'nın yakalamış olduğu pozitif büyüme trendinin de etkisiyle GSYH'de yıllık yüzde 5.3 oranında bir artış sağlamışken bu olumlu gelişme işgücündeki artış oranlarına yansımamış ve yıllık işgücü artış oranı yüzde 0.6 olarak gerçekleşmiştir.

Yıllık GSYH artış oranı yüzde 8,4 olan Doğu Asya, işgücünde yıllık yüzde 1 oranında artış ile bölgeler arsında en olumsuz performansı sergilemektedir.

Çin ve Hindistan'da yakalanan yüksek ekonomik performanstan faydalanan Güneydoğu Asya ve Pasifik için 2007 yılı arka arkaya yüzde 6 ve üzerinde ekonomik büyümenin sağlandığı dördüncü yıl olmuştur.¹⁴¹ Bununla beraber yıllık yüzde 2,5'lik işgücü artış oranı, elde edilen büyüme oranının eşdeğer bir istihdam artışı yaratmadığını göstermektedir.

Güney Asya'da son dönemlerde elde edilen büyüme oranları yoksulluğu önemli ölçüde azaltmakla beraber kadın nüfusun işgücüne katılımının düşüklüğü nedeniyle istihdamın nüfusa oranı düşük kalmaktadır. Nitekim Tablo 2'de görüldüğü gibi Güney Asya'nın GSYH'deki yıllık değişim oranı yüzde 6,4 iken yıllık işgücü artış oranı yüzde 2,4'te kalmıştır.

Latin Amerika ve Karayipler bölgesinde işgücündeki yıllık artış oranı yüzde 2,4, GSYH'deki yıllık artış oranı ise yüzde 3,3 gerçekleşerek buraya kadar incelenen bölgeler arasında daha iyimser bir tablo sergilemiştir. Bu durumun arkasında, bölgenin son yıllarda yakaladığı büyüme hızının yanı sıra nüfus artışın, işgücü artış oranının ve iş artış oranlarının dengede olması yatmaktadır.¹⁴²

Tablo 2'deki verilere bakıldığında büyüme ve istihdam ilişkisi açısından Orta Doğu, GSYH'de yıllık yüzde 4,5 bir artış sağlarken işgücündeki artış oranının yüzde 4,9 olmasıyla diğer bölgelerden farklı bir görüntü çizmiştir. 1997 ve 2007 yılları arasında yıllık yüzde 4,5, 2003 ve 2007 yılları arasında yıllık yüzde 6 civarında aralıksız bir büyümeye paralel olarak 1997 ve 2007 yılları arasında ilginç bir işgücü piyasası trendi

¹⁴⁰ ILO, Global Employment Trends 2008, s.36.

¹⁴¹ ILO, Global Employment Trends 2008, s.27.

¹⁴² ILO, Global Employment Trends 2008, s.24.

ile karşı karşıya kalmıştır. Toplam işsiz oranı 2007 yılında on yıl öncekinden üçte bir daha fazladır. İşgücü piyasaları açısından dikkat çeken bir diğer nokta da 1997-2007 yılları arasında Orta Doğu'nun işgücü verimliliğinin azaldığı tek bölge olmasıdır.

Son on yıllık dönemde, Orta Doğu istihdam arttırıcı büyüme yolu izlemesine rağmen istihdamdaki artış, yüksek işgücü artış oranının bir sonucu olan işsizliği önleyemeyecek derecede düşüktür.

1997-2007 yılları arasında yıllık işgücü artış oranı yüzde 3, yıllık GSYH artış oranı yüzde 4,1 olan Kuzey Afrika, son beş yılda dikkat çekici bir biçimde büyümüş, özellikle 2006 ve 2007 yıllarında büyüme oranı yüzde 6'yı aşmıştır. Ancak, işgücü piyasaları aynı olumlu seyri izlememiştir. Dünyada istihdamın nüfusa oranının en düşük olduğu bu bölgede işsizlik halledilmesi gereken en önemli sorunlardan biridir. 1997 yılından 2007 yılına kadar geçen on yıllık süre zarfında işsizlik oranı yüzde 25 artmıştır.¹⁴³

Verimlilik artışının çok düşük olduğu Sahra-Altı Afrika ülkelerinde büyümenin istihdam artışına dönüşmesi zaman almaktadır. Nitekim Tablo 2'den görüldüğü üzere GSYH'nin yıllık artışı yüzde 4,1 iken işgücündeki yıllık artış oranı yüzde 3 olarak gerçekleşmiştir.

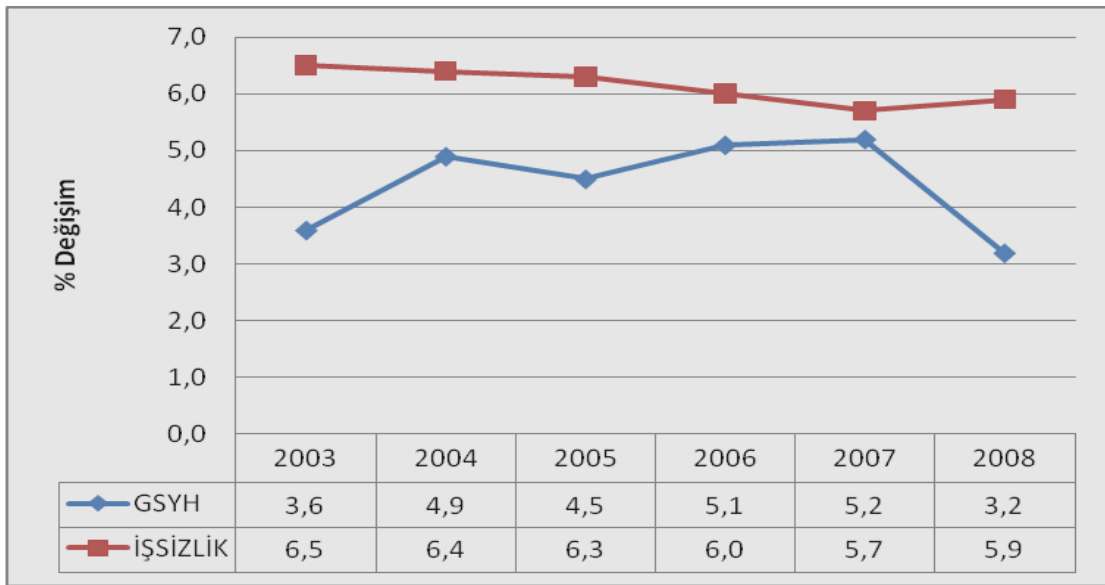
Dünya ekonomisi ve bölgeler açısından incelendiğinde genel olarak, yaratılan ekonomik büyümenin, işgücünde aynı oranda bir artış sağlamadığı, bununla birlikte bu duruma işsizlik oranlarında bir artışın ve işsizlikte kalıcılığın eşlik ettiği görülmektedir. Dolayısıyla büyüme ile istihdam kapasitesinin artırılabilceği yönündeki yaygın görüşün her zaman geçerli olamayacağı; büyüme-işsizlik ilişkisinin büyümenin niteliğine bağlı olarak değişebileceği sonucu ortaya çıkmaktadır.¹⁴⁴ Nitekim büyümenin nasıl oluştuğu, iç pazara mı dış pazara mı dayalı olduğu, emek yoğun mu yoksa sermaye yoğun bir büyüme mi olduğu veya büyümenin hangi sektörlerde görüldüğüne bağlı olarak istihdam-büyüme ilişkisi şekillenmektedir.¹⁴⁵

¹⁴³ ILO, Global Employment Trends 2008, s.17.

¹⁴⁴ S. Özdemir vd. (2006). *İşsizlik sorunun çözümünde Kobi'lerin desteklenmesi*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 2006-45, s.112.

¹⁴⁵ Ö.G. Yılmaz (2005). Türkiye ekonomisinde büyüme ile işsizlik oranları arasındaki nedensellik ilişkisi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*. <http://eidergisi.istanbul.edu.tr/sayi2/iueis2m4.pdf> (Erişim Tarihi: 28.07.2009)

Büyüme- istihdam ilişkisi üzerine AB ve OECD ülkeleri üzerinde yapılmış bir çok ampirik çalışmada genel olarak, 1970'lerdeki kadar güçlü olmasa bile reel büyümenin istihdamı artırıcı etkisinin hala geçerli olduğunu ancak, verimlilik ve işgücü piyasasındaki yapısal katılıklar gibi nedenlerle ilişkinin zayıfladığı sonucuna varılmaktadır.¹⁴⁶ Benzer biçimde ABD'de de, özellikle son yıllardaki yüksek oranda verimlilik artışından dolayı, ekonomik büyümenin istihdam yaratma etkisinin sınırlı kaldığı, dolayısıyla, yeni iş imkânları yaratmanın tek yolunun büyüme olmadığı öne sürülmektedir.¹⁴⁷

Şekil 9. Dünyada GSYH' deki Yıllık Artış Oranı ve İşsizlik Oranı (%)

Kaynak: ILO, Global Employment Report, May 2009 Update, http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/publication/wcms_106504.pdf (Erişim Tarihi:21.03.2010)

Şekil 9.'da görüldüğü gibi, dünya genelinde 2003 ile 2007 yılları arasında GSYH'de meydana gelen değişim işsizlik oranlarına yansımamıştır. 2003'ten 2004

¹⁴⁶ J. Döpke (2001). *The employment intensity of growth in Europe*. Kiel Institute of World Economics, Kiel Working Paper, No: 1021'den aktaran Kara ve Duruel (2005), s.369.

¹⁴⁷ B. Bluestone (2003). *Job unfair, this isn't a jobless recovery - it's a jobless recovery*. The American Prospect Online, s. 1.'den aktaran Kara ve Duruel (2005), s.369.

yılına gelindiğinde GSYH artış oranı yüzde 3,6'dan yüzde 4,9'a yükselmiş, ancak bu iyileşme yüzde 6.5 olan işsizlik oranında sadece 0.1 puanlık bir gerileme yaratarak işsizlik oranını yüzde 6.4'e düşürmüştür. Benzer durum 2005-2006 yılları arasında yine karşımıza çıkmaktadır. 2005 yılında yüze 4.5 olan dünya GSYH artış oranı 2006 yılında yüzde 5.1'e yükselmiş, buna karşılık işsizlik oranı yüzde 6 olarak gerçekleşmiştir.

ILO 2009 Küresel İstihdam Raporu'na göre 2007 yılı ile 2008 yılı arasında işsiz sayısı 10,7 milyon artmıştır ki bu oran 1998 yılından beri işsizliğin yıllık artış oranları içerisinde en yüksek olanıdır.

2.1. Çeşitli Ülke Örnekleriyle İstihdamsız Büyüme Olgusu

ABD için yapılan bir çalışmada verimlilik artışı, yapısal işsizlik, uluslararası ekonomide ABD'nin rolü gibi etmenler ABD'de istihdamsız büyüme sürecinin kaynakları arasında sıralanmıştır.¹⁴⁸

Khemraj, Madrick ve Semmler'in Okun Yasası çerçevesinde 1990'lı yıllardan itibaren ABD'de yaşanan istihdamsız büyüme olgusunu açıklamak amacıyla yaptıkları çalışmaya göre bu tarihlerden itibaren ABD ekonomisi için Okun katsayısı zayıflamıştır ve bu durum istihdamsız büyüme sürecini açıklayıcı niteliktedir.¹⁴⁹

Tablo 3. Okun Yasası Tahminleri (1961-2000)

Ülke	Okun Katsayısı	Potansiyel Çıktı Artışı	R ²	Örneklem	g _a
Fransa	3.12	0.041	0.226	1961-01	0.037
Almanya	5.672	0.041	0.479	1961-00	0.03
İngiltere	4.358	0.026	0.352	1961-00	0.025
Amerika	9.832	0.033	0.734	1961-00	0.035

Kaynak: Khemraj vd., 2006: s.4.

Tablo 3.'te son dönem veri setinin güncellenmesiyle elde edilen Okun katsayılarına yer verilmiştir. Buna göre, ABD'de 1961-2000 yılları arasında ekonomide yaşanan

¹⁴⁸ Khemraj vd. (2006), s.6-9.

¹⁴⁹ Khemraj vd. (2006), s.3.

yüzde 1’lik bir büyüme işsizlik oranında yüzde 0.37 oranında bir düşüşe yol açmıştır. Oysa, Okun yasası gereği yüzde 1’lik bir büyüme işsizlik oranında, birinci bölümde değinildiği üzere, yüzde 0,5’lik bir düşüşe neden olmalıydı.

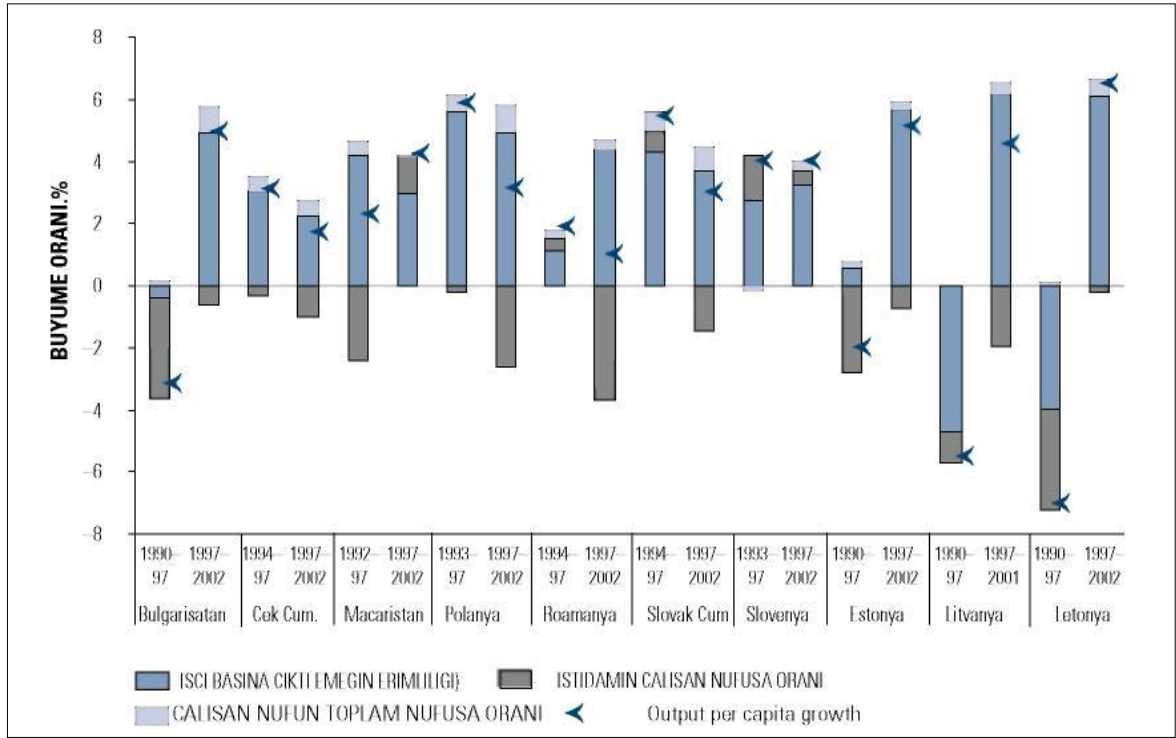
Aynı dönemde Almanya ekonomisinde büyümede meydana gelen yüzde 1’lik bir artışın işsizlik üzerindeki etkisi ortalama yüzde 0.22, Fransa için yüzde 0.17 ve İngiltere için yüzde 0.31 olmuştur.

ABD’nin yanı sıra, istihdamsız büyüme sürecinin yaşandığı geçiş ekonomilerinde durumun bu ülkelere has bir takım özelliklerden kaynaklandığı görülmektedir. Geçiş ekonomilerinin makroekonomik performanslarını etkileyerek çıktı kaybına yol açan iki önemli olay bulunmaktadır. Bunlardan ilki geçiş resesyonu, ikincisi ise Rusya’da 1998 yılında yaşanan finansal krizi takiben yaşanan resesyondur. Bu iki durum geçiş ekonomilerinde çıktı ve istihdam arasındaki ilişkiyi etkilemiştir.¹⁵⁰

Özellikle Rusya’daki finansal kriz sonrasındaki resesyon döneminde işgücü piyasasının tepkisi geçiş sürecinde en fazla ilerleme sağlamış olan ülkelerde farklı olmuştur. Bu ülkelerde çıktıda sağlanan iyileşme iş yaratılması ile ilişkilendirilememiştir.

Geçiş ülkeleri için verimlilik ve kişi başına çıktı açısından bir değerlendirme yapıldığında kişi başına çıktıdaki artışın ağırlıklı olarak verimlilik artışından kaynaklandığı belirtilmektedir.

¹⁵⁰ J. J. Rutkowski ve S. Scarpetta (2005). *Enhancing job opportunities: Eastern Europa and The Former Soviet Union*” World Bank Publications, <http://siteresources.worldbank.org/INTECA/Resources/laborstudy05-ch3.pdf> (Erişim Tarihi: 20.05.2009)

Şekil 10. Geçiş Ekonomilerinde Kişi Başına Çıktı ve Verimlilik Artışı

Kaynak: Rutkowski ve Scarpetta, 2005:109.

Şekil 10, Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinde ekonomik büyümenin kişi başına çıktıda yaşanan artıştan kaynaklandığını net bir biçimde göstermektedir. Nitekim Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Romanya, Slovak Cumhuriyeti, Slovenya, Estonya gibi ülkelerde kişi başına çıktıdaki artış oranına bağlı olarak pozitif büyüme rakamları gözlemlenirken; 1990-1997 yılları arasında Letonya ve Estonya’da kişi başına çıktıdaki negatif rakamlar bu iki ülkede büyüme oranlarının da düşük kalmasına neden olmuştur.

Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinde erken geçiş döneminde işsizlikteki değişme ve çıktı arasındaki bağ son derece istikrarsız olmuş ve bu ülkelerde işsizlikle ilgili endişeler, devletin sahip olduğu işletmelerde gevşek bütçe sınırlamalarının korunması, düşük işgücü mobilitesi gibi problemler bu durumu açıklayan bazı nedenler olarak belirlenmiştir.¹⁵¹

¹⁵¹ Ö. Onaran (2008). *Jobless growth in the central and eastern european countries*. http://www.peri.umass.edu/fileadmin/pdf/working_papers/working_papers_151-200/WP165.pdf (Erişim Tarihi: 27 Mayıs 2009)

Kişi başına çıktı ve verimlilik ile büyüme arasındaki ilişkinin yanı sıra (Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri) istihdam ve GSYH’ deki büyüme açısından ele alındığında da istihdamsız büyüme sürecine ilişkin önemli ipuçları elde edilmektedir. Bu bağlamda, aşağıda ülkeler bazında GSYH ve istihdam oranlarının bulunduğu Tablo 4’e yer verilmiştir.

Tablo 4. Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri İstihdam ve GSYH’ deki Büyüme

GSYH VE İSTİHDAMDAKİ BÜYÜME (2000-2005) DÖNEM ORTALAMASI		
	GSYH	İSTİHDAM
ÇEK. CUM	3.6	0.1
MACARİSTAN	4.1	0.4
POLONYA	3.1	-0.4
SLOVAKYA	4.3	0.6
SLOVENYA	3.4	1.2
ESTONYA	7.4	0.8
LETONYA	7.9	1.1
LİTVANYA	6.9	0.2
BULGARİSTAN	5.0	0.6
ROMANYA	5.0	-0.3

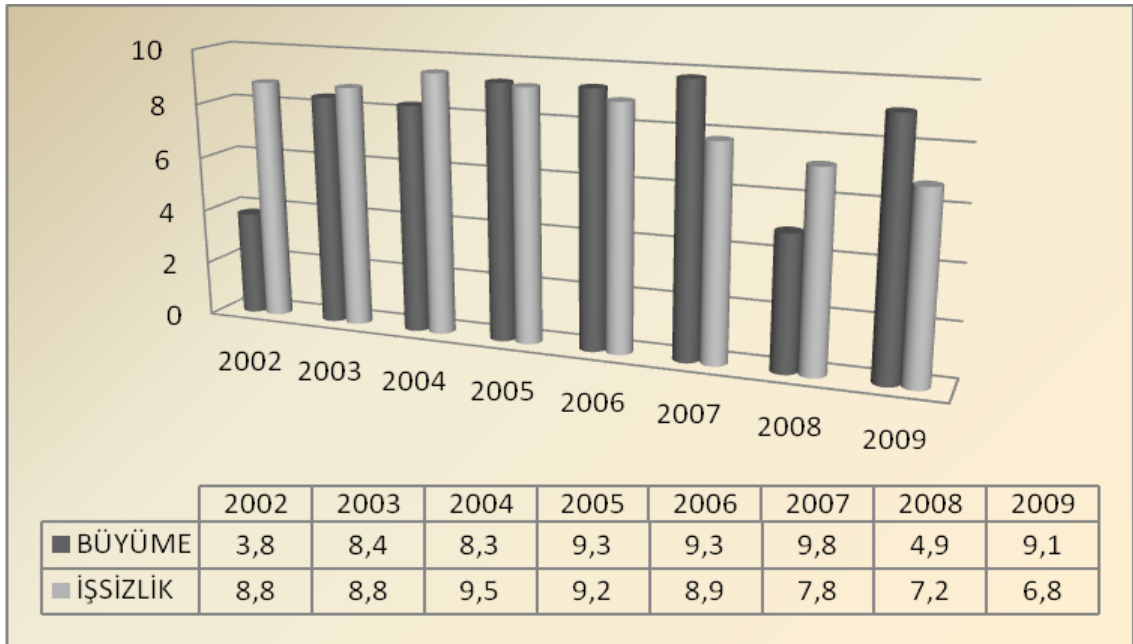
Kaynak: Vienna Institute for International Economic Studies’den aktaran Ö. Onaran, 2008: s.34.

2000-2005 yılları arasında GSYH ve istihdamdaki büyümenin dönem ortalamasının verildiği Tablo 4’te, Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri arasında Estonya ve Letonya sırasıyla yüzde 7,4 ve yüzde 7,9 gibi yüksek bir büyüme performansı yakalamış olmalarına rağmen bu iki ülke büyüme oranlarındaki başarılarını istihdam oranlarına yansıtamamıştır. Estonya yüzde 0,8, Letonya ise yüzde 1,1 oranında bir istihdam yaratabilmiştir.

Polonya ve Romanya ise istihdam oranlarındaki negatif büyüme ile dikkat çekmektedir. Polonya 2000-2005 yılları arasında yüzde 3,1’lik bir büyüme oranına sahipken istihdam oranındaki büyüme yüzde -0,4 olmuş; Romanya ise aynı dönemde ortalama yüzde 5 büyürken istihdamdaki büyüme oranı yüzde -0,3 olmuştur.

Son olarak, Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinde istihdam-çıkı ilişkisindeki önemli zayıflama esas olarak merkezi planlama döneminde birçok firmada var olan ihtiyaçtan fazla işçi çalıştırmanın bir sonucu olarak da değerlendirilmektedir. Çünkü bu durum firmalara daha fazla işçi istihdam etmeden büyüme sağlama imkânı tanıyordu. Bunun yanı sıra, para ve maliye politikalarının da istihdamsız büyüme sürecinin yaşanmasında payı bulunmaktadır. Yüksek reel faiz oranları sermaye yatırımlarını azaltmış, dolayısıyla bu durum firmaların işgücü talebini azaltmıştır.

Hindistan istihdamsız büyüme olgusunun çarpıcı bir biçimde gözlemlendiği ülkelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Hindistan ekonomisinde gözlemlenen işgücü artış oranı 1983-1992/94 yılları arasında yüzde 2,7 iken, bu oran 1993/94-1999/00 arasında yıllık yüzde 1.07'ye düşmüştür ki aynı dönemler için GSYH artış oranı yüzde 5,2'den yüzde 6,7'ye yükselmiştir.¹⁵²

Şekil 11. Hindistan'da GSYH ve İşsizlik Oranları

Kaynak: IMF, World Economic Outlook Database, October 2009.

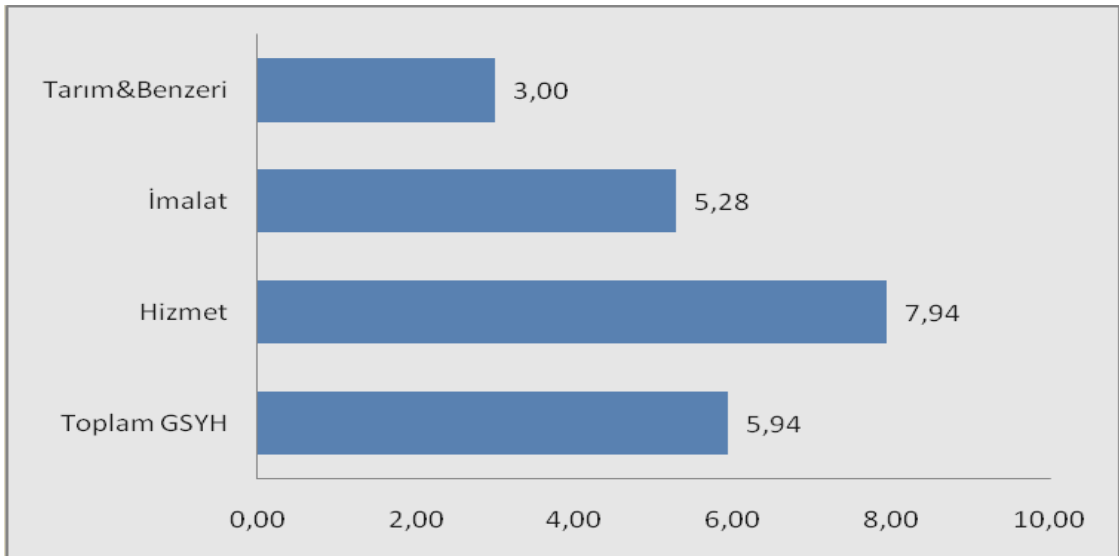
<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2009/02/weodata/index.aspx> (Erişim Tarihi: 12.10.2010)

¹⁵² B.B. Bhattacharya ve S. Sakthivel (2004). *Economic reforms and jobless growth in India in the 1990s*. <http://www.iegindia.org/workpap/wp245.pdf> (Erişim tarihi: 17.07.2009)

Yakaladığı yüksek büyüme performansını istihdam rakamlarına yansıtamayan Hindistan ekonomisinde işsizlik oranı yıllar itibariyle artış göstermiştir. Şekil 11’de yer verildiği üzere 2002-2009 yılları arasında Hindistan ekonomisi yüksek bir büyüme performansı sergilemiştir. 2002’de yüzde 3.8 yılında olan büyüme oranı 2003 yılında 8.4’e yükselmiştir. Ancak büyümede sergilenen bu olumlu seyir işsizlik oranlarına yansımamıştır. Ekonomik büyüme bu dönemde işsizlik oranlarında bir değişme yaratmamış 2002-2003 yıllarında işsizlik oranı yüzde 8.8 olmuştur.

Bu gelişme yine işsizlik oranlarında bir düşüş yaratmamış, işsizlik oranı 2004’te yüzde 9.5’e yükselmiş, takip eden yılda yüzde 9.2 olmuştur. Büyüme oranında gerileme istisnai olarak 2008 yılında yaşanarak büyüme oranı yüzde 4.9’a düşmüş ancak ekonomi bir sonraki yılda toparlanarak yüzde 9.1 büyümüştür. Bu dönemde işsizlik oranları yüzde 7.2 ve yüzde 6.8 olmuştur. İşsizlik oranları düşmüş olmakla birlikte, işsizlik ve büyüme oranları birlikte değerlendirildiğinde ortaya çok olumlu bir tablo çıkmamaktadır. Çünkü 2008-2009 yılları arasında büyümede ortaya çıkan 4.2 puanlık artış işsizlik oranlarında sadece 0.4 puanlık bir azalmaya neden olmuştur.

Hindistan ekonomisi sektörel bazda, özellikle hizmet sektörü ve imalat sektörü açısından büyüme-istihdam ilişkisi incelendiğinde, bu ülkede istihdamsız büyüme sürecine kaynaklık eden en önemli faktörlerden biri ortaya çıkmaktadır.

Şekil 12. Hindistan’da Ortalama Sektör Büyüme Oranları (1994-2004)

Kaynak: Banga 2005:5.

1994-2004 yılları arasında Hindistan'ın ortalama sektör büyüme oranlarının yer aldığı Şekil 12'ye göre bu dönemde hizmetler sektörü ortalama yüzde 7.94 oranında, imalat sektörü ise yüzde 4.28 oranında büyümüştür.

GSYH'ye katkısı yüzde 51 olan hizmetler sektörü öne çıkan özelliklerinden birisi bu sektörde yaşanan büyümenin hizmetler sektörünün toplam istihdam içerisindeki payında uyumlu bir artış yaratmamasıdır.¹⁵³

Hizmet sektöründe yaşanan istihdam yaratamama durumu, imalat sektöründe de karşımıza çıkmaktadır. İmalat sektöründe 2002-03 yılında yıllık yüzde 6, 2003-04 yılında yıllık yüzde 7,4 olan büyüme oranı 2004-05 ve 2005-2006 yıllarında yılda yüzde 9'a çıkmış; 2006 yılı Nisan-Mayıs döneminde endüstriyel üretim indeksi bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 10,9 daha yüksek gerçekleşmiştir. Ancak bu endüstriyel büyüme istihdam yaratılmasına çok az katkıda bulunmuş ve 1995-96 ile 2002-03 yılları arasında imalat sektöründe yaklaşık bir milyon kişilik iş kaybı yaşanmıştır.¹⁵⁴

Romanya ekonomisinde büyüme ve işsizlik ilişkisini 2001 yılının ilk çeyreği ile 2008 yılının dördüncü çeyreğini kapsayan dönem için Dumitrescu, Dedu ve Enciu Okun yasası çerçevesinde analiz etmişlerdir.¹⁵⁵ Çalışmanın sonuçlarına göre Okun katsayısı yüzde -0.5, potansiyel GSYH büyümesi ise yüzde 5.7 civarındadır ve değişkenler teoride öngörüldüğü gibi negatif ilişki içersindedirler.

Harris ve Silverston'un aşağı ve yukarı doğru sapmaların hesaba katıldığı asimetrik hata düzeltme modeli kullanarak 7 OECD üyesi ülkeyi kapsayan bir çalışmada, büyüme ile işsizlik oranı arasında, Kanada dışındaki diğer ülkeler için uzun dönemli bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca, uzun dönemli bir ilişkiden sapmanın yeniden dengeye gelmesinde ülkeler arasında farklılıklar olduğu tespit etmişlerdir.¹⁵⁶

¹⁵³ R. Banga (2005). *critical issues in India's service-led growth*. Indian Council for Research on International Economic Relations, Working Paper No. 171. <http://www.icrier.org/pdf/WP171.pdf> (Erişim Tarihi: 20.03.2010)

¹⁵⁴ B. Goldar (2006). *The jobless growth story*. The Times of India. <http://timesofindia.indiatimes.com/Home/Opinion/Edit-Page/articleshow/msid-1930668,curpg-3.cms> (Erişim Tarihi: 10.09.2009)

¹⁵⁵ B A. Dumitrescu vd. (2009). *The correlation between unemployment and real gdp growth: a study case on Romania*. <http://steconomice.uoradea.ro/anale/volume/2009/v2-economy-and-business-administration/53.pdf> (Erişim Tarihi: 10.06.2010)

¹⁵⁶ R. Harris ve B. Silverstone (2001). *Testing for asymmetry in Okun's law: a cross-country comparison*. <http://www.accessecon.com/pubs/eb/2001/volume5/EB-01E00001A.pdf> (Erişim Tarihi: 05.04.2010)

Walterskirchen Avrupa Birliği üyesi her bir ÷lke için zaman serisi analizi aracılığıyla büyüme-işsizlik arasındaki ilişkiyi incelemiştir.¹⁵⁷ Çalışmasında elde ettiği bulgulara göre GSYH artışı ve istihdam arasında hala pozitif korelasyon mevcuttur. Ancak, Hollanda örneğinde gör÷ldüğü üzere, part time işlerdeki istihdam artışı GSYH ve işsizlik arasındaki korelasyonu belirsizleştirmektedir.

Çalışmaya göre çıktıdaki reel artış ile işsizlik arasında negatif korelasyon bulunmaktadır. Ayrıca, yapılan analizde Avrupa Birliği ÷lkelerinde Okun katsayısının 1970’lerde yüzde 0.2 iken zaman içerisinde artarak 1980’li ve 1990’lı yıllarda yüzde 0.5’e yükseldiği gör÷lmektedir.

3. İstihdamsız Büyümenin Nedenleri

İstihdamsız büyüme süreci neden-sonuç ilişkisi açısından ele alındığında konuyla ilgili olarak etkileşim içinde bulunan çeşitli faktörlerin yer aldığı gör÷lmektedir. Dolayısıyla, çalışmamızın bu kısmında istihdamsız büyüme olgusunun ortaya çıkmasına kaynaklık eden gelişmelere değinilecektir.

3.1. Dünyada Uygulanan İktisat Politikalarındaki Değişim

3.1.1. Keynesyen iktisat politikalarının sonu ve stagflasyon

1929 yılında yaşanan ve tüm dünyayı etkisi altına alan Büyük Buhran’a kadar dünya genelinde hakim iktisat politikalarının temeli Klasik İktisat Teorisi’ne dayanmıştır. Ekonominin sürekli tam istihdam dengesinde olduğunu, piyasaların görünmez bir el (fiyat mekanizması) aracılığıyla dengeye geldiğini dolayısıyla devletin ekonomiye müdahale etmemesi gerektiğini savunan klasik öğretinin sunduğu politikalar kapitalizmin yaşadığı yapısal kriz karşısında yetersiz kalmıştır. 1929 ve 1932 yılları arasında endüstriyel üretim ABD’de yaklaşık yüzde 50, Almanya’da yüzde 40,

¹⁵⁷ E. Walterskirchen (1999). *The relationship between growth, employment and unemployment in the EU*. http://www.memo.uni-bremen.de/tser/Walterskirchen_24months.PDF (Erişim Tarihi: 11.04.2010)

Fransa’da yüzde 30, İngiltere’de yüzde 10 düşmüş; işsizlik artmış ve ağır bir deflasyonist sürece girilmiştir.¹⁵⁸

Tablo 5. Seçilmiş Batı Ülkeleri ve Sovyetler Birliği'nin Yıllık Büyüme Oranları

Seçilmiş Ülkeler	1923 -1925	1925 -1938
Fransa	2.1	0.4
Almanya	-0.5	3.6
Macaristan	-0.1	3.8
İtalya	0.7	1.1
İngiltere	-0.2	1.5
Sovyetler Birliği	-2.8	5.4
İsviçre	0.8	2.8
Amerika Birleşik Devletleri	2.1	0.4

Kaynak: İ.Bakırtaş ve A.Tekinşen (2004). *Dünya savaşları ve büyük buhran arasındaki etkileşimin ekonomi politikası*. http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/articles/2004/12/IBAKIRTAS-ATEKINSEN.PDF (Erişim Tarihi: 10.04.2009)

1913-1925 yılları arasında, ülkeler içinde en iyi büyüme yüzde 2,1 ile ABD ve Fransa'da gerçekleşirken, en kötü büyüme oranı yüzde -2,8 ile Sovyetler Birliği'nde gerçekleştiği Tablo 5'ten anlaşılmaktadır. 1925-1938 yılları arasında ise tam tersine en düşük büyüme hızları yüzde 0,4 ile Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde gerçekleşirken, en iyi büyüme oranı yüzde 5,4 ile Sovyetler Birliği'nde gerçekleşmiştir.

Bu ortamda, John Maynard Keynes 1936 yılında “Para, Faiz ve İstihdamın Genel Teorisi” adlı kitabını yazmıştır. Klasik iktisadın temel varsayımlarını reddeden Keynes, ekonominin eksik istihdamda da dengeye gelebileceğini, ücret ve fiyatların aşağı yönde her zaman esnek olmadığını söyleyerek devletin ekonomiye müdahale etmesinin zorunlu olduğunu savunmuştur.

Krizin kaynağını talep yetersizliği olarak değerlendiren Keynes, durgunluktan çıkmak için devletin maliye politikasından yararlanarak kamu harcamalarını arttırıp

¹⁵⁸ Yıldırım ve Karaman (2003), s.12.

vergileri azaltması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁵⁹ Bunun yanı sıra, Klasiklerin savunduğu denk bütçe anlayışından farklı olarak esnek bütçe uygulamasını önermiştir.

Teorik temeli Keynes tarafından oluşturulan ve dünya genelinde benimsenen bu ekonomi politikaları gerek yeniden yapılanmanın temel öğelerini oluşturmuş gerekse de refah devleti kavramının gelişimine öncülük etmiştir. Refah devleti, toplumda sosyal refahın sağlanması için devletin ekonomiye müdahale etmesinin gerekli olduğundan hareket eden devlet anlayışıdır.¹⁶⁰

Keynesyen yaklaşımda anahtar kavram olan talep yönetimi refah devletinin oluşumuna katkıda bulunmuş; refah devleti teori ve uygulaması ile toplumsal kaynakların büyük bir bölümünün kullanımını piyasa mekanizmasının dışına çıkmış, devletin ekonomideki rolü güçlenmiştir.¹⁶¹

Refah devleti anlayışıyla beraber talebin desteklenmesi yönünde uygulanan politikalar sonucunda yüksek büyüme hızı yakalanmış; ücret ve çalışma koşulları iyileşmiş; sağlık, eğitim, konut ve sosyal güvenlik alanlarında ilerlemeler sağlanmıştır. Bunların yanı sıra, sosyal politikalar içerisinde tam istihdam politikalarının öncelikli olduğu refah devleti ülkelerindeki uygulamaların odağı iş piyasaları olduğundan toplam istihdam düzeyi ve kadınların iş gücüne katılım oranları yüksek olmuştur.

1940’lardan 1970’lere uzanan bu dönemde yüksek yatırım ve büyüme oranları, hızlı verimlilik artışı ve düşük işsizlik oranları ile nispeten istikrarlı bir seyir izlemiş ve bu dönem kapitalizmin altın çağı olarak adlandırılmıştır. Bu refah dönemi 1973 yılında yaşanan petrol şokuyla sona ermiş ve izleyen dönemde büyüme oranları düşmüş, yüksek ve kalıcı işsizlik görülmeye başlanmış, enflasyon yükselmiş ve yatırım ile kar oranları düşmüştür. Avrupa Ülkelerinde 1970 yılında yüzde 3 olan enflasyon oranı takip eden yıllarda yüzde 4, 1980’lere gelindiğinde yüzde 10 ve 1995 yılında yüzde 11’e yükselmiştir.

Aşağıda yer alan Tablo 6, 1965-1997 yılları arasında yedi sanayileşmiş ülkedeki kar oranlarının bu dönem içerisinde düşüş eğiliminde olduğunu açıkça göstermektedir.

¹⁵⁹ D. Dileyici ve Ö. Özkıvrak (2001). *Bütçe anlayışındaki değişim süreci: denk bütçe ilkesinin erozyonu ve açık bütçe politikası*. <http://www.bayar.edu.tr/~iibf/sakinc/ButceVeHazineIslemleri/DilekDILEYICI-OzlemOZKIVRAK.pdf> (Erişim Tarihi: 07.09.2009)

¹⁶⁰ H. Y. Ersöz, *Sosyal politika-refah devleti-yerel yönetimler ilişkisi*. <http://iibf.kocaeli.edu.tr/ceko/armaganlar/tokerdereli/35.pdf> (Erişim Tarihi: 01.07.2009)

¹⁶¹ Ş. T. Özsuca (2003). Yapısal uyum, küresel bütünleşme ve refah devleti. *Kamu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi*. <http://www.kamu-is.org.tr/pdf/7217.pdf> (Erişim Tarihi: 30.06.09)

Bu durum, neoliberal politika uygulamalarının bir özeti niteliğindeki Washington Kararlarının uygulanmaya başlandığı 1980’li yıllara- ki bu dönem aynı zamanda küreselleşme sürecinin de güç kazandığı dönemdir- kadar devam etmiştir. 1980’li yıllardan itibaren ise eğilim değişmiş, yeni ekonomik yapılanmanın da bir sonucu olarak karlar yükselmeye başlamıştır.

Tablo 6. Yedi Sanayileşmiş Ülkede Karların ve GSMH’nin Gelişimi (1965-1997)

Yıl	Kâr Oranı (%)	GSMH Büyüme Oran (%)
1965	22.4	4.0
1966	22.5	4.0
1967	22.1	4.3
1968	22.3	4.6
1969	21.5	5.0
1970	20.3	5.2
1971	20.2	5.1
1972	20.0	4.9
1973	19.8	5.1
1974	17.3	4.5
1975	16.4	3.6
1976	16.8	3.7
1977	17.0	3.8
1978	17.2	4.0
1979	16.5	3.6
1980	15.2	3.0
1981	15.1	3.0
1982	14.3	3.0
1983	15.4	3.1
1984	16.7	3.0
1985	16.8	2.7
1986	17.2	2.7
1987	16.9	2.4
1988	17.3	2.8
1989	18.1	3.3
1990	18.1	3.3
1991	17.7	3.4
1992	18.0	3.1
1993	18.2	2.7
1994	18.7	2.7
1995	18.8	2.5
1996	19.2	2.2
1997	19.1	2.2

Kaynak: R. Went (2000). *Globalization: neoliberal challenge, radical responses*. London: Pluto Press' den aktaran B. Günsoy (2006). *Küreselleşme*. Bursa: Ekin Kitabevi. s.237.

Düşen kar oranlarına yüksek enflasyon oranları ile durgunluğun eşlik ettiği stagflasyonist sürecin bu dönemi etkisi altına alması Keynesyen ekonomi politikalarının sorgulanmasına yol açmıştır.

Keynesyen refah devletinin tam istihdamı sağlamaya yönelik politikaları yük olarak değerlendirilmeye başlanmış ve refah devleti anlayışı doğrultusunda sağlanan sosyal güvencelerin işsizliğin kaynağını oluşturduğu iddia edilmiştir.

Yaşanan krizin ve stagflasyonist sürecin sorumlusu olarak Keynesyen politikaları görülmesiyle beraber, bu politikalar terk edilerek yerine devletin ekonomide daha az etkin olması gerektiği görüşünü temel alan neo liberal ekonomi politikaları benimsenmiştir.

3.1.2. Washington uzlaşması ve neo liberal reformlar

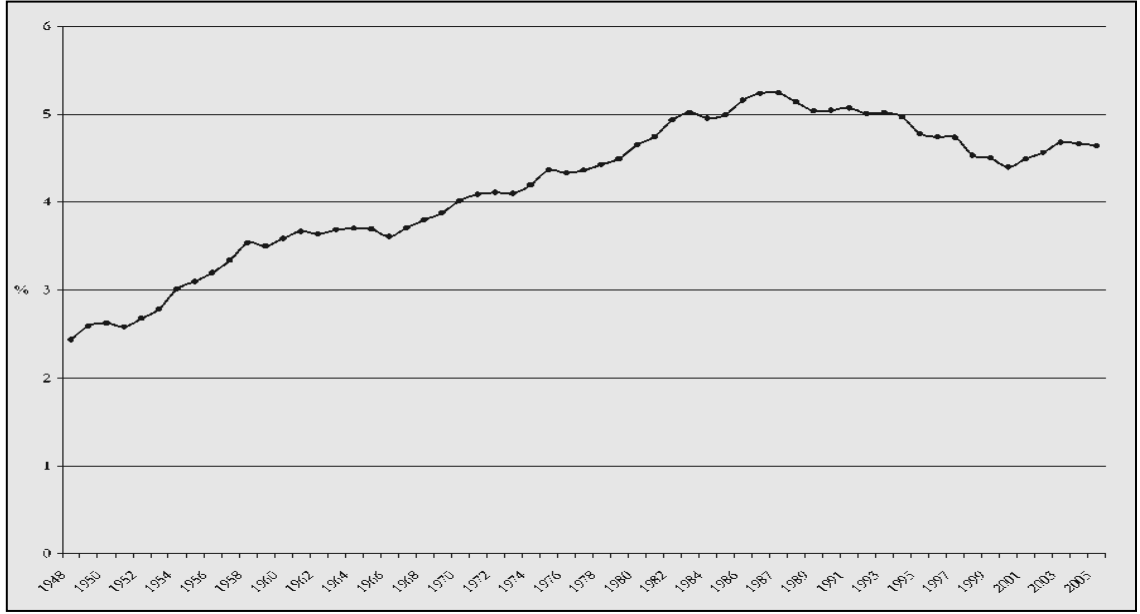
1970’li yıllarda yaşanan ekonomik krizler, gerek ABD’de gerekse diğer ekonomilerde büyük çapta yapısal dönüşümlere yol açmıştır. Krizin kaynağını devletin ekonomideki etkinliğinin bir sonucu olarak değerlendiren neo liberal akım, devletin ekonomiye müdahalesini ortadan kaldırmaya yönelik politikalar uygulanması gerektiğini savunmuştur.

Bu anlayışa göre şekillenen neo-liberal ekonomi politikaları, sermaye piyasalarının ve uluslararası ticaretin serbestleştirilmesini, emek piyasalarının esnekleştirilmesini, toplumsal harcamaların kısılmasını, vergilerin azaltılmasını ve özel sektörün desteklenmesini esas almıştır.¹⁶² Böylece ekonomik büyümeyi ve tam istihdamı sağlamayı amaçlayan, ekonomik ve sosyal içerikli politikaları bir arada değerlendiren Keynesyen ekonomi politikaları yerini piyasa ekonomisine bırakmıştır.

1980’li yıllardan itibaren neo liberal ekonomi politikaları doğrultusunda üretim ve ticaret küreselleşirken, devletin ekonomideki yeri küçültölmeye başlandı ve piyasalar giderek serbestleştirildi; yine bu dönemde finansal faaliyetlerin boyutları arttı, ekonomi içerisindeki konumları önem kazandı.¹⁶³

¹⁶² F. Kocabaş (2004). Endüstri ilişkilerinde dönüşüm. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. <http://sbe.dpu.edu.tr/10/33-53.pdf> (Erişim Tarihi:10.07.2009)

¹⁶³ Ö. Orhangazi (2008). Keynesgil finansal düzenlemelerden finansallaşmaya: iktisat literatürü ve ABD ekonomisinin finansallaşmasına tarihsel bir bakış. *ODTÜ Gelişme Dergisi*. <http://asosindex.com/journal-article-fulltext?id=1593&part=1> (Erişim Tarihi:29.05.2009)

Şekil 13. ABD’de Finansal Sektör İstihdamının Toplam İstihdama Oranı (%)

Kaynak: Orhangazi, 2008: 25.

Şekil 13’te 1948-2005 yılları arasında ABD ekonomisinde finansal sektör istihdamının toplam istihdama oranına ait grafik yer almaktadır. Buna göre, finansal sektör istihdamının toplam istihdam içerisindeki payının 1950’lerden itibaren arttığı görülmektedir. 1990’larda bu artış yavaşlamakla birlikte finansal sektör istihdamının toplam istihdam içerisindeki payı yüzde 4 ile yüzde 5’e ulaşmıştır. Her ne kadar 1990’ların ortalarından itibaren istihdam payı belli bir ölçüde azalmışsa da 2000 yılından itibaren tekrar yükselişe geçmiştir.

Keynesyen ekonomi politikalarının dünya ekonomilerini yönlendirdiği “Altın Çağ’da”, finansal faaliyetler katı bir denetim mekanizması altında uzun vadeli yatırım ve ekonomik büyüme ihtiyaçlarının hizmetine sokulmuşken, 1980 sonrasında bu kontrollerin giderek ortadan kaldırılması finansallaşma sürecinin önünün açılmasında en önemli etkenlerden biri olmuştur.¹⁶⁴

Küreselleşme süreciyle beraber hızlanan finansallaşma sürecinde yatırımların kısa vadeli yatırımlara kayması ekonomileri istihdam yaratan üretken yapıdan giderek uzaklaştırmıştır. Bu yönüyle finansallaşma süreci, istihdamsız büyüme olgusunun nedenleri arasında görülmektedir.

¹⁶⁴ Orhangazi (2008), s.2.

Finansallaşma süreciyle birlikte, neoliberal reformlar doğrultusunda işgücü piyasalarının yaşanan dönüşüm de istihdamsız büyüme sürecinin kaynakları arasında bulunmaktadır.

Üretim sistemlerinde fordist üretim yönteminden post fordist üretim sistemine geçişin¹⁶⁵ neoliberal reformlar ile birbirine eklemlenmesinin kaçınılmaz bir yansıması işgücü piyasaları üzerinde görülmüştür. Post fordist üretim sisteminin getirdiği yeni esnek üretim biçimi işgücünün de esnekleşmesini gerektiriyordu. Bu bağlamda, neoliberal politikalar doğrultusunda işgücü piyasaları için öngörülen reformlar, hükümetin işgücü piyasalarına müdahalesinin azalması ile işgücü piyasası kurumlarının liberalleştirilmesini kapsamakta ve neoliberal istihdam stratejisinin esasını ise esneklik oluşturmaktadır.¹⁶⁶

İşgücü piyasalarındaki bu dönüşümün, istihdamı daraltıcı yönde etkilemesi ve işsizliği artırması nedeniyle istihdamsız büyüme sürecini etkilediği düşünülmektedir.

Buraya kadar ana hatlarıyla ele alınan neoliberal reformlar doğrultusunda dünya genelinde uygulanacak ekonomi politikalarının çerçevesini neoliberal ekonomi teorilerine dayanarak oluşturulmuş Washington Uzlaşması çizmiştir.

Washington Uzlaşması terimi ilk kez ekonomist John Williamson tarafından kullanılmıştır.¹⁶⁷ Uluslararası Ekonomi Enstitüsü'nün (IIE) bir konferansına hazırlamış olduğu “1950’lerden beri Latin Amerika’daki kalkınma politikaları” ile ilgili bir bildiride 1989 yılında Washington Uzlaşması terimini kullanan Williamson muhafazakar ve liberal ekonomistler arasında genel kabul görmüş bir uzlaşma ve ekonomi politikaları seti sayılabilecek önlemleri aslında öncelikle Latin Amerika’ya özel düşünmüşken dünyanın diğer bölgeleri için de uygulanabilir unsurlar olarak kabul edilmiştir.¹⁶⁸ Bu öneriler zamanla neoliberal iktisadın kalkınma politikalarına dönüşmüştür.¹⁶⁹

¹⁶⁵ Fordist üretim yöntemi ve post fordist üretim yöntemine “Üretim Sistemlerinde Dönüşüm” adlı başlıkta ayrıntılarıyla yer verilecektir.

¹⁶⁶ B. Günsoy ve G. Günsoy (2009). *Yapısal reformların ekonomik başarısı*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, s.169.

¹⁶⁷ J. Gerber (2005). *International economics*. Boston: Addison Wesley, s.48.

¹⁶⁸ B. Günsoy ve G. Günsoy (2009),s.42-43.

¹⁶⁹ Evaluating the Washington Consensus, DevNews Media Center, The World Bank, 2004. <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/NEWS/0,,contentMDK:2> (Erişim Tarihi: 09.06.2010)

Devletin aktivist rolünün reddine ve minimalist, müdahaleci olmayan devlet yapısına geçilmesi esasına dayanan Washington Uzlaşması¹⁷⁰, özetle mali disiplin sağlanması, harcamaların eğitim, sağlık gibi alanlardan başka önceliklere kaydırılması, marjinal vergi oranlarının düşürülerek verginin tabana yayılması, faiz oranlarının serbestleştirilmesi, rekabetçi kur politikası, ticaretin ve yabancı yatırımların serbestleştirilmesi, giriş çıkışlarda engellerin kaldırılması, özelleştirme, mülki hakların korunması konularını kapsamaktaydı.¹⁷¹

Washington Uzlaşması ve sonrasında küresel ölçekte gerçekleştirilen reformların nedenleri konusunda çok farklı açıklamalar bulunmakla birlikte bu açıklamaların bir kısmında batılı ülkelerde 1960'lı ve 1970'li yıllarda sermayenin karlılığının düşmesi nedeniyle küreselleşme başta olmak üzere birçok önlemin çıkış noktasını oluşturduğu savunulmaktadır.¹⁷²

Dünya ekonomilerini 1980'li yıllardan itibaren eş zamanlı şekillendiren Washington Uzlaşması ve neo liberal reformlar sonucunda sosyal refah devletinin mali yük olarak görülüp tasfiye edilmesi, bu tasfiye sürerken özelleştirme uygulamalarının yoğunlaştırılması, küreselleşme sürecinde artan finansallaşmanın istihdam üzerindeki olumsuz etkileri, ve işgücü piyasalarının esnekleştirilmesi gibi nedenler istihdamsız büyüme sürecinin katalizörleri arasında yer almıştır.

3.2. Üretim Sistemlerinde Dönüşüm

Kapitalizm, 1970'li girdiği krizi atlatmak için yeni üretim organizasyonlarına, yeni istihdam biçimlerine ve yeni emek pazar stratejilerine ihtiyaç duydu ve yeniden yapılandığı bu süreçte ihtiyaç duyulan düzenlemeler yapıldı ve bu bağlamda esnek üretim sistemi uygulanmaya başlandı.¹⁷³

¹⁷⁰ Beyond the Washington Consensus, World Bank, Beyond Transition Newsletter, June 1998, Vol.9, No.3 <http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSPContentServer/WDSP/IB/1998/> (Erişim Tarihi: 04.09.2009)

¹⁷¹ J. Williamson (2003). From reform to agenda. *Finance & Development*. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2003/09/pdf/williams.pdf> (Erişim Tarihi: 30.08.2009)

¹⁷² B. Günsoy ve G. Günsoy (2009), s.71.

¹⁷³ T. Öngen (2002). *Esnek üretim, emek gücü ve sınıf ilişkileri üzerindeki etkileri*. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, İş Müfettişleri Derneği Değişen İstihdam Biçimleri ve Endüstri İlişkileri Paneli'ne sunulan bildiri.

Post-Fordist üretim tarzının karakterize ettiği esnek üretim sisteminin dünyada yaygınlaşmaya başlamasından önce ise dünya genelinde hakim olan üretim sistemi Fordist üretim sistemiydi. Dolayısıyla esnek üretim sisteminin ve bu sistemin istihdam üzerindeki etkilerini açıklamadan önce değişimin daha anlaşılır kılınması amacıyla öncelikle Fordist üretim tarzına değinilecektir.

3.2.1. Fordist üretim süreci

1970'lere kadar dünyanın üretim biçimini şekillendiren fordizm; sanayi üretiminin büyük oranda kitlesel üretim olarak gerçekleştirildiği, idari işler ile kol kuvvetine dayalı işlerin Taylorist¹⁷⁴ bir ayrımla belirlendiği, işbölümünün ve iş tanımlarının katı bir şekilde yapıldığı, ürün standartlaştırmasının verimlilik artışları getirdiği ve artan talebin bu standartlaşmayı hızlandırdığı bir üretim biçimidir.¹⁷⁵

Makinelerin operasyon sürecindeki sıralarına göre ard arda dizilmeleri ve makinelerin birbirine kayan bant sistemi ile birleştirilmesi ile zaman kayıpları minimize edilmiş, üretim hızı hızlandırılıp yavaşlatılabilir hale gelmiş, maliyetlerde düşüş sağlanmış ve en önemlisi üretim için gerekli işgücü azalmıştır.¹⁷⁶ Bununla beraber, 1970'li yıllara gelindiğinde fordist üretim sistemi, giderek küreselleşen dünya ekonomisinin ihtiyaçlarına cevap veremez hale gelmiş ve yerini post-fordist üretim sürecine bırakmıştır.

3.2.2. Post fordist üretim süreci

1970'li yıllardan itibaren fordizmin yerini alan, ancak henüz oluşum sürecini tamamlamamış olduğu düşünülen post-fordizmin çeşitli yönlerine atıf yapılmakla birlikte direk bir tanımına rastlanmamaktadır. Bununla beraber, post-fordizmin tüketim taleplerini karşılayabilmek için üretimin esnek bir modelde gerçekleştirildiği, işgücü ve

¹⁷⁴ Taylor'un bilimsel yönetim yaklaşımına göre; işçilerin yaptıkları işin parçalara ayrılması, kaydedilmesi ve bu işin yapılması için en basit ve uygun yolun bulunması yüksek oranda verimlilik artışı sağlayacaktır.

¹⁷⁵ A. Eraydın (1992). Post-Fordizm ve değişen mekansal öncelikler. *Ortadoğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları*, s.15'ten aktaran A.Saklı (2007). *Kapitalist gelişim sürecinde fordizm ve post-fordizm*. <http://www.sakli.info/Fordizm.pdf> (Erişim Tarihi: 20.04.2009)

¹⁷⁶ İ. Belek (1999). *Postkapitalist paradigmlar*. İstanbul: Sorun Yayınları, s.60-62.

makineleşmede esnek uzmanlaşmanın sağlandığı, bilgi ve iletişim teknolojilerinin üretimde yaygın olarak kullanıldığı bir üretim ve birikim rejimi olduğu söylenebilir.¹⁷⁷

Post-fordizm esnek üretim ve birikim rejimiyle, stoksuz çalışma, küçük ölçekli üretim, ürün farklılaştırması, işgücünün çoklu görevler üstlenmesi ve kadının daha çok çalışabilmesine yeni teknolojilerin imkân sağlaması gibi özellikleriyle öne çıkmakta ve yine bu yönleriyle Fordizm'den ayrılmaktadır.¹⁷⁸

Esnek üretim süreci ise işlemsel ve kontrol karakteristikleri açısından birbirinden farklı yapılardaki geniş üretim sistemleri yelpazesini anlatan genel bir kavram olarak tanımlanmaktadır.¹⁷⁹

Teknolojik gelişmelerin verdiği imkanlarla sağlanan üretim sistemindeki değişim beraberinde yeni rekabet koşullarının içeriğinde değişiklikler yaratmış, üretilen ürün yelpazesinin genişletilmesi, ürün esnekliğinin sağlanması için firmaların sürekli tasarım değişikliği ve yeni buluşlar yapma kapasitelerini geliştirmeleri ön plana çıkmıştır.¹⁸⁰

Bunların yanı sıra, esnek üretim sistemi çalışma sürelerinin sabit olmadığı, işgücünü sürekli olarak fabrikada tutan çalışma saatleri uygulamasından vazgeçildiği bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁸¹

Esnek üretim sisteminin kendine özgü diğer özellikleri şunlardır:¹⁸²

- ürün çeşidinin fazla olduğu işletmelerde uygulandığı,
- Genel amaçlı makine teçhizatı içerdiği,
- Mamul, yarı mamul ve hammadde otomatik bantlarla, malzeme ve taşıyıcılarla hareket edebildiği,

¹⁷⁷ Saklı (2007), s.8.

¹⁷⁸ Saklı (2007) s.12.

¹⁷⁹ E. Kutlu (2000). *Bilgi toplumunda kalkınma stratejileri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No.1209, s.119.

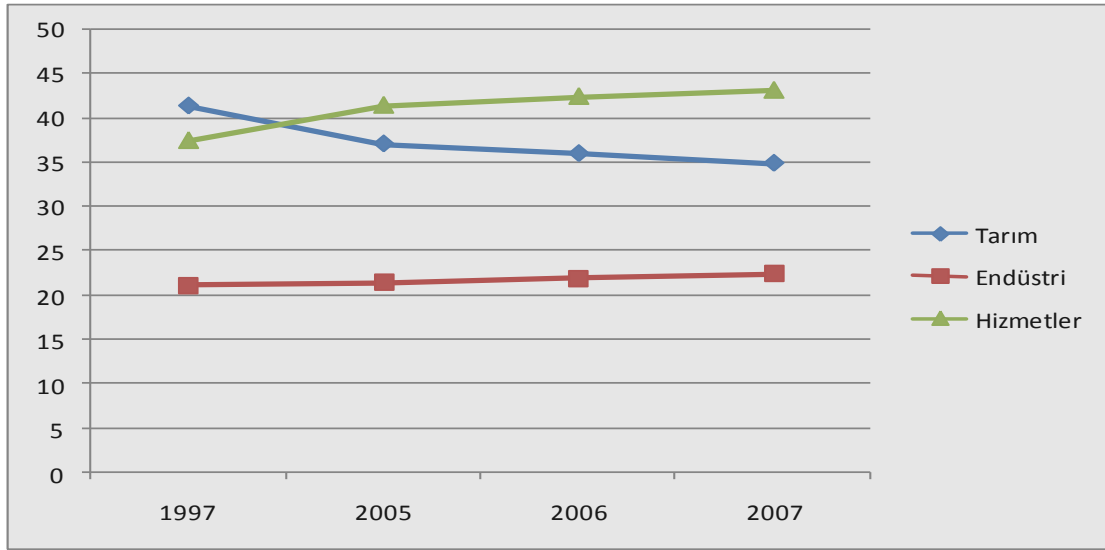
¹⁸⁰ *Güçlü ve büyük Türk ekonomisi için üretim ve istihdam politikaları* TİSK Yayınları, <http://www.tisk.org.tr/yayinlar.asp?sbj=ic&id=857> (Erişim tarihi: 29.04.2009)

¹⁸¹ M. Özer ve K. Biçerli (2003). Türkiye’de kadın işgücünün panel veri analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, http://www.anadolu.edu.tr/arastirma/hakemli_dergiler/sosyal_bili (Erişim Tarihi: 29.04.2009)

¹⁸² M. Tekin ve B. Atamak. *Esnek üretim sistemleri ve esnek üretim sistemleri ile ilgili örnek uygulamalar*. I. Ulusal Üretim Araştırmaları Sempozyumu, s.245’ten aktaran S.Gönen ve M. Çelik *Esnek üretim sistemi uygulayan işletmelerde üretim maliyetlerinin değerlendirilmesi*. s.135. <http://eab.ege.edu.tr/pdf/4/C4-S1-2-yüzde20M13.pdf> (Erişim Tarihi: 15.04.2009)

- Makineler üzerinde gerçekleşen otomatik değişikliklerle farklı parçaların üretilmesi mümkün olabildiği,
- Üretimde personel müdahalesinin asgariye indirildiği görülmektedir.

Üretim alanında yaşanan bu köklü değişim istihdam yapısında önemli değişikliklere yol açmıştır. Esnek otomasyon teknolojilerinin kullanımı sanayide istihdamın daralması sonucunu beraberinde getirmiş, üretim sistemlerindeki değişim ile birlikte demir-çelik, otomotiv ve petro-kimya gibi geleneksel sektörlerde istihdam daralırken hizmetler sektöründe istihdam arttırmıştır.¹⁸³

Şekil 14. Dünyada Sektörel İstihdam Dağılımı (%) (1997-2007)

Kaynak: ILO, Global Employment Report 2009 verilerinden düzenlenmiştir.

İstihdamın sektörel dağılımı Şekil 14.'deki veriler doğrultusunda incelendiğinde özellikle tarım kesiminde istihdamın azalma, hizmetler sektöründe ise dikkat çekici bir biçimde artış eğiliminde olduğu görülmektedir.

1980'li yılların başında küresel işgücünün tarım sektöründeki istihdam payı yüzde 53, sanayi sektöründeki istihdam payı yüzde 18.5, hizmet sektöründeki istihdam payı yüzde 26.75 iken, 2000'lere gelindiğinde küresel işgücünün tarım sektöründeki

¹⁸³ Y. Uyanık (2003). İşgücü piyasalarında esneklik ve bölünme. *Kamu-İş Yayınları, İş Hukuku ve İktisat Dergisi*. <http://www.kamu-is.org.tr/pdf/7231.pdf> (Erişim Tarihi:30.03.2009)

istihdamı yüzde 16'ya gerilemiş, sanayi sektöründe bu oran yüzde 25 olarak gerçekleşmiş, hizmet sektörü ise büyük bir büyüme ile yüzde 59'a yükselmiştir.¹⁸⁴

Post-fordist üretim yapısı içinde yalın üretim ve esnek uzmanlık modeli olmak üzere iki sistemin ön plana çıktığı görülmektedir.¹⁸⁵ Yalın üretim sistemi, seri üretim yöntemine karşı kapsamlı ilk alternatiftir ve ilk defa 1950'li yıllarda Toyota Motor işletmelerinde ortaya çıkmıştır.¹⁸⁶

Toyota Motor işletmelerinde gelişen bu üretim tekniği, Toyotaizm olarak da adlandırılmış ve bütün dünyaya yayılmıştır. Bu sistem sayesinde rakiplerine göre 10 kat daha az işgücü, daha az işçilik saati (31 saate karşılık 16 saat), daha az hata (yüz otomobilde 145 hataya karşılık 45 hata) ve büyük preslerde kalıp değiştirme süresini 8 saatten 3 dakikaya indirme imkanı yakalayan Japonya,¹⁸⁷ başta otomotiv sektörü olmak üzere dünya genelinde bir rekabet üstünlüğüne sahip olmuştur.

Yalın üretim sistemi; tam zamanında (Just in Time) üretim ve teslimat yöntemiyle stok maliyetinin azaltıldığı, istatistiki işlem denetimi (SPC), kalite çemberleri ve toplam kalite yönetiminin uygulandığı, üretimde çok amaçlı tezgâhların ve vasıflı işgücünün kullanıldığı ve işçilerin üretimin işleyişi ve üretim teknolojisi hakkında alınan kararlara katılımını sağlandığı, üretim teknolojisi, fiyat ve kalitede sürekli iyileştirmeni hedeflendiği, ana sanayi-yan sanayi ilişkilerinde uzun dönemli ilişkiler, karşılıklı dayanışma ve güven boyutunun tesis edilmeye çalışıldığı, düzenli bir üretici-satıcı teşkilatlanması ile piyasa işaretlerine duyarlı bir üretimin sağlanılmasına özen gösterildiği bir üretim sistemidir.¹⁸⁸

Esnek uzmanlık modeli ile birlikte büyük ölçekli fabrikalardaki üretim desantralize olmuş, yeni teknolojiler sayesinde üretim daha küçük birimlerde ve

¹⁸⁴ K.N. Ar (2007). *Küreselleşme sürecinde Türkiye'de ücretlerin gelişimi*. http://www.kamu-is.org.tr/pdf/kamil_necdet_ar.pdf (Erişim Tarihi: 28.08.2010)

¹⁸⁵ Uyanık (2003), s.3.

¹⁸⁶ F. Güngör ve K. Paçal. *Çevik üretimin Kobi'lerde uygulanabilirliği*. http://www.tedem.com.tr/cevik_makalesi.pdf (Erişim Tarihi: 02.02.2011)

¹⁸⁷ M. A. Gündoğan vd. (2010). *Tekstil terbiye sektöründe yalın üretim yöntemi ile geleneksel üretim yönteminin karşılaştırılması*. Ulusal Meslek Yüksekokulları Öğrenci Sempozyumu. http://www.myo-os.duzce.edu.tr/dosya/cd/pdf/MYO_OS_3008.pdf (Erişim Tarihi: 06.02.2011)

¹⁸⁸ A. Bedir. Üretim teknolojisindeki gelişmenin sanayinin rekabet gücüne etkisi: otomotiv sanayii örneği. *Planlama Dergisi, Özel Sayı-DPT'nin Kuruluşu'nun 42. Yılı*. <http://ekutup.dpt.gov.tr/planlama/42nciyil/bedira.pdf> (Erişim Tarihi: 06.03.2010)

ekonomik olarak yapılmaya başlanmış ve üretim sürecinin çeşitli aşamaları taşeronlara devredilmiştir.¹⁸⁹

3.3. İşgücü Piyasalarında ve İşletme Yapılarında Meydana Gelen Değişim

1970'li yıllarda gelişmiş ülkelerde başlayan ve endüstri yoğunluğunun azaltılmaya başlandığı dönemde; bu ülkelerde hizmet sektörü büyümüş, uluslararası finans faaliyetleri artmış, bazı temel üretim faaliyetleri gelişmekte olan ülkelere kaydırılmıştır.¹⁹⁰

Üretim faaliyetlerinin gelişmekte olan ülkelere kaydırılmasıyla işgücünün uluslararası ölçekte bölünmüştür. Bu bölünme sonucunda nitelikli işgücü gelişmiş ülkelerde muhafaza edilirken üretimin sıradan aşamaları işgücü maliyetlerinin düşük olduğu az gelişmiş ülkelere yapılmaya başlanmıştır.

Üretimin az gelişmiş ülkelere kaydırılma nedenlerinin başında düşük işgücü ücretleri gelmektedir. Bu durumun yanı sıra, işgücü piyasalarında çokuluslu işletmelerin ihtiyaçları doğrultusunda sermaye ve mal piyasalarının lehine olacak şekilde yapılan düzenlenmeler az gelişmiş ülkeleri üretim açısından cazip kılmaktadır.

İşgücü piyasalarında yaşanan bölünme, esnek üretim sistemin yoğun olarak uygulanmaya başlandığı dönemle iç içe geçmiş ve etkileşim içerisinde olmuştur. Dolayısıyla işgücü ve işgünün yer aldığı piyasalar kaçınılmaz bir biçimde bu sürece göre yeniden yapılanmıştır.

Esnek üretim sistemi, yukarıda değinilen özelliklerinden hareketle işgücü açısından değerlendirildiğinde;¹⁹¹

- İşsizliği artırıp, istihdamı daraltan
- Belirli bir çekirdek işgücü dışında kalan geniş çalışanlar grubunu iş güvenliğinden yoksun bırakan,
- İşverene istediği zamanda, istediği süre ile istediği ücretle insan çalıştırma olanağı sağlayan,

¹⁸⁹ Uyanık (2003), s.4.

¹⁹⁰ Ar (2007), s. 157.

¹⁹¹ A. G. Yılğör. *Esnek üretim-esnek istihdam insan kaynakları nedir? neden karşıyız?* Disk/Genel İş Emek Araştırmaları. <http://e-kutuphane.egitimsen.org.tr/pdf/304.pdf> (Erişim Tarihi:14.04.2009)

- İşyeri ölçeklerinin küçültülmesi, işlerin bir kısmının taşeronlara devredilmesi gibi yöntemlerle emeğin örgütlenme olanaklarını sınırlandırıp, ortadan kaldıran,
- Şirketle özdeşleşmiş sendika yapıları yarattığı ve sendikacılığı bu yoldan tasfiye eden sonuçlar doğurmaktadır.

Post fordist üretim sisteminin yaygınlaşmaya başladığı dönem aynı zamanda çokuluslu işletmelerin güçlenerek ön plana çıktıkları yıllar olmuştur. Çokuluslu işletmeler dünya genelinde üretimi miktar, nitelik ve nicelik açısından biçimlendirmiş; kendilerine özgü yönetim biçimi ve işletme yapılarıyla dünya ekonomisinin yeni sahipleri olmuşlardır.

Yapıları açısından ele alındıklarında, işletmelerin artan oranda yarı zamanlı (part-time) ve geçici personel istihdamına ve/veya fason çalışma biçimlerine kaydıkları görülmektedir.¹⁹² Taşeronlaşma ve kapitalist ev sanayisi de bu süreçte işletmelerin yaygın bir biçimde benimsedikleri üretim biçimleri haline gelmiştir. İşgücü açısından güvencesiz çalışma koşulları anlamına gelen yöntemler istihdamın artması yönündeki engelleri oluşturmuştur. Örneğin, günümüzde 200 kadar çokuluslu işletme, dünya ekonomisinin dörtte birini denetim altında bulundurmakta, buna karşılık, dünya faal nüfusunun ancak yüzde 0,75'ine iş olanağı sağlamaktadır.¹⁹³

3.4. Teknolojik Gelişmeler ve Verimlilik Artışının Etkileri

En geniş anlamıyla üretim süreci, ürünün kendisi, üretim ve yönetim organizasyonu, pazarlama ve satış sonrası servis ile ilgili bilgi ve deneyimlerin toplamı veya stoktaki artış olarak tanımlanan teknolojik gelişme¹⁹⁴ ile verimlilik ve dolayısıyla istihdam arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır.

Teknolojik gelişmenin istihdam üzerindeki etkilerine dair yapılan çalışmalarda yeni teknolojilerin iş fırsatlarını ortadan kaldırdığı ve çalışmanın sonunu getirdiği, verimliliği yükseltip belirli bir üretim seviyesinde emek talebini azalttığı iddia

¹⁹² Özer ve Biçerli (2003), s.59.

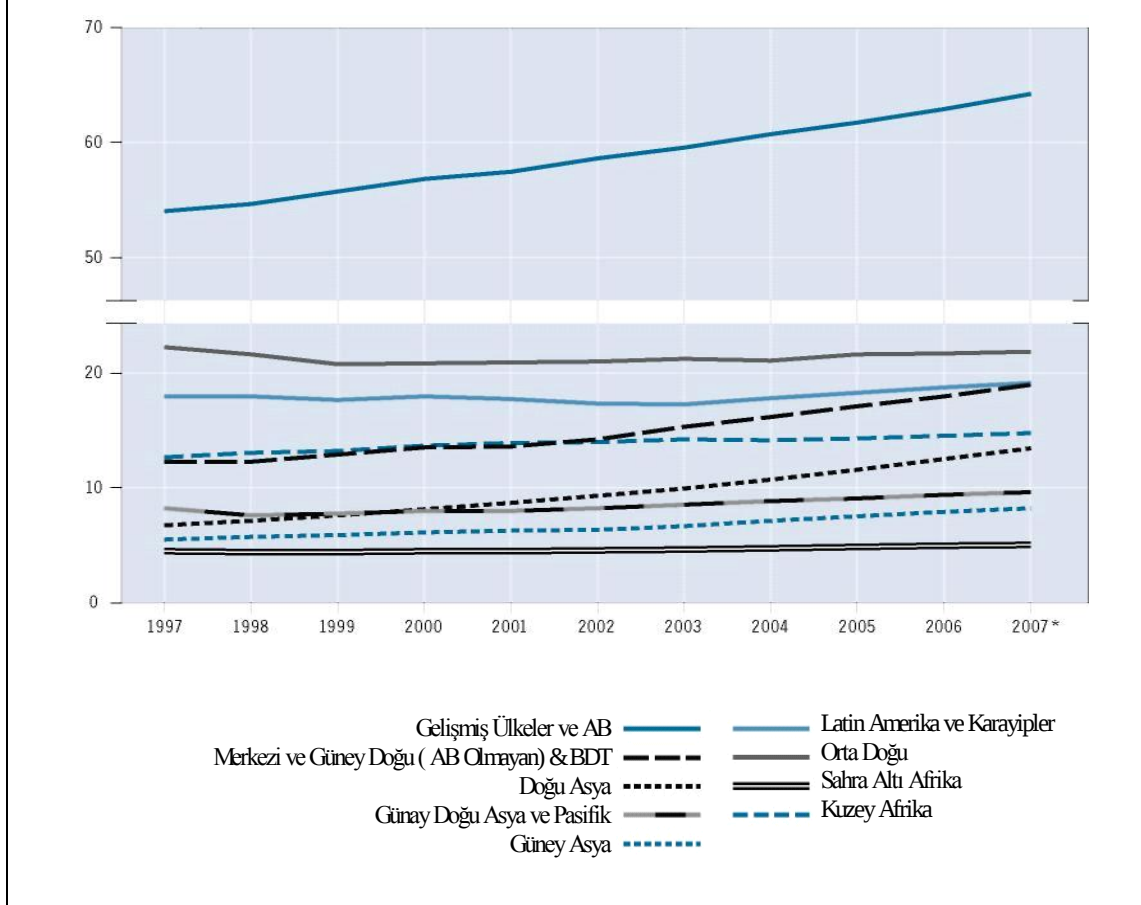
¹⁹³ L. Cloda. *An analysis of the causes of unemployment*.

<http://www.maths.tcd.ie/local/JUNK/econrev/ser/html/unemp.html> (Erişim Tarihi: 02.08.2009)

¹⁹⁴ Kibritçioglu (2009), s.5.

edilmektedir.¹⁹⁵ Çünkü belirli bir büyüme oranında verimlilik artışı ne kadar yüksek olursa istihdam artışı o kadar düşük olacaktır.

Verimlilik perspektifinden bakıldığında, dünya ekonomileri genelinde özellikle son on yıldır verimlilik artışında önemli artışlar kaydedildiği göze çarpmaktadır.

Şekil 15. Kişi Başına Çıktı Olarak Ölçülen İşgücü Verimliliği (1997-2007)

Kaynak: ILO, Global Employment Trends 2008.

Şekil 15'te 1997-2007 yılları arasında çalışan kişi başına çıktı açısından ölçülen işgücü verimlilik oranlarına yer verilmektedir. Buna göre; dünya ekonomisi bölgeler itibariyle incelendiğinde Gelişmiş ekonomiler ve Avrupa Birliği'ne üye ülkeler diğer bölgelere oranla çarpıcı bir biçimde daha yüksek işgücü verimlilik oranlarına sahiptir.

¹⁹⁵ N. Ekin (2000). *Türkiye'de yapay istihdam ve istihdam politikaları*. İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 2000-33, s.56.

1997 yılında yüzde 50'nin üzerinde olan verimlilik oranları 2007 yılına kadar sürekli artış eğiliminde olmuş ve 2007 yılında neredeyse yüzde 70'e yaklaşmıştır.

Bu bölgeden sonra verimlilik oranlarının en yüksek olduğu ikinci bölge Orta Doğu'dur. Ancak bu bölgede işgücü verimlilik artışı gelişmiş ekonomiler ve Avrupa Birliği'ne üye ülkeler kadar yüksek oranda olmamış, 1997-2007 yılları arasında yataya yakın bir seyir izlemiştir.

Latin Amerika ve Karayipler işgücü verimliliğinin yüksek olduğu üçüncü bölge olarak gözlenmektedir. Bu bölgede işgücü verimlilik oranları 2003 yılından sonra artış eğiliminde olmuştur. Kuzey Afrika incelenen dönem itibariyle başarılı bir performans sergilememiş, 2002 yılından sonra ihmal edilebilecek bir oranda işgücü verimlilik artışı sağlamıştır. Merkezi ve Güney Doğu Avrupa (AB'ye üye olmayan) ve Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri 2002 yılından sonra işgücü verimliliği artışında önemli başarı elde etmiş ve verimlilik artışı pozitif bir ivme kazanmıştır.

Güney Doğu Asya ve Pasifik bölgesi ile Güney Asya buraya kadar ele alınan bölgelerle karşılaştırıldığında daha düşük işgücü verimliliği oranlarına sahiptir. İşgücü verimlilik oranları ve işgücü verimlilik oranının artışları açısından dünya bölgeleri arasında Sahra altı ülkeleri en düşük oranlara sahip ülkelerdir.

Gelişmiş ülkelerde görülen yüksek işsizlik oranlarının önemli nedeni teknolojik yeniliklerin daha az istihdam yaratmasıdır.¹⁹⁶ Dünyada toplam üretim artarken istihdam azalmakta ve çalışan başına üretim miktarı değeri yükselmekte, sanayileşmiş ülkelerde işgücüne katılım oranı giderek gerilemektedir.¹⁹⁷

Bu görüşün yanı sıra, teknolojik yeniliklerin üretim sürecinde bu yenilikleri kullanabilecek nitelikte eğitilmiş işgücü ihtiyacını doğurması da vasıfsız işgücüne olan talebi azaltacağından bu anlamda işsizlik kaynağı olabilmektedir.

Teknolojideki dönüşüm, üretim tarzını ve üretim ilişkilerini etkilemekte ve sermayenin belirleyici olduğu sanayi toplumundan, insanın yaratıcı gücünün ön plana çıktığı bilgi toplumuna doğru dönüşüm ivme kazanmakta; bunun sonucunda şirket

¹⁹⁶ Ar (2007), s.158.

¹⁹⁷ N. T. Baştaymaz (1998). Gelişmekte olan ülkelerdeki açmaz: aşırı işsizlik veya kırsal eksik istihdam. *Mercek Dergisi*, Mess Yayınları s.20-21.'den aktaran Ar (2007), s.159.

yapıları ve kurumların örgütlenmelerinde önemli değişiklere imkan sağlayarak, küresel ölçekte firmaların oluşumunu kolaylaştırmaktadır.¹⁹⁸

3.5. Histerisiz Olgusu

1970’li yıllardan itibaren yükselmeye başlayan işsizlik ve enflasyon oranları genel olarak dünya ekonomileri için öncelikli iki sorun haline gelmiştir. Bununla beraber, 1990’lı yıllarda Avrupa’da, 2000’li yıllardan sonra ise Türkiye’de enflasyonla mücadelede önemli başarılar kaydedilmiş ancak işsizlik problem olmaya devam etmiştir.

Ekonomik büyüme ile işsizlik arasındaki ilişki ilk olarak işsizlik ve parasal ücretler arasındaki ilişkiyi inceleyen Orijinal Phillips Eğrisi ile irdelenmiştir. Orijinal Philips eğrisi Samuelson, Solow ve Lipsey tarafından yapılan çalışmalar sonucunda değişime uğramıştır. Samuelson ve Solow’un katkılarıyla Philips eğrisi işsizlik ve enflasyon arasındaki ilişkiyi temsil eder hale gelmiş; Rasyonel Beklentiler okulunun yaptığı eleştirilerle değiştirilmiş (uyarlanmış) Philips eğrisine evrilmiştir.¹⁹⁹ Buna göre, enflasyon ve işsizlik arasındaki etkileşimin uzun vadede devam etmediği, Philips eğrisinin sürekli yukarı doğru kaydıği tespit edilmiş ve işsizliği azaltmak için sürekli daha fazla enflasyonu kabullenmek gerekmiştir.²⁰⁰ Parasalcı yaklaşımın öncüsü Friedman ise Philips eğrisini beklenen enflasyon ve beklenmeyen enflasyon ayrımında inceleyerek, kısa dönemde işsizliğin azalsa bile uzun dönemde eski seviyesine döneceğini ve ekonomide doğal işsizlik oranının var olacağını öne sürmüştür.²⁰¹

Histeri terimi ilk olarak 1972 yılında Phelps tarafından ortaya atılmış ve kelime anlamı olarak arkasından gelen şekilde açıklanmıştır.²⁰² Histeri etkisi teorisine göre, doğal işsizlik oranı otomatik olarak cari işsizlik oranını izlemektedir. Mevcut işsizlik oranının genişletici politikalarla düşürölmesi durumunda doğal işsizlik oranı azalacak; daha düşük işsizlik oranının kalıcı bir şekilde yerleşmesinden sonra enflasyonun

¹⁹⁸ Ar (2007), s.53.

¹⁹⁹ S. Emsen vd. (2003). Philips eğrisi analizi ve geçiş ekonomileri üzerinden Kırgızistan uygulaması. *GÜ İİBF dergisi*. http://dergi.iibf.gazi.edu.tr/dergi_v1/5/2/5.pdf (Erişim Tarihi:27.01.2011)

²⁰⁰ Yıldırım ve Karaman (2003), s.340-341.

²⁰¹ Emsen vd (2003), 6-7.

²⁰² S. Barışık ve E. İ. Çevik (2007). *Türkiye’de işsizlikte histeri etkisinin parçalı durağanlık testi ile analizi*. 8. Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi, İnönü Üniversitesi Malatya. <http://web.inonu.edu.tr/~eisemp8/bildiri-pdf/barisik-cevik.pdf> (Erişim Tarihi: 07.01.2010)

düşecektir.²⁰³ Bununla beraber, resesyonlar sonucu artan işsizlik oranları ekonomik büyüme sağlansa bile otomatik olarak eski seviyesine dönmeyecektir.

Histerisiz hipotezine göre, piyasa katılıkları konjonktürel dalgalanmaların işsizlik üzerinde kalıcı etki yaratmasına neden olmaktadır.²⁰⁴ Piyasa katılıklarının yanı sıra Blanchard ve Summers 1986 yılında işsizlik histerisi üzerine yaptıkları çalışmalarında histerinin temel nedenini içeridekiler dışarıdakiler modeli çerçevesinde açıklamışlardır.²⁰⁵ Buna göre, ücret pazarlığı esnasında sendika üyeleri olan içeridekiler üyeler grev tehdidi, yeni işe alınacaklara yapılacak eğitimin maliyeti gibi nedenlerle sahip oldukları yaptırım gücünü kullanarak dışarıdakilerin işe alınmasını engelleyecek, iş sahipleri ise diğer firmalardaki elemanları işe almak isteyecektir. Bu durumda mevcut iş gücünde bir artış meydana gelmeyeceğinden işsizlik oranı süreklilik arz edecektir.

Blanchard ve Summers'ın bir başka çalışmasına göre eğer bir resesyon işsiz kalan kişilerin davranış ya da karakterlerini değiştiriyorsa o zaman kalıcı etkilere sahip olabilmektedir.²⁰⁶ Örneğin, çalışan biri resesyon döneminde işten çıkarıldığında, değerli olan iş yeteneklerini kaybedebilir ve bundan ötürü resesyon dönemi sona erdikten soran bile iş bulamayabilir. Dahası, uzun-dönem işsiz kalanlar emek piyasasında dışarıdakiler konumunda olduklarından ücret ayarlamaları üzerine daha az baskı uygulayabileceklerdir.

Bir başka açıdan histerisiz etkisini açıklayan Sessions, histerinin varlığını işsizliğin bir leke etkisi taşıdığı modeline dayanarak açıklamıştır.²⁰⁷ Buna göre, uzun bir süre boyunca yaşanan yüksek işsizlik oranı, işsiz olmayla ilgili sosyal utanç etkisini

²⁰³ S. Barışık ve E. İ. Çevik (2008). Yapısal kırılma testleri ile Türkiye'de işsizlik histerisinin analizi: 1923-2006 dönemi. *KMU İİBF Dergisi*.

<http://iibfdergi.kmu.edu.tr/userfiles/file/haziran2008/Cilt8/Say14/109-134.pdf> (Erişim Tarihi: 02.09.2010)

²⁰⁴ R. Mohan vd. (2007). *Hysteresis in unemployment: panel unit roots tests using state level data*. MPRA Paper No. 5580. http://mpa.ub.uni-muenchen.de/5580/1/MPRA_paper_5580.pdf (Erişim Tarihi: 04.08.2010)

²⁰⁵ O. J. Blanchard ve L. H. Summers (1986). *hysteresis in unemployment*. NBER Working Paper Series Working Paper No. 2035. http://www.nber.org/papers/w2035.pdf?new_window=1 (Erişim Tarihi: 05.01.2010)

²⁰⁶ F. M. Song ve Y. Wu (1998). Hysteresis in unemployment: evidence from OECD countries. *Quarterly Review of Economics and Finance*. http://www.sciencedirect.com/science?_ob=MImg&_imagekey=B6 (Erişim Tarihi: 25.02.2011)

²⁰⁷ J.G. Sessions (1994). Unemployment stigma and multiple labour market equilibria: a social-psychological explanation of hysteresis. *Labour*, vol. 8, no.3, pp.355-375.'den aktaran V. Yılcı (2009). Yapısal kırılmalar altında Türkiye için işsizlik histerisinin sınanması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*. <http://journal.dogus.edu.tr/13026739/2009/cilt10/sayi2/M00229.pdf> (Erişim Tarihi: 09.05.2010)

azaltır ve bu durum maaşın etkinliğinde kalıcı bir artış yaratırken, işgücünde bir azalma meydana getirir.

Yapılan birçok ampirik çalışmada histerisiz olgusunun varlığına işaret edilmiştir. Örneğin Mednik, Rodriguez ve Ruprah'ın 1980-2005 yıllarını kapsayan dönemde 13 Latin Amerika ülkesi için histerisiz hipotezini test ettikleri çalışmalarında, elde edilen bulgular analiz edilen ülkelerin çoğunluğunda histerisiz hipotezinin varlığını desteklemektedir. Emek piyasalarındaki histerik özelliğin derecesi piyasa katılıkları, dalgalanmalarla aynı yönlü uygulanan (pro-cyclical) para ve maliye politikaları veya azalan sermaye stokuna bağlı olmaktadır.²⁰⁸

Camarero ve Tamarit, 19 OECD ülkesi için 1956- 2001 dönemini ele alarak işsizlik oranlarını çok değişkenli SURE birim kök testlerini kullanarak incelemişler ve bu oranları durağan yapıda buldukları için işsizlik histerisinin sadece yedi ülke için var olduğu sonucuna varmışlardır.²⁰⁹

Crato ve Rothman Kanada, Almanya, Japonya, İngiltere ve ABD ekonomileri için 1960-1994 yıllarını kapsayan çalışmalarında ARFIMA modelini kullanarak histerisiz etkisini araştırmışlardır. 1973 yılında yaşanan petrol krizinden dolayı veri setini 1960-1973 ve 1974-1994 olarak ikiye ayırmışlardır. Elde ettikleri sonuçlara göre; 1973 öncesi Kanada, Almanya ve ABD için histeri etkisi mevcutken 1974-1994 döneminde bu ülkeler için histeri etkisinin varlığını tespit edememişlerdir. Bununla beraber Japonya ve İngiltere için her iki alt dönemde histeri etkisinin varlığını ortaya koymuşlardır.²¹⁰

Jones ve Manning, 1967-1987 dönemi için İngiltere'nin 10 alt bölgesini incelemiş ve çalışmalarında uzun dönemde histeri etkisinin varlığını tespit etmişlerdir.²¹¹

Arestis ve Mariscal'ın Perron birim kök testini kullanarak 22 OECD ülkesi için histerinin varlığını sınıadıkları çalışmanın sonucu bu ülkelerden sadece 10 tanesi için histerisiz etkisinin varlığına işaret etmiştir.²¹²

²⁰⁸M. Mednik vd. (2008). *Hysteresis in unemployment: evidence from Latin America*. Inter-American Development Bank Office of Evaluation and Oversight Working Paper: OVE/WP-04/08 <http://www.google.com.tr/#hl=tr&source=hp&q=Hysteresis+in+unemployment:+evidence+from+Latin> (Erişim Tarihi: 02.06.2010)

²⁰⁹ M. Camarero ve C. Tamarit (2004). *Hysteresis vs. natural rate of unemployment: new evidence for OECD countries*. http://www.sciencedirect.com/science?_ob= (Erişim Tarihi: 10.08.2009)

²¹⁰ N. Crato ve P. Rothman (1996). *Measuring hysteresis in unemployment rates with long memory models*. <http://Core.Ecu.Edu/Econ/Rothmanp/Urlm01.Pdf> (Erişim tarihi: 09.08.2010)

²¹¹D.R. Jones ve D.N. Manning (1992). Long term unemployment, hysteresis and the unemployment-vacancy relationship: a regional analysis. *Regional Studies*, vol. 26, issue 1, pp.17-29

Üçüncü Bölüm

Türkiye’deki İstihdamsız Büyüme Sürecinin Analizi

1. Türkiye’de İşgücü Piyasasının Analizi

1.1. İşgücünün Demografik Yapısı

Türkiye ekonomisinde işgücü piyasalarının işgücü arzı yönünden gelişim nüfus artış hızıyla paralellikler göstermektedir. Bununla birlikte, son yıllarda nüfus artış hızında az da olsa düşme eğilimi görülmesine rağmen beklenen istihdam artışı sağlanamamıştır. Örneğin 1988-2004 yılları arasında 15 yaş üstü nüfusun artışı yüzde 48 olmasına rağmen işgücü oranında sadece yüzde 26, istihdam oranında ise yüzde 23,5 oranında bir artış olmuştur.²¹³

İşgücü piyasalarının temel göstergelerinden biri olması nedeniyle işgücü piyasasının demografik yapısı ayrıntılı olarak ele alınacak; bu bağlamda istihdam edilenlerle işsizlerin toplamından oluşan işgücünün cinsiyet, yaş grupları ve eğitim durumlarına göre dağılımına yer verilecektir.

²¹² P. Arestis ve B. F. Mariscal (2000) . OECD unemployment: structural breaks and stationarity. *Applied Economics*, vol. 32, No.4, pp.399-403.

²¹³K. Lordoğlu (2006). *Türkiye’de işgücü piyasaları (durum raporu)*. İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası Yayınları, Yayın No:56, s.27.

Tablo 7. İşgücünün Eğitim Durumuna Göre Dağılımı (1998-2008, Bin)

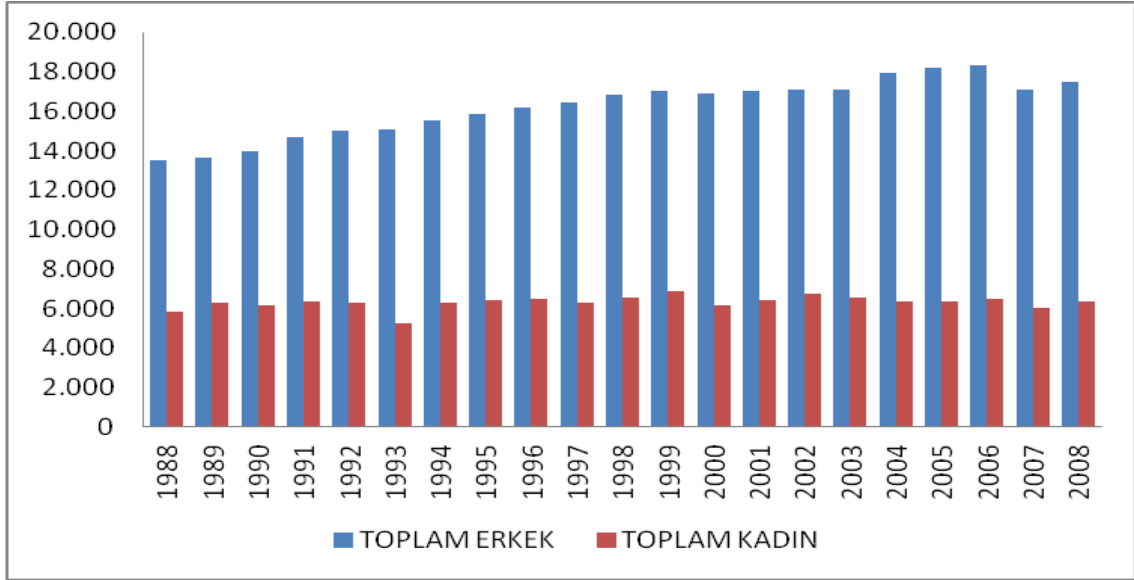
	Okuma-Yazma Bilmeyen	Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen	İlkokul	Ortaokul veya Dengi Meslek Okul	Genel Lise	Lise Dengi Meslek Okul	Yüksekokul veya Fakülte	İlköğretim	TOPLAM
1988	3.233	1.685	10.178	1.384	1.283	671	957		19.391
1989	3.198	1.701	10.634	1.473	1.276	640	1.008		19.930
1990	2.983	1.488	10.982	1.567	1.391	679	1.061		20.150
1991	2.923	1.370	11.866	1.604	1.526	639	1.083		21.010
1992	2.602	1.339	11.910	1.715	1.796	724	1.176		21.264
1993	1.917	1.174	11.623	1.720	2.019	628	1.234		20.314
1994	2.217	1.234	12.389	1.830	2.167	695	1.343		21.876
1995	2.151	1.095	12.217	2.145	2.417	847	1.413		22.286
1996	2.170	934	12.456	2.106	2.513	966	1.551		22.697
1997	1.990	752	12.479	2.231	2.475	1.134	1.693		22.755
1998	1.968	737	12.599	2.418	2.805	1.075	1.783		23.385
1999	2.005	797	12.727	2.514	2.743	1.173	1.919		23.878
2000	1.985	750	12.012	2.254	2.606	1.384	2.037	50	23.078
2001	1.959	793	12.093	2.289	2.521	1.629	2.114	92	23.491
2002	1.728	722	11.885	2.488	2.560	1.889	2.406	140	23.818
2003	1.606	672	11.440	2.545	2.573	1.979	2.624	203	23.640
2004	1.537	890	11.467	2.619	2.925	1.917	2.558	377	24.289
2005	1.324	1.069	10.764	2.736	2.908	2.300	2.827	636	24.565
2006	1.243	1.088	10.471	2.755	2.857	2.495	3.067	800	24.776
2007	1.045	1.031	9.188	2.379	2.745	2.451	3.195	1.081	23.114
2008	1.025	1.110	9.215	2.278	2.742	2.504	3.503	1.428	23.805
TOPLAM	42.809	22.431	240.595	45.050	48.848	28.419	40.552	4.807	473.511

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri, http://www.tuik.gov.tr/MetaVeri.do?tb_id=25&ust_id=8 (Erişim Tarihi:08.06.2010)

İşgücünün eğitim durumun göre dağılımı, bir ülkedeki insan kaynağının niteliğinin en önemli göstergelerinden biridir.²¹⁴ Tablo 7'ye göre Türkiye'de işgücünün büyük bir çoğunluğunu ilkokul mezunlarının oluşturduğu, ilkokul mezunlarını genel lise mezunlarının izlediği, arkasından ortaokul veya dengi okul mezunlarının geldiği görülmektedir. Ayrıca daha detaylı incelendiğinde, 1988-2008 yıllarını kapsayan dönemde işgücünün eğitim düzeyinde bir iyileşmenin yaşandığı dikkat çekmektedir. Örneğin bu dönemde okuma yazma bilmeyenlerin sayısında, 1999 yılındaki düşük seviyedeki artış haricinde, sürekli bir azalma mevcut iken; yüksekokul veya fakülte mezunlarının sayısı sürekli artış eğiliminde olmuştur.

²¹⁴ İstihdam Stratejileri ve Türkiye İçin Bir Model Önerisi, s.68.

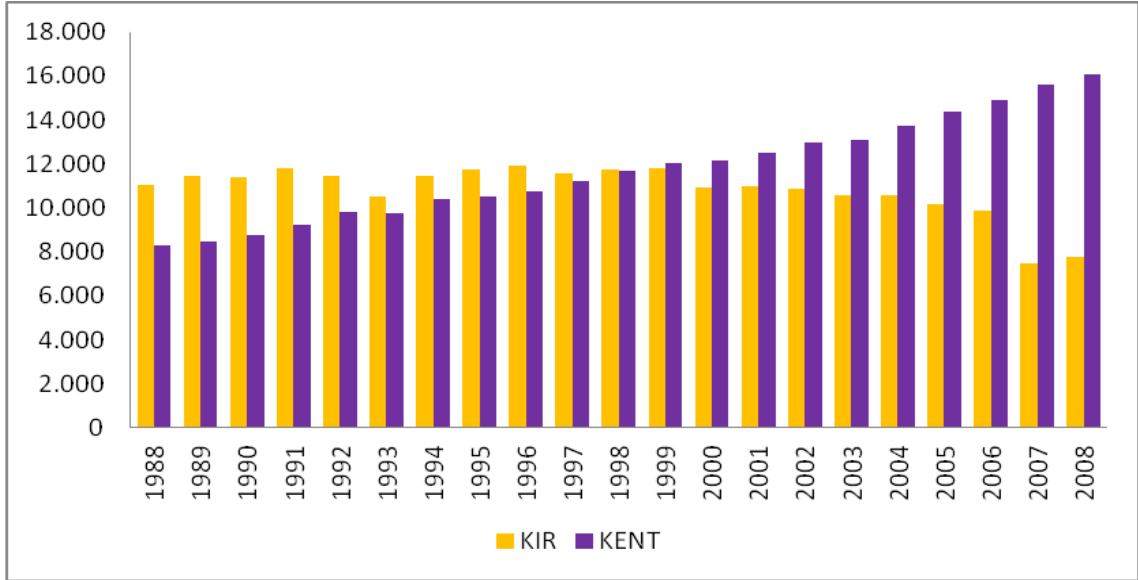
Benzer biçimde ortaokul veya dengi olan okullardan, genel lislerden ve lise dengi meslek okullarından mezun olanların sayısında çok küçük çapta dalgalanmalar olmakla birlikte ele alınan dönem itibariyle sürekli bir artış gözlenmektedir.

Şekil 16. İşgücünün Cinsiyete Göre Dağılımı(1988-2008, Bin)

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri.

İşgücünün cinsiyet göre dağılımı Şekil 16'dan incelendiğinde kadın işgücünün erkek işgücünün yarısından az olduğu görülmektedir. Erkek işgücünde 1988 yılından 1999 yılına kadar bir artış gözlenmektedir. 2000 yılında görülen düşüşü 2006 yılına kadar tekrar bir artış eğilimi izlemiş; 2006 yılında erkek işgücü toplamda 18.297 bin olmuştur. 2007 yılında 1.199 bin azalarak 17.098 bine gerilemiş; 2008 yılında da 17.476 bin olarak gerçekleşmiştir. Kadın işgücünün seyri ise yıllar itibariyle dalgalanmalar göstermekle birlikte kadın işgücü toplam işgücü içerisindeki payını artıramamış; 1988 yılı haricinde 2008 yılına kadar 6 milyon civarında oynamalar gösteren bir tablo sergilemiştir.

Şekil 17. Kır-Kent Ayrımında İşgücünün Dağılımı(1988-2008, Bin)

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri.

Kır-Kent ayrımında işgücünün dağılımın yer aldığı Şekil 17'ye göre 1988-2008 yılları arasında kentlerde işgücü sürekli olarak artmış; 1988 yılında kentlerdeki işgücü 8.323 bin iken 2008 yılına gelindiğinde neredeyse iki katına çıkarak 16.063 bin olmuştur. Kırdaki işgücü ise, kentlerdekini aksine 1988-2008 dönemi arasında azalış eğilimi içerisinde olmuştur. Sürecin bu biçimde işleminin temel nedenleri tarım sektöründe yaşanan çözülme ve kırdan kente doğru yaşanan yoğun göçtür.

1.2. İşgücü ve İşgücüne Katılım Oranı

İşgücü piyasasındaki nüfusun, çalışabilir nüfus içindeki payı olan işgücüne katılım oranı işgücünün önemli göstergelerinden biridir.

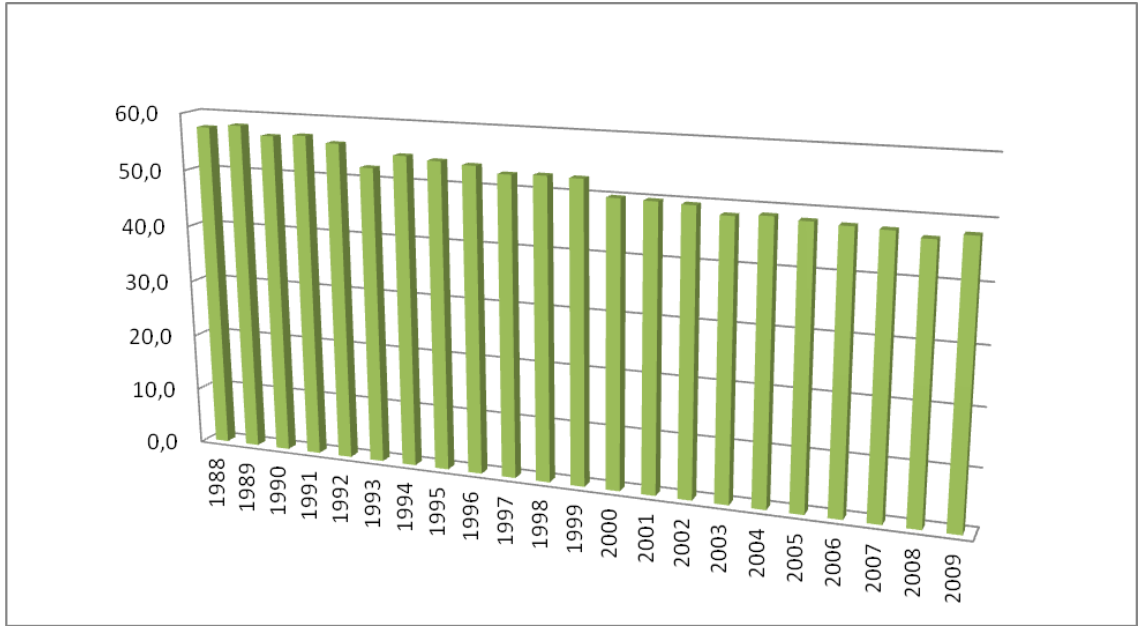
Türkiye işgücü piyasasının başlıca özelliği hızlı sanayileşme ve şehirleşme nedeniyle, 1960 yıllardan itibaren işgücüne katılım oranında görülen düşüş trendi ve işsizlik oranında görülen artış trendidir.²¹⁵

İşgücüne katılma oranının artma ya da azalma eğiliminde olmasını işgücü piyasasını terk edenlerin sayısı ile işgücü piyasasına işsiz ya da istihdam edilen olarak

²¹⁵A. Filiztekin (2007). *Regional unemployment in Turkey*. <http://www.ecomod.org/files/papers/486.pdf> (Erişim Tarihi: 07.10.2010)

katılanların oranına bağlıdır. Eğer işgücü piyasasına girişlerin sayısı işgücü piyasasını terk edişlerin sayısından fazla ise işgücüne katılım oranı artar; tersi durumda ise azalır.²¹⁶

İşgücüne katılım oranının düşmesi, her şeyden önce, üretken toplumsal kesimin daralması anlamına gelmekte, sonuç olarak bir yandan büyüme oranını negatif yönde etkilenirken, öte yandan bağımlılık oranı da hızla yükselmektedir.²¹⁷

Şekil 18. Yıllar İtibariyle İşgücüne Katılım Oranı (1988-2009, %)

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri.

Şekil 18’de yer alan işgücüne katılım oranı grafiği rakamlarla ayrıntılandırılırsa; 1988 yılında yüzde 57.5 olan işgücüne katılım oranı, 1993 yılında yüzde 52.2’ye düşmüştür. 2000 yılına kadar yüzde 52 ile etrafında küçük dalgalanmalar gösteren bu oran 2000 yılında yüzde 49.9’a düşmüştür. Bu tarihten itibaren ise 2008 yılına kadar düşüş eğilimi göstererek 2008 yılında yüzde 46.9, 2009 yılında ise yüzde 47.9 olmuştur.

²¹⁶ Lordoğlu (2006), s.35.

²¹⁷ E.T. Karagöl ve T. Akgeyik (2010). *Türkiye’de istihdam durumu, genel eğilimler*. Seta Analiz. <http://www.setav.org/ups/dosya/35324.pdf> (Erişim Tarihi: 06.12.2010)

İşgücüne katılma oranındaki azalmanın bir bölümü kentleşmenin artışıyla birlikte ücretsiz aile işçiliğinden ayrılan kadınların kent yaşamında ev kadını statüsüyle yer alıp işgücüne dahil olmamasından kaynaklanmaktadır.²¹⁸

İşgücüne katılım oranının giderek azalması, üreten kesimin daha fazla kişiyi geçindirmek zorunda kalması ve üretime katılma sonucunda elde edilen gelirin daha fazla kişi arasında paylaşılması anlamına gelmesi aynı zamanda Türkiye ekonomisinde yoksulluğun arttığı anlamına gelmektedir.²¹⁹

1.3. İstihdam ve Kayıt Dışı İstihdam

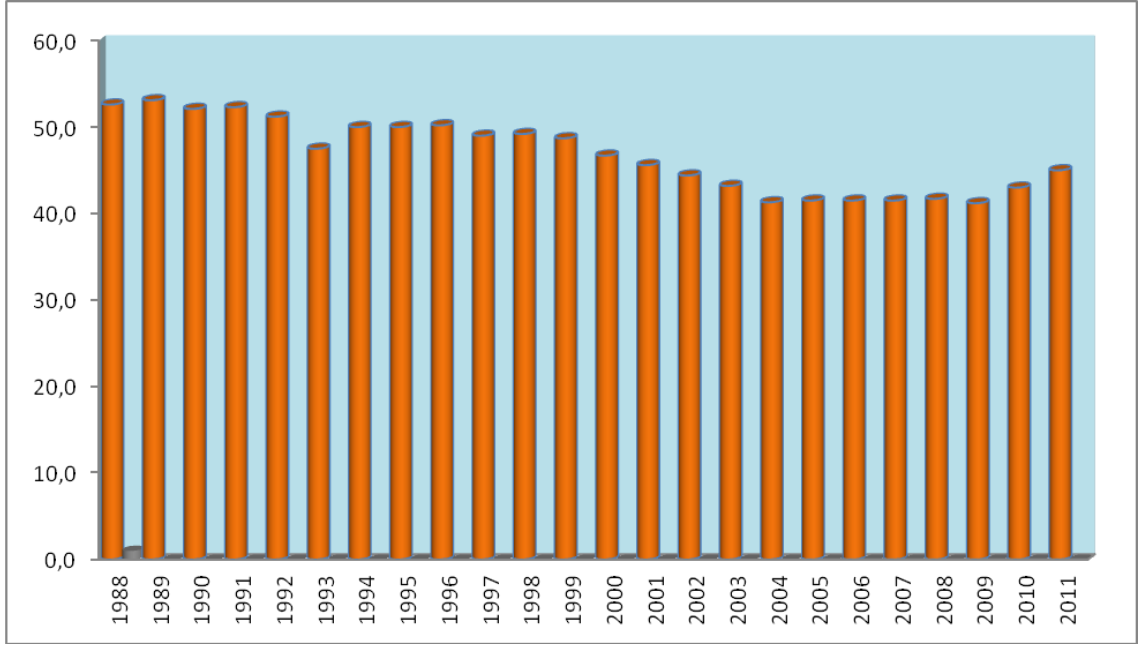
Ücretli-maaşlı, kendi hesabına ya da ücretsiz aile işçisi çalışanı olarak bir ekonomik faaliyette bulunan; işi ile bağlantısı devam ettiği halde çeşitli nedenlerle işinin başında olmayanlar ve işverenler istihdam edilen nüfus olarak tanımlanmaktadır.²²⁰ İstihdam oranı ise istihdam edilenlerin çalışma çağındaki nüfus içindeki oranıdır.

Aşağıda yer verilen Şekil 19’da 1988-2011 yılları arasındaki istihdam oranlarının gelişimi görülmektedir. Bu dönemde istihdam oranı 1993 yılında bir önceki yıla göre yüzde 3.7 azalarak yüzde 47.5’e gerilemiştir. 1994-1996 yılları arasında stabil bir seyir izleyerek 1994 ve 1995’te yüzde 50, 1996 yılında ise yüzde 50.2 olmuştur. Bu yıldan itibaren 2009 yılına kadar sürekli azalarak yüzde 41.2 iken 2010 yılında 1.8 puan artarak yüzde 43’e çıkmıştır. İstihdamdaki artış 2011 yılında da devam etmiş ve yüzde 45 olarak gerçekleşmiştir.

²¹⁸ Lordoğlu (2006) s.27.

²¹⁹ *İstihdam Stratejileri ve Türkiye İçin Bir Model Önerisi*, s.72.

²²⁰ TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketleri, Tanım ve Kavramlar. <http://www.tuik.gov.tr/Start.do> (Erişim tarihi: 10.04.2010)

Şekil 19. Yıllar İtibariyle İstihdam Oranları (1988-2011, Bin)

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri.

TÜİK, kayıtdışı istihdamı kişinin yaptığı işten dolayı herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmamamsı durumu olarak tanımlamaktadır.²²¹

Türkiye ekonomisinde yüksek oranlı istihdam vergilerine kıdem tazminatı ile iş güvencesine ilişkin maliyetler eklenerek bir değerlendirme yapıldığında ortaya pahalı bir işgücü yapısı çıkmakta; bu pahalı işgücü ise bir yandan işsizliği artırırken diğer yandan kayıt dışı ekonomiyi desteklemektedir.²²²

TÜİK'in 2004 ve 2008 İşgücü Maliyeti Araştırması²²³ sonuçlarına göre işgücü maliyeti içinde en büyük payı ücret ödemelerinin oluşturduğu görülmektedir. Bu pay, 2004 yılında yüzde 69,4 iken 2008 yılında yüzde 75,4 olarak gerçekleşmiştir. Ücretli çalışana yapılan diğer ödemelerin işgücü maliyetinin içindeki payının düşüş eğiliminde olduğu; 2004 yılında yüzde 13 ve 2008 yılında yüzde 6,3 olarak gerçekleştiği görülmüştür. Sosyal güvenlik ödemelerinin işgücü maliyeti içindeki oranı 2004 yılında

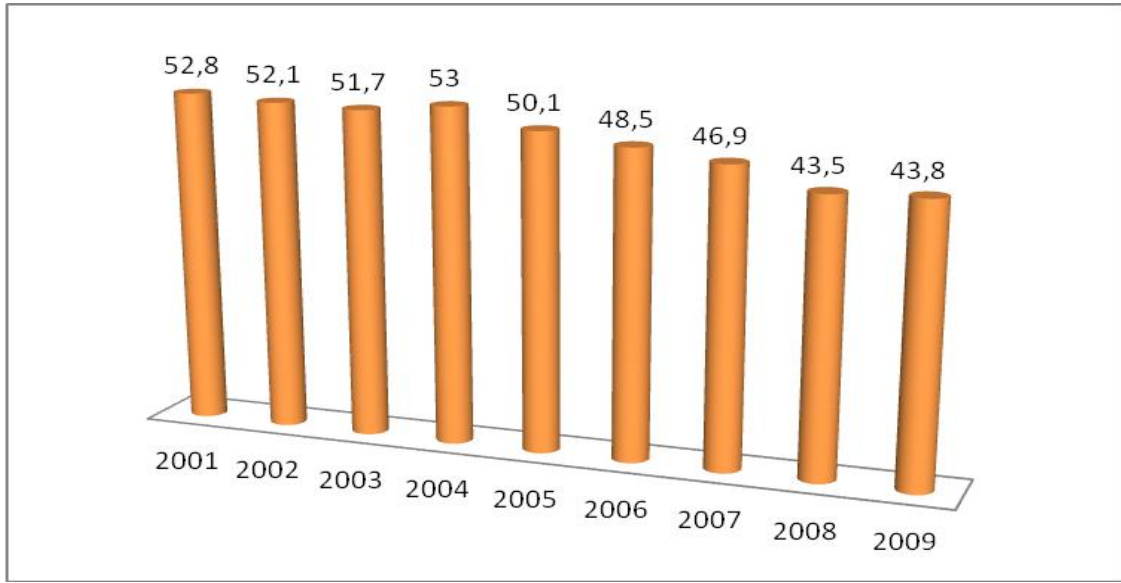
²²¹ TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketleri, (Erişim tarihi: 10.04.2010)

²²² Seyfettin Gürsel (2005). Yüksek işgücü maliyetleri işsizliği artırıcı etki yaparken, kayıt dışılığı da destekliyor. *TİSK İşveren Dergisi*. http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1201&id=67. (Erişim Tarihi: 15.02.2010)

²²³ TÜİK işgücü maliyeti araştırması sonuçları: 2004-2008 Dönemi http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=25&ust_id=8 (Erişim Tarihi: 28.11.2010)

yüzde 16,9, 2008 yılında ise yüzde 17,6 olarak gerçekleşmiştir. Diğer işgücü maliyeti ödemelerinin payı ise her iki dönemde de yüzde 0,6'dır.

Diğer yandan özellikle 2000'li yıllarda tarım sektöründe yaşanan hızlı çözülme sonucunda kentlerde oluşan yoğun işgücü arzı fazlası işverenlerin işgücünü kayıt dışı istihdam etme olanağını artırmaktadır. Bu faktörlerin yanı sıra Türkiye ekonomisinin geri kalmışlığı ve düal yapısı da kayıt dışı istihdam oranlarının yüksek olmasının kaynakları arasında değerlendirilmektedir.²²⁴

Şekil 20. Yıllar İtibariyle Kayıtdışı İstihdam Oranları

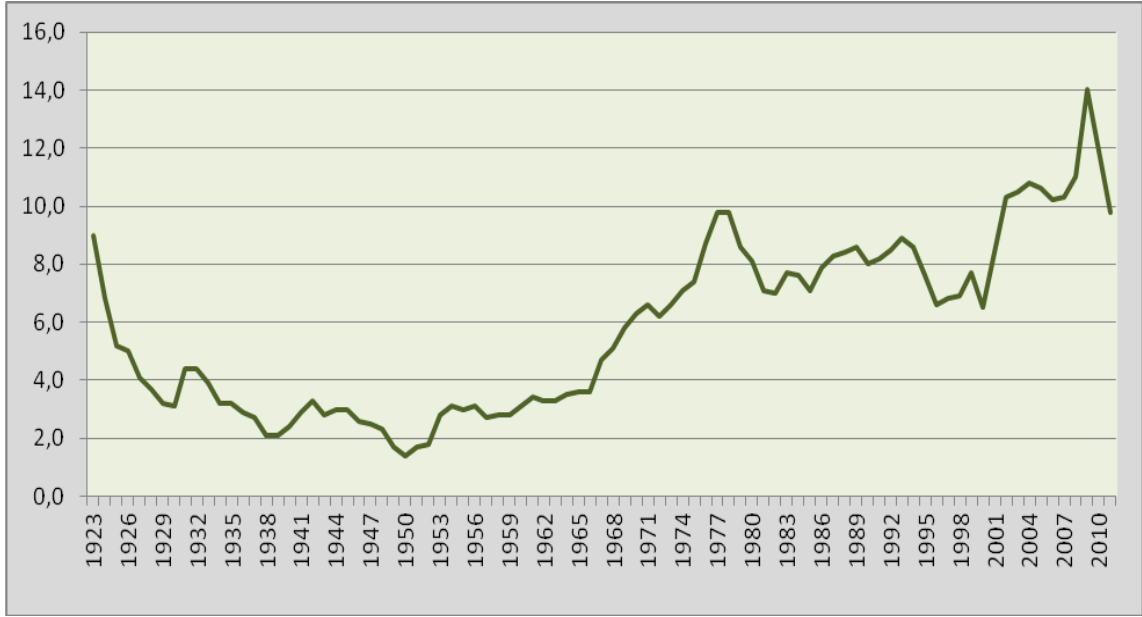
Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü İstatistiklerinden düzenlenmiştir.

Değinilen etkenler çerçevesinde ve Şekil 20'de yer alan veriler ışığında kayıt dışı istihdam oranları 2001- 2009 yılları arası için takip edildiğinde 2004 yılında bu dönemin en yüksek oranı olan yüzde 53'e ulaştığı, bu yıldan itibaren ise 2008 yılına kadar sürekli düşerek yüzde 43.5 seviyesine indiği görülmektedir. Ancak 2009 yılında 0.3 puanlık bir artışla yüzde 43.8'e yükselmiştir.

²²⁴ Biçerli, K. (2004). *İşsizlikle mücadelede aktif istihdam politikaları*. Eskişehir: T.C Anadolu Üniversitesi Yayınları: No: 1563. S.249.

1.4. İşsizlik ve Eksik İstihdam

TUİK, referans döneminde bir işi olmayan, ücretli, kendi hesabına veya işveren olarak (bir saat bile olsa) bir işte çalışmama, referans haftası ile biten son 3 ay içinde iş aramak üzere, ücretli, kendi hesabına veya işveren olarak çalışmak üzere iş arama (iş arama kanallarından en az birini kullanmış olan) ve referans dönemini takip eden iki hafta içinde işbaşı yapabilecek durumda olama şartlarını taşıyanları işsiz olarak tanımlamaktadır.²²⁵

Şekil 21. 1923-2010 Yılları Arası İşsizliğin Seyri

Kaynak: 1923-1888 yılı arası veriler: T. Bulutay (1995). *Employment, unemployment and wages in Turkey*. Ankara: ILO, s.256-262. 1988-2009 yılı arası veriler: TUİK, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri.

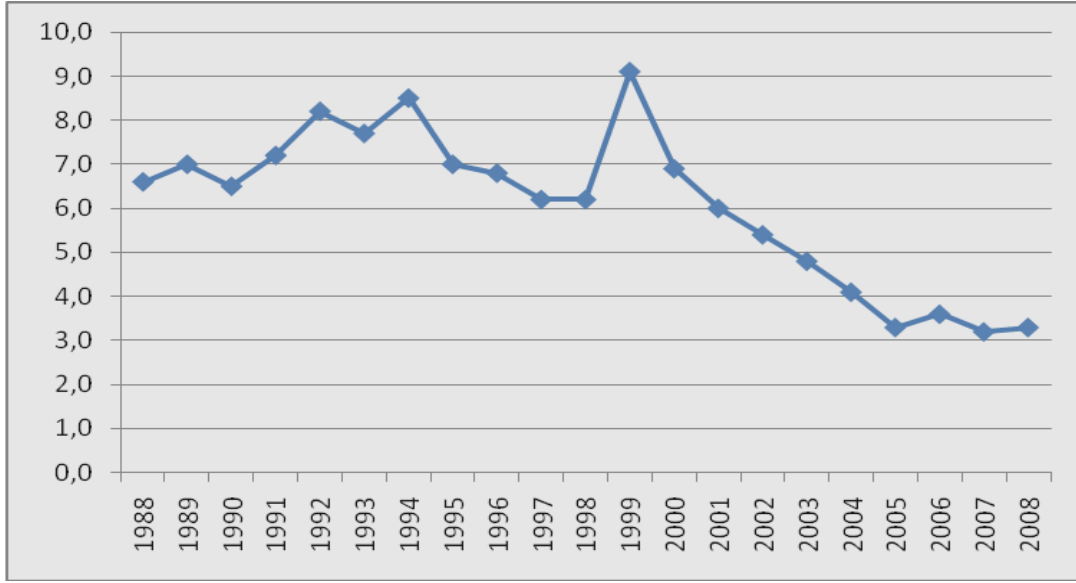
Takip eden başlıkta Türkiye ekonomisinde işsizliğin tarihsel gelişimi ayrıntılı bir biçimde ele alınacak olmasına rağmen, işsizlik oranlarına toplu bir bakış sağlamak amacıyla 1923-2009 dönemi işsizlik oranlarına yer verilmiştir.

Şekil 21’de yer alan verilere göre 1923-2009 yılları arasındaki işsizlik oranları bir bütün olarak ele alındığında dalgalanmalar görülmekle birlikte 1950 yılına kadar azalış eğiliminde olmuştur. 1950 yılından itibaren sürekli artan işsizlik oranı 1979 yılında bu

²²⁵ TUİK, Hane Halkı İşgücü Anketleri, (Erişim tarihi: 10.04.2010)

tarihe kadar olan dönem içerisinde zirve yapmıştır. 1980 yılından 2009 yılına kadar iniş-çıkışlı bir süreç izlemekle beraber 2000 yılından itibaren artışını sürdürmüştür.

Referans döneminde ekonomik nedenlerle, 40 saatten daha az süre çalışıp, mevcut işinde ya da ikinci bir işte daha fazla süre çalışmaya müsait olan kişiler TÜİK tarafından eksik istihdam olarak nitelendirilmektedir.

Şekil 22. Yıllar İtibariyle Eksik İstihdam Oranları (1988-2008, %)

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri.

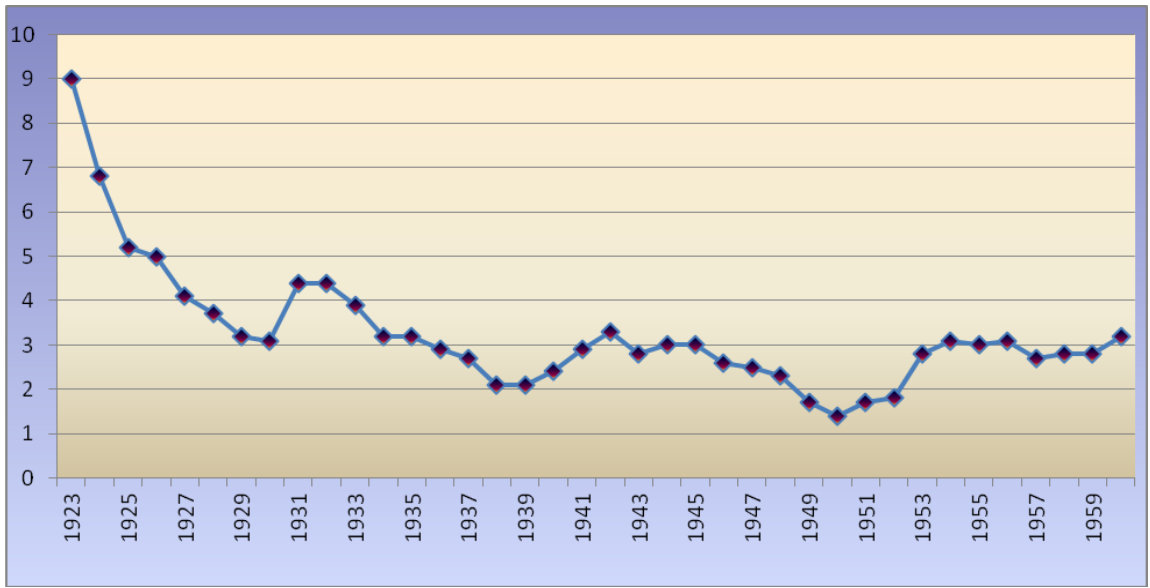
Şekil 22’de yer verilen eksik istihdam oranları 1988 yılından itibaren incelendiğinde eksik istihdam oranlarının kriz yılı olan 1994 yılında zirve yaparak bu yıllar arasındaki en yüksek değerine ulaştığı ve yüzde 8.5 oranında gerçekleştiği görülmektedir. Bu tarihten itibaren kriz öncesi yıl olan 1999 yılına kadar sürekli azalmıştır. 1999 yılında ise 1988-2008 döneminin en yüksek seviyesine ulaşarak yüzde 9.1 olmuştur. Bu yıldan itibaren ise tekrar azalmaya başlamış, 2008 yılında yüzde 3.3 oranında gerçekleşmiştir.

1.5. Türkiye Ekonomisinde İşsizliğin Tarihsel Gelişimi

Türkiye ekonomisinde işsizlik, ekonomik ve sosyal bir problem olarak Cumhuriyetin kuruluş yıllarından itibaren gündemdeki yerini korumuştur. Ekonominin yapısından kaynaklanan nedenlerin yanı sıra, hızlı nüfus artışı, hızlı şehirleşme,

dünyada ve Türkiye’de yaşanan ekonomik krizler, özelleştirmeler gibi her dönemin kendine özgü işsizlik yarattığı gelişmeler yaşanmıştır.

İşsizliğin daha çok yapısal ve konjonktürel nitelikte olduğu Türkiye ekonomisinde işsizliği arttıran unsurlardan birisi de işgücü arzı ile işgücü talebi arasındaki nitelik ve nicelik uyumsuzluğunu gideremeyen eğitim sistemidir.²²⁶ Ayrıca yine ekonomik yapıdan kaynaklı nedenlerden ötürü özellikle son dönemler genç ve eğitilmiş işgücü içerisindeki işsizlik oranları çok yüksek seyretmektedir.

Şekil 23. 1923-1962 Yılları Arası İşsizlik Oranı (%)

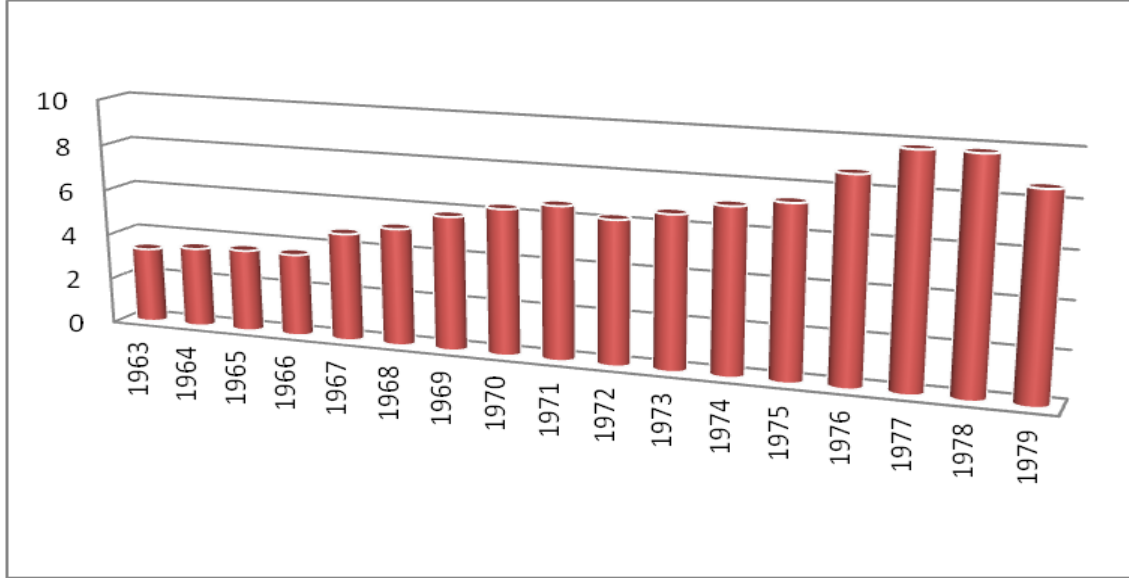
Kaynak: Bulutay (1995), s.256-260.

1923-1962 yılları arasındaki işsizlik oranlarını gösteren Şekil 23’e göre cumhuriyetin ilk yıllarında ilk yıllarında yüzde 9 gibi yüksek bir oran olan işsizlik oranı 1930 yılına kadar azalma eğiliminde olmuş; bu yılda işsizlik oranı yüzde 3.1 oranında gerçekleşmiştir. 1931 ve 1932 yıllarında yüzde 4.4’e yükselen işsizlik oranı 1939 yılına kadar sürekli düşmüştür. 1950 yılı ise yüzde 1.4’lük oran ile 1923-1962 döneminin en

²²⁶ C. B. Ataman (2006). Türkiye’de 2000-2005 dönemi işsizlik üzerine tartışmalar. *İktisat, işletme ve finans dergisi*, Sayı:239. s:93- 107.

düşük işsizlik oranının gerçekleştiği yıl. Bu tarihten itibaren 1956 yılına kadar işsizlik oranları tekrar yükselerek 1956 yılında yüzde 3.1'e çıkmış; 1957-1959 arasında küçük bir dalgalanma yaşanmış ve 1962 yılına gelindiğinde ise yüzde 3.3 olmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında yüksek bir seyir izlemekle beraber, işsizlik Türkiye ekonomisi için 1960'lı yıllara kadar önemli bir ekonomik problem olarak değerlendirilmemiştir.

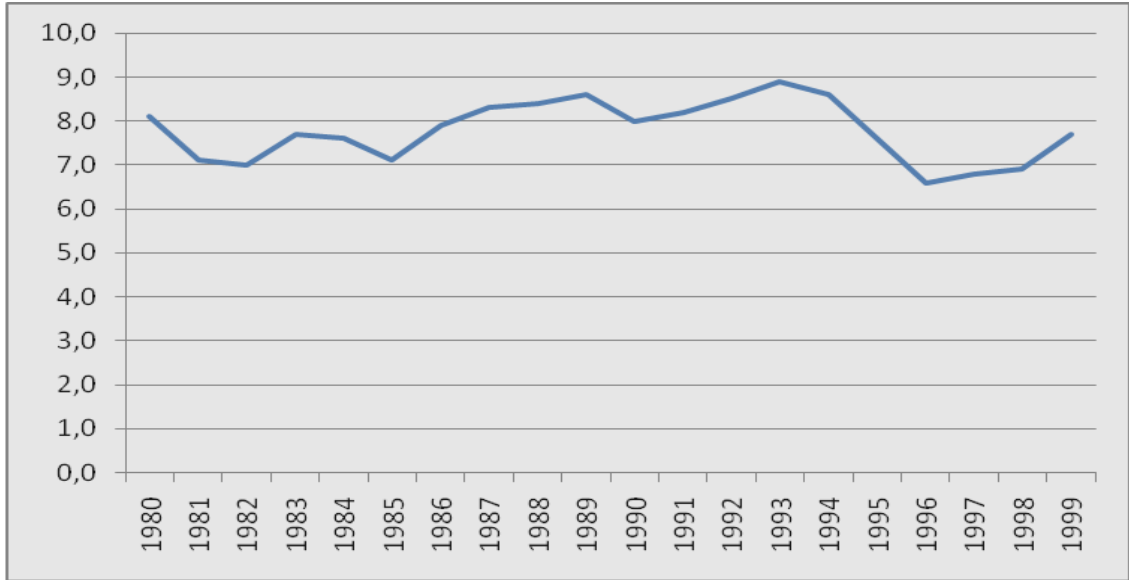
Şekil 24. 1963-1979 Yılları Arası İşsizlik Oranları (%)

Kaynak: Bulutay (1995), s.256-260.

1923-1962 yılları arasında yaşanan işsizlik oranları yukarıda incelendiği üzere, küçük dalgalanmalar göstermekle birlikte düşme eğiliminde olmuş, dolayısıyla işsizlik önemli bir sorun olarak değerlendirilmemiştir. 1960'lı yılların ilk yarısından itibaren ise işsizlik oranları artmaya başlamıştır.

Şekil 24'ten takip edileceği üzere, 1963-1966 yılları arasında sırasıyla yüzde 3.3, 3.5, 3.6 ve 3.6 olarak gerçekleşen işsizlik oranları 1967 yılına gelindiğinde yüzde 4.7'ye yükselmiştir. Planlı ekonomiye geçilmiş olan bu yıllarda işsizlikle mücadelede planlarda öncelikli olarak yer verilmiş olmasına rağmen, 1968 yılı ve sonrası ise işsizlik oranlarının sürekli arttığı yıllar olmuştur. 1977 ve 1978 yıllarında yüzde 9.8 olarak gerçekleşen işsizlik oranları 1979 yılında yüzde 1.2 puanlık bir azalışla 1979 yılında 8.6 olmuştur.

1960'lı yılların ilk yarısından itibaren artmaya başlayan işsizlik oranının kaynakları sürekli olarak artan enflasyon oranı, büyüyen dış ticaret açığı, ithal ikameci sanayileşme sürecinde yaşanan tıkanmalar, petrol fiyatlarındaki yükseliş, siyasi istikrarsızlıklar ve kapasite kullanım oranlarının düşmesi olmuştur.²²⁷

Şekil 25. 1980- 1999 Yılları Arası İşsizlik Oranları (%)

Kaynak: 1980-1988 arası veriler Bulutay (1995), s.262. 1989-1999 yılı arası veriler TÜİK, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri.

1980 yılı Türkiye ekonomisi için bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihte itibaren, uygulamaya koyulan 24 Ocak Kararları –ki bu uygulamalar Washington Uzlaşmasının bir sonucu ve uzantısıdır- doğrultusunda ithal ikameci ekonomi politikaları terk edilerek ihracata dönük ekonomi politikaları uygulamaya koyulmuş; ekonomi dışa açılmış ve piyasa mekanizmasına geçerlik kazandırılmaya çalışılmıştır.

Dışa açık ve piyasa odaklı ekonomiye geçiş ticarete önemli başarılar yaratırken, politik başarısızlıklarının neden olduğu makroekonomik istikrarsızlık ve yüksek enflasyon ekonominin performansını azaltmış ve iş alanlarının açılmasını yavaşlatmıştır.²²⁸ Bu durumun yanı sıra, bu dönemde sağlanan ihracat artışı, genel

²²⁷ S. Özdemir vd. (2006). *İşsizlik sorunun çözümünde Kobi'lerin desteklenmesi*. İstanbul Ticaret Odası Yayınları Yayın No: 2006-45, s.104.

²²⁸ Filiztekin (2007), s.863-864.

olarak kurulu kapasitenin yüksek oranda kullanımı ve iç talebin bastırılması yoluyla sağlanmış, bu nedenle istihdam yaratıcı ve işsizliği azaltıcı rolü sınırlı kalmıştır.²²⁹

Bu gelişmelerin işsizlik oranlarına yansımaları ise kaçınılmaz olmuştur. Nitekim işsizlik oranları 1970'li yıllar boyunca süregelen yüksek oranlarını korumuş; yüzde 7- yüzde 8 gibi yüksek işsizlik oranları kronikleşmiştir.

Şekil 25'te de görüldüğü üzere 1980 yılında yüzde 8.1 olan işsizlik oranı 1980 yılına kadar yüzde 7'ler civarında dalgalanmış; bu tarihten 1995 yılına kadar ise yüzde 8 etrafında dalgalanmıştır. 1994 yılında 1996 yılında yüzde 6.6'ya düşen işsizlik oranı 1999 yılında tekrar yüzde 7.7'ye yükselmiştir.

1990'lı yıllarda krizlerin düşürdüğü ortalama GSMH artışı, artan iç-dış borçlar, nüfus artışı, göç hareketleri ve bu dönemde Türkiye'de yaşanan teknoloji devrimi yüksek işsizlik ve düşük ücret tablosunu ortaya çıkarmıştır.²³⁰ Bu dönem büyümenin tek başına işsizlik sorununu çözmediği ve işsizliğin yapısal niteliğinin önemli boyutlar kazandığı ve işsizlikle mücadelede aktif işgücü piyasası politikalarının ön plana çıktığı yıllar olmuştur.²³¹

Ancak uygulanan bu politikalar işsizlik oranlarının düşürememiş, büyüme oranlarının çok düşük kaldığı 1989 ve 1991 yıllarında ve ayrıca Türkiye ekonomisinin bir krizle daraldığı ve büyümenin negatif gerçekleştiği 1994 yılında ise işsizlik rakamları diğer yıllara göre fazla bir değişim göstermemiştir. Bu dönem ekonomik büyümeyle istihdam arasındaki ilişkinin koptuğu bir dönem olarak karışımıza çıkmaktadır.²³²

²²⁹C. Bekiroğlu (2010). *Türkiye'de işsizlik sorununun çözümlenmesinde uygulanan ekonomi politikalarının analizi*. T.C. Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Finans Bankacılık Yüksek Lisans Programı http://sites.khas.edu.tr/tez/CemilBekiroglu_izinli.pdf (Erişim Tarihi: 06.02.2011)

²³⁰G. Kazgan (2002). *1990 sonrası yıllarda Türkiye'de krizler ve işsizlik; çalışanlar ve sosyal güvenlikleri için çözümler açısından bir irdeleme*.

<http://www.google.com.tr/#hl=tr&source=hp&q=1990+sonras%C4%B1+y%C4%> (Erişim Tarihi: 17.12.2010)

²³¹Bekiroğlu (2010), s.148.

²³²*Türkiye'de 1980 sonrası işsizlik-büyüme ilişkisi ve işgücü piyasasına genel bir bakış*. (2008) 2. Ulusal İktisat Kongresi, DEÜ İİBF http://www.deu.edu.tr/userweb/iibf_kongre/dosyalar/gundem.pdf (Erişim tarihi: 02.03.2011)

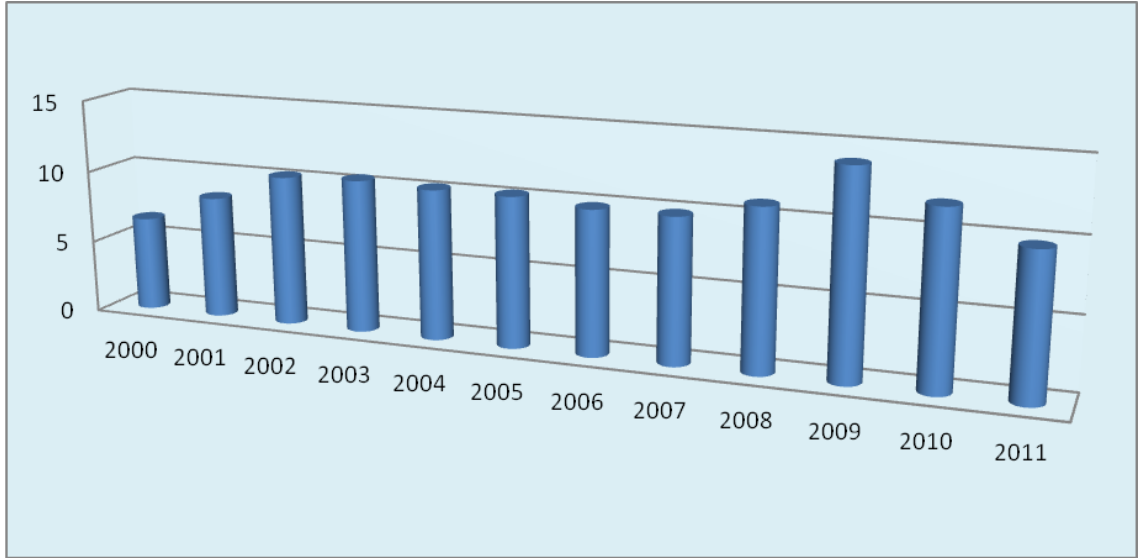
1995-2001 dönemi ortalama büyüme oranı yüzde 2.5 olurken işsizlik oranı yüzde 7.1 olmuş ve bu dönemde büyüme ve istihdam arasındaki ilişkinin belirsizliği artmıştır.²³³

2000’li yıllar Türkiye ekonomisinin hem önemli ekonomik krizler atlattığı hem de 2002 yılından 2006 yılına kadar aralıksız büyüdüğü yıllar olarak ön plana çıkmıştır. 2001 yılında yaşanan krizin bankacılık sektöründe ağır tahribat yaratmıştır. Bu kriz aynı zamanda Türkiye’de beyaz yakalı, üstün vasıflı kişilerin yer aldığı yeni bir işsizlik türünü yaratmıştır.²³⁴ Eğitimli nüfusun işsizliğinin yanı sıra 2000’li yıllarda hız kazanmış olan özelleştirme süreci işsizliğin yeni bir kaynağı olmuştur.

2002-2006 yılları arasında yaşanan aralıksız büyüme sürecine, enflasyon ve faiz oranlarındaki düşüşe ve artan yatırımlara rağmen ekonominin iş yaratma kapasitesi yeterli artışı göstermemiş; yüksek işsizlik oranı sürekli derinleşen bir problem olmaya devam etmiştir.

²³³ *Türkiye’de 1980 sonrası işsizlik-büyüme ilişkisi ve işgücü piyasasına genel bir bakış.* (2008) 2. (Erişim Tarihi: 02.03.2011)

²³⁴ Kazgan (2002), s.12.

Şekil 26. 2000-2011 Yılları Arası İşsizlik Oranları (%)

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler.

<http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?Enc=83D5A6F> (Erişim Tarihi:15.09.2010)

Bu gelişmelerin yansımaları Şekil 26’da açıkça görülmektedir. Türkiye ekonomisi 2001 krizi sonrasında istihdamda önemli bir daralma ve artan işsizlikle karşı karşıya gelmiştir.²³⁵ Krizin yaşandığı yıl olan 2001’de işsizlik oranı yüzde 8.4’e yükselmiştir. 2002, 2003, 2004 ve 2005 yıllarında işsizlik, kriz yılından daha ağır bir tablo sergileyerek sırasıyla yüzde 10.3, 10.5, 10.3 ve 10.3 gibi yüksek oranlarında seyretmiştir. 2006-2007 yıllarında yüzde 0.4’lük bir düşüşle yüzde 9.9’a gerileyen işsizlik oranı, 2008 yılında yüzde 11’e yükselmiş; 2009 yılında ise Cumhuriyet tarihinin en yüksek işsizlik oranı olan yüzde 14’e çıkmıştır. 2009 yılını takiben 2011 yılında yüzde 11.9’a, 2011 yılında ise yüzde 9.8’e gerilemiştir.

2008 ve 2009 yılında işsizlik oranında görülen artış, küresel finansal krizin Türkiye ekonomisinde görülen en önemli yansımalarından biri olmuştur. Dünya genelinde ekonomik faaliyetlerin daralması, talepteki düşüş Türkiye’nin de üretim yapısını etkilemiş, ekonomik daralmaya bağlı olarak bazı kuruluşlar işçi çıkarma yoluna

²³⁵ N. Susam ve U. Bakkal (2008). *Kriz süreci makro değişkenleri ve 2009 bütçe büyüklüklerini nasıl etkileyecek?* http://portal1.sgb.gov.tr/calismalar/maliye_dergisi/yayinlar/md/155/05.Nazan.SUSAM_U (Erişim Tarihi: 04.03.2011)

gitmişleridir.²³⁶ 2010 yılında ise kısmen toparlanma sürecine girilmesiyle birlikte bu yıl işsizlik oranı bir önceki yıla göre 2 puan gerileyerek yüzde 12 olmuştur.

2. Türkiye’de İstihdamsız Büyüme Süreci ve Nedenleri

2.1. Türkiye Ekonomisinin Büyüme Süreci

2.1.1. Türkiye’de 1980 öncesi büyüme sürecinin genel özellikleri

İlk kuruluş yıllarında Türkiye Cumhuriyet’i ağır bir borç yükü altındadır ve en temel malların üretimini bile gerçekleştirebilecek bir sanayi ve sermaye birikiminden yoksundur.²³⁷ Bu koşullar altında uygulanacak ekonomi politikalarının belirlenmesi amacıyla cumhuriyetin ilanından sonra 1923 yılında İzmir’de Birinci Türkiye İktisat Kongresi toplanmıştır. Toplantıda Türkiye Cumhuriyetinde iktisadi kalkınmanın temel olarak piyasa ekonomisi içinde gerçekleştirilmesinin sağlanması kararı alınmıştır. Bu amaçla, liberal iktisat politikaları uygulanmaya başlanmıştır.

Daha çok ulaşım ve alt yapıya önem verilen bu dönemde büyümenin sağlanması amacıyla sanayi sektöründe faaliyet gösteren firmalara vergi istisnası getirilmesi, devlet sanayi kuruluşlarına sübvansiyon verilmesi gibi uygulamalar sonucunda 1923-1929 döneminde yıllık ortalama büyüme hızı yüzde 10,3 olarak gerçekleşmiştir.²³⁸

1929 Büyük Buhranının Türkiye ekonomisi üzerindeki olumsuz etkileri bu olumlu tablonun devamlılığını engellemiştir. 1930-1949 döneminde Türkiye ekonomisinin durgunluğa girmesiyle özel sektör yatırım yapamaz duruma gelmiş, dolayısıyla 1930’lu yıllardaki sanayileşme sürecinin en temel özelliği devlet sermayesinin öncülüğünde gerçekleşmesi olmuştur.²³⁹

1933-1937 yıllarını kapsayan Birinci Beş Yıllık Sanayi Programı uygulamaya koyulmuştur. Planın bütünüyle uygulanmasıyla beraber 1930’lu yıllardaki yıllık ortalama büyüme hızı yüzde 5.6 olmuştur.²⁴⁰ Ancak 1940-1949 yılları arasında yaşanan

²³⁶ N. Altuntepe. 2008 küresel krizinin ülkelerin istihdam yapısı üzerine etkilerinin dinamik bir analizi. <http://edergi.sdu.edu.tr/index.php/sduvd/article/viewFile/1372/1460> (Erişim Tarihi: 01.08.2011)

²³⁷ F. Doğruel ve A. S. Doğruel (2006). *Bıçak sırtında büyüme ve istikrar: Arjantin, Brezilya, İsrail, Meksika, Türkiye deneyimleri*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.21.

²³⁸ O. Morgil (2001). *Büyüme ve sanayileşme politikaları*. (Ed: B. Yediyıldız) *Atatürk’ten günümüze Türkiye ekonomisi*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, s.5.

²³⁹ Ş. Pamuk (2007). *Osmanlı’dan cumhuriyete küreselleşme, iktisat politikaları ve büyüme*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.17.

²⁴⁰ Morgil (2001), s.6.

İkinci dünya Savaşı döneminde Türkiye ekonomisinde bir büyüme gerçekleştirilememiştir.

1950 yılında yapılan seçimle iktidarın değişmesiyle birlikte Türkiye ekonomisinin büyüme ve sanayileşme politikalarında önemli değişiklikler olmuştur. Savaş sonrasında iktidarı devralan yönetimler, özellikle Demokrat Parti, iç ve dış nedenlerle devletçi sanayileşme politikaları yerine tarıma ve dış ticarete daha fazla ağırlık veren bir ekonomi anlayışı benimsemişlerdir.²⁴¹ Buradan hareketle 1950-1960 arasında özel sektör önemli bir dinamizm kazanmıştır. 1950-1960 yıllarını kapsayan dönemde GSMH ortalama yüzde 6,3 oranında artmıştır.²⁴²

1961-1980 döneminde karma ekonomi sisteminin uygulanması esas alınmıştır. Bu doğrultuda hem özel hem de kamu kesimi sanayi ve hizmetler sektörüne yatırım yapacak ve iktisadi büyümenin sağlanmasında özel sektör ve kamu sektörü birlikte rol alacaktır. Ayrıca bu dönemde planlı ekonomiye geçilmesi kararlaştırılmış ve uygulanmıştır. 1963 yılından itibaren başlayan beş yıllık planlama döneminde, temel hedef sanayi sektörünü ekonomik gelişmenin motoru konumuna getirmek ve köyden göç edenlere kentte iş imkanı bulmaktır.²⁴³

Planlı ekonomiye geçişle birlikte yeni doğan sanayi sektörünün gelişmesi için, dış ticarete korumacı bir politika takip edildi ve ithal ikameci sanayileşme politikaları uygulanmaya başlandı. Bu dönemde birçok tüketim ve ara malı üretiminde yerli üretim hızlanmış; enerji, ulaşım, haberleşme ve sulama alt yapısında gelişmeler olmuştur.²⁴⁴

1963-1977 yılları arasında Türkiye ekonomisinde GSMH yılda ortalama yüzde 7'ye yaklaşan bir hızla büyümüşken, ithal ikameci sanayileşme stratejinin doğal sınırlarına gelinmesi ve petrol şokların da etkisiyle derin bir kriz ortamına girilmesiyle 1977'den itibaren büyüme trendi tersine dönmüş, 1980 yılına gelindiğinde negatife

²⁴¹Pamuk (2007), s.14.

²⁴² K. Tüğen (2002). *Türkiye'nin ekonomik kalkınma süreci içinde uygulanan vergi politikaları ve değerlendirilmesi*. Oş (Kırgızistan) Devlet Üniversitesinin 10. Kuruluş Yıldönümünde düzenlenen "Günümüz Toplumunda Üniversite Eğitimi" konulu Kongrede sunulan tebliğ.

http://www2.bayar.edu.tr/iibf/maliye/sureyya_sakinc/docs/KamuMaliyesi/KamilTUGEN.pdf
(Erişim Tarihi: 06.02.2011)

²⁴³ N. Aydın (2008). *Türkiye'de ekonomik büyüme 1968-2005: Solow büyüme muhasebesi ve regresyon modeli*. <http://www.belgeler.com/blg/1att/turkiye-de-ekonomik-buyume-1968-2005-solow> (Erişim Tarihi:09.03.2011)

²⁴⁴ Doğruel ve Doğruel (2006), s.23.

dönmüştür.²⁴⁵ Bu tarihler arasında, dış borçların ödenmesinde ciddi sıkıntılar yaşanmış, borç ertelemelerine başvurulmuş ve enflasyon üç haneli rakamlara ulaşmıştır.²⁴⁶ Yaşanan kriz sonucunda 24 Ocak 1980 kararları uygulamaya koyulmuş ve ithal ikameci sanayileşme politikaları terk edilerek ihracata dayalı büyüme politikası benimsenmiştir.

2.1.2. Türkiye’de 1980 sonrası büyüme sürecinin genel özellikleri

İthal ikameci politika uygulamalarının çeşitli iç ve dış sebeplerle başarısız olması ve ekonominin krize girmesi nedeniyle 1980 yılında 24 Ocak İstikrar Kararları uygulamaya koyulmuştur. Bu tarih Türkiye ekonomisi için bir dönüm olmuş, gerçekleştirilen yapısal değişimlerle ekonomi dışa açılmıştır.

Ekonomik istikrarın yeniden sağlanması için yapısal değişikliğe gidilen istikrar programında temel amaçlar, enflasyonu düşürmek ve bunu yaparken mümkün olduğu kadar ekonomik büyümeyi devam ettirmek, ithal ikamesini tamamen terk edip ihracatı artırmak, finansal piyasalarda liberalizasyonu gerçekleştirmek, uluslararası sermaye hareketlerine tam serbesti sağlamak ve Türk lirasını tam konvertibl yapmak ve yüksek kamu açıklarına yol açan, kamu sektörünü özelleştirerek, bütçe açıklarını azaltmak şeklinde özetlenebilir.²⁴⁷

Bu dönemde uygulanan esnek kur politikasıyla Türk Lirası, ABD doları karşısında yüksek oranda devalüe edilmiştir. Yine bu dönemde, ihraç ürünlerimize dış piyasalarda rekabet gücü kazandırılması ve ihraç ürünleri içinde sanayi mamullerinin payının artırılması amacıyla yeni teşvikler uygulamaya konulmaya başlanmıştır.²⁴⁸

İhracata yönelik sanayileşme sürecinde iç pazarın öneminin azalması ve dış pazarların ön plana çıkmasıyla ücretlerin maliyet ögesi olma niteliği ön plana çıkmaktadır. Çünkü dış piyasalarda rekabet için, düşük ücretler önemli bir avantaj sağlamaktadır.²⁴⁹

²⁴⁵ F. Doğruel ve S. Doğruel (2003). Türkiye’de ekonomik büyüme ve makroekonomik istikrar. *İktisat üzerine yazılar 2: iktisadi kalkınma, kriz ve istikrar*. (Der: A. H. Köse vd.) İstanbul: İletişim Yayınları. S.7.

²⁴⁶ Tüğen (2002), s.3.

²⁴⁷ N. Aydın (2008), s.22.

²⁴⁸ Parasız (2004), s.288.

²⁴⁹ Y. Uysal (1999). Bölüşüm ilişkileri ve bu ilişkilerin düzenlenmesinde etkili olabilecek iktisat politikalarının değerlendirilmesi: Türkiye örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:1, Sayı: 2. <http://www.belgeler.com/blg/2577/bolusum-iliskileri-ve-bu-iliskilerin-duzenlenmesinde-etkili-olabilecek-iktisat-politikalarinin-degerlendirilmesi-tu> (Erişim Tarihi: 18.01.2011)

1989 yılından itibaren yapılan düzenlemelerle birlikte (İMKB'nin kurulması, Merkez Bankası'nın açık piyasa işlemlerine başlaması, döviz kuru rejimi serbestisini düzenleyen 39 sayılı kararname gibi) Türkiye ekonomisi mali piyasalar bakımından en liberal ülkelerden biri olmuştur.²⁵⁰

İhracata dayalı ekonomik büyüme modelinin uygulanmaya başladığı 1980 yılı ile kesintisiz büyüme sürecinin başladığı 2002 yılı arasındaki dönemde Türkiye ekonomisinde yaşanan krizlerin de etkisiyle büyüme inişli-çıkışlı bir seyir izlemektedir.

Tablo 8. 1980 Sonrası GSYH ve Dış Ticaret Rakamları (Milyar \$)

Yıllar	GSYİH	İhracat	İthalat	İhracat/ İthalat	Dış Ticaret/ GSYİH	Dış Açık/ GSYİH
1980	6.745.688	2.910.122	7.909.364	36.79	16.04	-7.41
1981	7.040.484	4.702.934	8.933.374	52.64	19.37	-6.01
1985	6.640.392	795.801	1.134.338	70.16	29.07	-5.10
1990	1.492.190	1.295.929	2.230.213	58.11	23.63	-6.26
1994	1.316.316	1.810.587	2.327.002	77.81	31.43	-3.92
1995	1.681.032	2.163.704	3.570.901	60.59	34.11	-8.37
1999	1.831.902	2.658.722	4.067.127	65.37	36.72	-7.69
2000	1.984.028	2.777.491	5.450.282	50.96	41.47	-13.47
2001	1.472.542	3.133.422	4.139.908	75.69	49.39	-6.84
2002	1.825.594	3.605.909	515.538	69.94	47.99	-8.49
2003	2.412.693	4.725.284	6.933.969	68.15	48.32	-9.15
2004	3.005.805	6.316.715	9.753.977	64.76	53.47	-11.44
2005	361.478	7.347.641	1.167.742	62.92	52.63	-11.98
2006	4.000.435	8.552.596	1.385.808	61.72	56.02	-13.26

Kaynak: C. Gerni vd. İthalata dayalı ihracat ve ekonomik büyüme: 1980-2006 Türkiye deneyimi. http://www.deu.edu.tr/userweb/iibf_kongre/dosyalar/deger.pdf (Erişim Tarihi: 06.09.2010)

Tablo 4'te görülen 1980 sonrası GSYH ve dış ticaret rakamlarına göre ihracat 1981 yılında 1980 yılına göre yüzde 62' artmış, ihracatın ithalatı karşılama oran yüzde 36,8'den yüzde 52,6'ya yükselmiştir. İhracatta görülen bu olumlu seyir 1980-2006

²⁵⁰ T. Arın (2003). *Türkiye'de mali küreselleşme ve mali birikim ile reel birikimin birbirinden kopması*. İktisat Üzerine Yazılar Cilt 1. (Der. A.H.Köse vd.) İstanbul: İletişim Yayınları, s. 578.

döneminde istikrarla devam etmiştir. Özellikle 2001 ekonomik krizinden sonra ihracatta dikkatleri çeken hızlı bir artış yaşanmıştır.

Finansallaşma sürecinin yaşanmasının yanı sıra, 1989-2001 yılları arası dönem aynı zamanda kamu açıklarının kronikleştiği ve ekonominin sıklaşan aralıklarla krize girdiği yıllar olarak dikkat çekmektedir.²⁵¹

1981 ve 1982 yılları ekonomik kriz istikrar politikası ile açılmaya çalışılırken, 1983-1987 yılları arasında, ihracata dayalı ekonomik büyüme yaşanır; 1980-1989 yılları arasında büyüme ortalama yüzde 4 oranında gerçekleşir.²⁵²

1989 yılından sonra takip edilen popülist ekonomi politikaları, dışarıdan gelen kısa vadeli sermaye ile finanse edilir. İşçi ücretleri reel olarak yükselmeye başlar ve tarım ürünlerine verilen fiyatlar yükselir. İktidarın gittikçe yolsuzluklara bulaşması bütçe açıklarını daha da artırır.²⁵³ Bu gelişmelere bağlı olarak ekonomide yaşanan tikanıklık 1989 yılında finansal piyasalarda liberalizasyona gidilerek aşılmaya çalışılır.

1989-1993 yılları arasında ekonomide büyüme oranları sırasıyla yüzde 1.6, yüzde 9.4, yüzde 0.3, yüzde 6.4 ve yüzde 8.1 iken 1994 yılında yaşanan finansal krizin etkisiyle ekonomi yüzde 6.1 oranında küçülmüştür.²⁵⁴ 1995-1997 yılları arasındaki kısa vadeli yabancı sermaye girişinin yarattığı etki ile büyüme bu dönem için ortalama yüzde 7'nin üzerinde gerçekleşir.²⁵⁵ Ancak bu olumlu seyir 1998-1999 yılları arasında Uzakdoğu Asya ülkelerinde yaşanan ekonomik krizin etkileri ve Türkiye ekonomisinde uygulanan popülist politikalarla birleşince uzun sürmemiş ve 1999 yılında ekonominin büyüme oranı yüzde -3.4 olmuştur.²⁵⁶

Makroekonomik ve politik istikrarsızlık 1990'ların ikinci yarısında da (tıpkı önceki iki on yılda olduğu gibi) sürmeye devam etmiş ve enflasyon sorunu da çözülemeyince, alınan zayıf, gecikmeli ve tutarsız önlemler karşısında Türkiye, Kasım

²⁵¹ *Türkiye'de 1980 yılı sonrası işsizlik büyüme ilişkisi ve işgücü piyasalarına genel bir bakış.* (2008). 2.

²⁵² O. Demir ve F. Bakırcı. *Türkiye'de işsizlik sorunu ve büyüme-işsizlik ilişkisi.*

<http://www.asagihomurlu.bel.tr/fehimbakirci/1.pdf> (Erişim tarihi: 15.04.2010)

²⁵³ K. Boratav vd. (1996). Dilemmas of structural adjustment and enviromental policies under instability: post 1980-Turkey. 'den aktaran Aydın (2008), s.94

²⁵⁴ DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 1950-2006 Dönemi.

²⁵⁵ Aydın (2008), s.87.

²⁵⁶ Aydın (2008), s.87 ve A. Buluş vd. (2011). *Türkiye ekonomisi*. İstanbul: Lisans Yayıncılık. s.360.

2000 – Şubat 2001’de yaşanan ağır bankacılık ve döviz kuru kriziyle birlikte bu finansal krizle etkileşim halindeki derin bir reel sektör krizine girmiştir.²⁵⁷

Artan Türk Lirası ve döviz talebi piyasa tarafından karşılanamaması sonucunda faiz ve kurlar hızla yükselmiş finansal piyasalarda krizi derinleştirmiştir. Şubat 2001 krizi ise tam olarak atlatılamayan Kasım krizinin bir devamı olarak ortaya çıkmıştır.²⁵⁸ Bu gelişmelerin ekonomik büyümeye yansımaları kaçınılmaz olmuş 2000 yılında yüzde 6.3 büyüyen Türkiye ekonomisi 2001 yılında yüzde 9.5 küçülmüştür.

2.1.3. 2002-2006 yılları arasında yaşanan hızlı büyüme süreci ve özellikleri

Türkiye ekonomisi, tarihinin en derin krizlerinden biri olan 2001 Şubat krizinin ardından, 2002-2006 yılları arasında kesintisiz büyüme süreci yaşadığı bir dönemden geçmiştir. Bu büyüme süreci, nicelik bakımından ele alındığında aralıksız olması sebebiyle büyük bir başarı olarak gösterilmekle birlikte, yoğun sermaye akışına dayanan spekülasyon yapısı ve istihdam yaratmaması gibi özellikleriyle çok tartışılmış; niteliği bakımından yapılan bu eleştiriler büyüme sürecinin niceliksel başarısının önüne geçmiştir.

Bir ülke ekonomisinde yaşanan gelişmelerin dünya ekonomilerinde yaşanan gelişmelerden bağımsız olmadığı günümüz küresel ekonomilerinde, 2002-2006 yılları arasındaki büyüme süreci, bu dönemde dünya ekonomisinin içerisinde bulunduğu likidite bolluğunun sağlamış olduğu olumluluklardan ayrı ele alınmamalıdır. Nitekim bu bolluk döneminde, sadece Türkiye ekonomisi değil, birçok ülke ekonomisinde önemli büyüme oranları kaydedilmiştir.

Türkiye ekonomisinin yüzde 20,9 büyüdüğü 2000-2005 döneminde AB-15 ülkelerinin milli gelirleri yüzde 23,9, OECD üyesi ülkelerin milli gelirleri ortalama yüzde 25,5 ABD’nin milli geliri ise yüzde 27 oranında büyümüştür.²⁵⁹

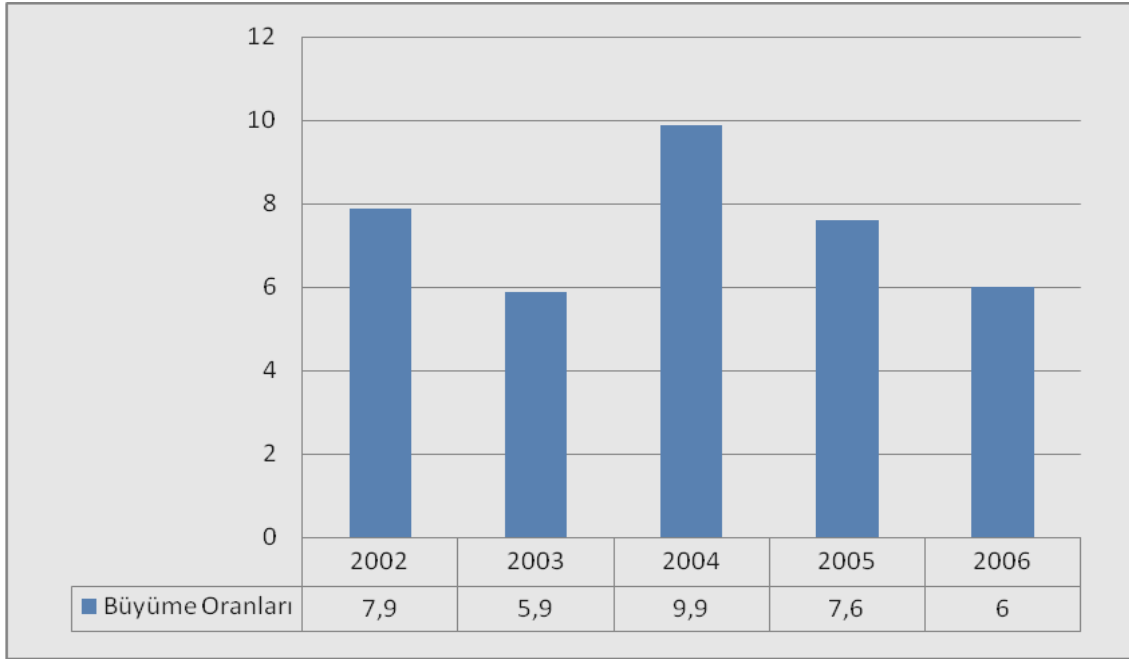
Dünya ekonomisindeki elverişli konjonktürün yanı sıra 2001 Şubat krizinin ardından IMF ile birlikte uygulanan ekonomik programın öngördüğü politikalar büyüme

²⁵⁷ Kibritçioğlu (2009), s.5.

²⁵⁸ R. Karluk (2002). *Türkiye ekonomisi*. İstanbul: Beta Basım, s.476-477.

²⁵⁹ OECD Facts and Figures: The challenge ahead (2007).
<http://www.oecd.org/dataoecd/36/15/39678350.pdf> . (Erişim Tarihi: 10.02.2011) (Satın Alma Gücü Paritesine göre hesaplanmış değerlerdir.)

sürecine yön vermiştir. Programdaki hedeflerin²⁶⁰ tutturulmasıyla ekonomideki risk algısı azaltılmış; dolayısıyla faiz oranlarının düşmesi sağlanmış, özel tüketim ve sabit yatırımlar tetiklenerek yüksek büyüme oranları elde edilmiştir.²⁶¹ Dolayısıyla bu hızlı büyüme sürecinin özel sektörün önderliğinde gerçekleştiği sıkça telafuz edilmiştir.

Şekil 27. 2002-2006 Dönemi Büyüme Oranları (%)

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 1950-2006 Dönemi.

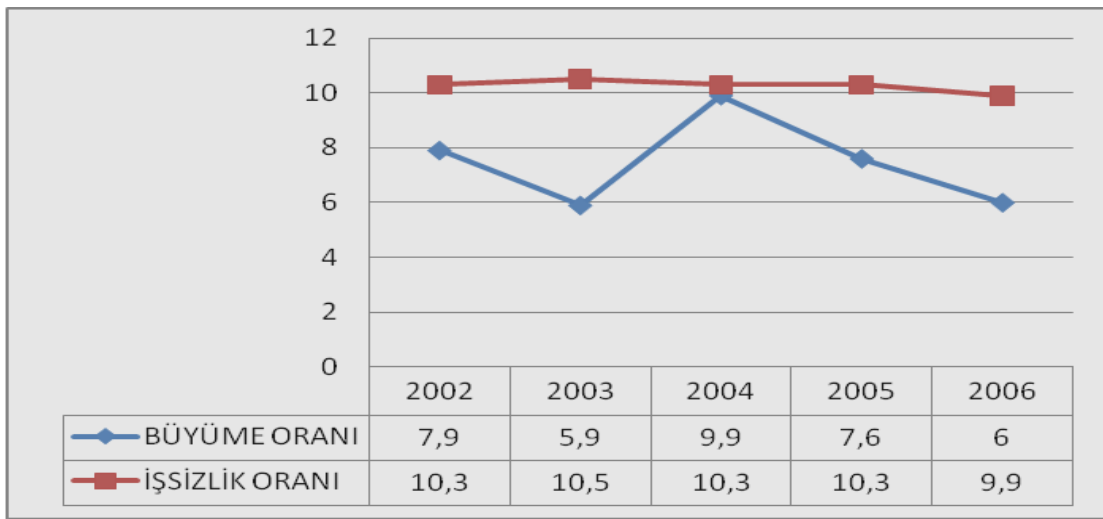
Şekil 27’de yer alan değerlere göre 2001 yılında reel olarak yüzde 7.4 oranında bir daralma yaşayan Türkiye ekonomisi 2002 yılında toparlanarak yüzde 7.9’luk bir büyüme oranına sahip olmuştur. 2003 yılında 2 puanlık bir daralmanın ardından 2004 yılı daha yüksek bir performansı yakalanmış; büyüme oranı yüzde 9.9’a yükselmiştir. 2005 yılı daralmanın yaşandığı bir yıl olmakla birlikte yüzde 7.6 gibi yüksek bir büyümenin yaşandığı bir olmuştur. 2006 yılı ise 2002 yılından itibaren yaşanan hızlı

²⁶⁰ Program temel olarak yüzde 6,5 oranında faiz dışı fazla verilmesini ve enflasyon hedeflemesi yoluyla fiyat istikrarını hedeflemekteydi.

²⁶¹E. Yeldan (2009). *Küreselleşme, kriz ve Türkiye’de neoliberal dönüşüm: neoliberal küreselleşmenin çevresel bir ekonomisi olarak Türkiye örneği*. (Der. N. Mütevellioğlu ve F. Ataay) İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları. s.132-133.

büyüme süreci içerisinde büyüme performansının en düşük olduğu yıl olmuş; büyüme oranı yüzde 6 olarak gerçekleşmiştir.

2002- 2006 yılları arasında ortalama yüzde 7.5'lik bir büyüme oranı yakalanmış olmasına ve sanayi ve hizmet sektörlerindeki yüksek büyüme performansına karşın istihdam yaratmamıştır. Bu yıllar arasında GSMH'deki her 1 puanlık büyüme istihdamda sadece yüzde 0.09 oranında bir artış yaratabilmiştir.²⁶² Bir diğer deyişle, yüksek büyüme oranları yüksek işsizlik oranlarını azaltacak nitelikte bir istihdam artışı sağlayamamıştır.

Şekil 28. 2002-2006 Dönemi Büyüme-İşsizlik Oranları (%)

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler.

Ekonomide sağlanan yüksek büyüme performansının işsizlik oranlarına yansımadağının bir göstergesi Şekil 28’de birlikte verilen büyüme ve işsizlik oranları olmaktadır. 2002-2006 yılları arasında süregelen büyüme işsizlik oranlarında bir düşüş sağlamamış, işsizlik oranı bu yıllar arasında yüzde 10.3 gibi yüksek bir oranda seyrederken sadece 2006 yılında 0.4 puan gerileyerek yüzde 9.9 olmuştur.

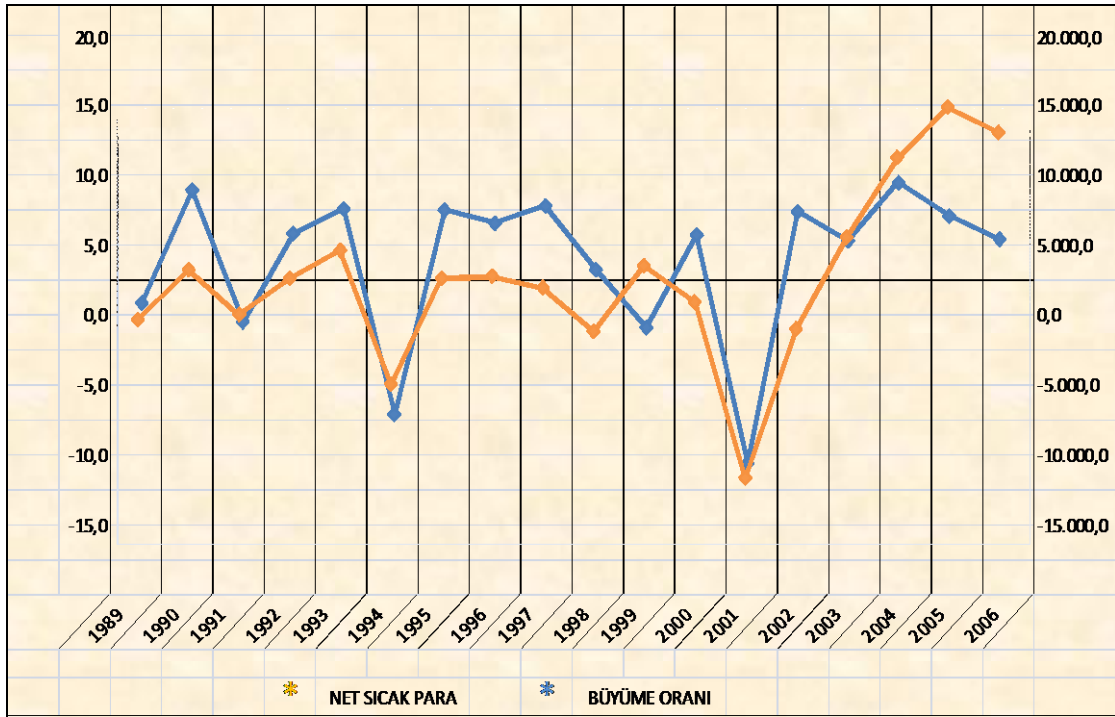
2002 yılından başlayarak beş yıl arka arkaya büyümenin sağlandığı sürecin istihdamsız büyüme süreci olmasının yanı sıra bir diğer özelliği de, yukarıda değinildiği üzere, sürecin sıcak para girişine dayanan spekülative nitelikte olmasıdır. Nitekim 2002-

²⁶² C. Dura (2007). *Türkiye’de büyüme istihdam yaratmıyor.*

http://www.cihandura.com/index.php?option=com_content&task=view&id=58&Itemid=49 (Erişim Tarihi: 07.09.2010)

2006 yılları arasında Türkiye ekonomisine yüksek oranda sıcak para girişi olduğu görülmektedir.

Aşağıda yer alan Şekil 29, 1989-2006 yılları arasında büyüme ve sıcak para ilişkisini göstermektedir. Buna göre; iki değişken arasındaki ilişki bu yıllara arasında sürekli olarak paralel olmamakla birlikte, özellikle kriz öncesi ve sonrası yıllarda birlikte değişim göstermeleri aralarındaki bağıın bir göstergesi olabilmektedir. . Örneğin 1994 yılında yaşanan krizin etkisiyle bu yılda büyüme oranı yüzde -6.1 olurken aynı dönemde 5.878 milyon dolar gibi yoğun bir sıcak para çıkışı yaşanmıştır. Takip eden yılda ise büyüme oranı yüzde 8'e çıkarken net sıcak para 2.465 milyon dolara çıkmıştır. Keza 2001 yılında yaşanan krizde de benzer bir durum yaşanmış, büyüme oranı yüzde 9.5 olurken 13.260 milyon dolarlık bir sıcak para çıkışı olmuştur. 2002 ve 2003 yıllarında büyüme oraları sırasıyla yüzde 7.9 ve yüzde 5.9 olurken net sıcak para da sırasıyla -1.534 milyon dolar ve 5.693 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 29. Sıcak Para -Büyüme İlişkisi (1989-2006, Milyon Dolar, %)

Kaynak: 2008 Dünya Krizi ve Türkiye, Petrol-İş Sendikası Yayınları, Yayın No:110, s.39.

2.1.4. Küresel finans krizi ve Türkiye’de büyüme sürecine etkisi

ABD ekonomisinde finansal piyasalarda başlayan ve küresel nitelikte bir krize dönüşen krizin nedenleri tek bir boyutta ele alınamamaktadır. Konut sahiplerinin ipotekli konut kredilerini ödeyememeleri, zayıf risk yönetim uygulamaları, derecelendirme kuruluşlarının ipotekli konut finansmanına ilişkin menkul kıymetler hakkında yanlış derecelendirme yapmaları, yüksek kişisel ve kurumsal borç seviyeleri, para politikası uygulamaları, uluslararası ticarete yaşanan dengesizlikler ve düzenlemelerdeki sorunlardan kaynaklanan eksiklikler uluslararası piyasalarda yaşanan gelişmelerin en önemli nedenlerini oluşturmaktadır.²⁶³

Finansal sistemden kaynaklanan bu kriz küresel finansal piyasaların en önemli aracı kurumları olan bankaların iflas etmesi, mali sistemdeki konsolidasyonlar ve banka kurtarma operasyonları nedeniyle bazı bankaların devletleştirilmesi gibi gelişmeler sonucunda reel sektörü de etkilemeye başlamıştır.²⁶⁴

Krizin, finansal piyasalardan reel sektöre doğru yayılma göstermesi sonucunda küresel ekonomi bir daralma aşamasına girmiş ve böylece büyüme, işsizlik, enflasyon, cari açık gibi makro değişkenlerde olumsuz gelişmeler görülmeye başlanmıştır.

Bu krizin küresel ekonominin bir parçası olan Türkiye ekonomisi üzerinde etkileri kaçınılmaz olmuştur. 2002-2006 yılları arasında kesintisiz bir büyüme süreci yaşayan Türkiye ekonomisi, 2007 yılından itibaren dünya ekonomisinde yaşanan daralma ve 2008 yılının ikinci yarısında ABD’de başlayan ve dünyayı etkisi altına alan finansal krize bağlı olarak, bu başarısını devam ettirememiştir.

2007 yılından itibaren ekonomide kısmi bir yavaşlama başlamıştır. Büyüme hızı önceki yıllara göre düşme eğilimine girmiş ve yıl sonunda 4,5 olarak gerçekleşmiştir. Ekonomik büyüme hızında yaşanan yavaşlama sürecinde, küresel piyasalardaki dalgalanmaların yanı sıra, seçimlere ilişkin belirsizlikler, mevsim normallerinin üzerindeki sıcaklığa bağlı olarak yaşanan kuraklık, Türk Lirasının değerlenmesi, önceki

²⁶³ P. A. Erdönmez (2009). Küresel kriz ve ülkeler tarafından alınan önlemler kronolojisi, *Bankacılar Dergisi*, Sayı 68. <http://www.tbb.org.tr/Dosyalar/Dergiler/Dokumanlar/68.pdf#page=86> (Erişim Tarihi: 04.03.2011)

²⁶⁴ T. Karabulut. *Küresel finansal kriz ve Türk Dünyası’nın makroekonomik göstergelerine etkisi: Türkiye ve Azerbaycan örneği*. <http://jas-khazar.org/wp-content/uploads/2010/06/KURESEL-FINANSAL-KRIZ-VE-TURK-DUNYASI.pdf> (Erişim Tarihi: 09.03.2011)

yıllara göre verimlilik hızındaki yavaşlama ve rekabet gücünün azalması gibi faktörler de etkili olmuştur.²⁶⁵

2008 ve 2009 yıllarında krizin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri daha hissedilir hale gelmiş, 2008 yılında Türkiye ekonomisinde büyüme oranı yüzde 0.7 iken 2009 yılında yüzde -4.8 olarak gerçekleşmiştir.²⁶⁶ Büyüme rakamlarında ortaya çıkan bu gerilemenin kaynakları, küresel krizin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerinin bir uzantısı olarak tüketim ve yatırım talebinde görülen daralma, ekonominin sektörel büyüme hızlarında görülen gerileme, -özellikle inşaat sektöründe 2008 yılında yüzde -8.1 ve 2009 yılında yüzde-16.1'lik negatif büyüme- ve sabit sermaye yatırımlarında meydana gelen daralma olarak ele alınmaktadır.²⁶⁷ 2010 yılında ise yüzde 8.9 olarak gerçekleşen büyüme oranı, ekonominin krizin etkilerinden sıyrıldığı ve toparlanma sürecine girdiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

2.2. Türkiye Ekonomisinde İstihdamsız Büyüme Süreci

2.2.1. İstihdamsız büyüme süreci üzerine gözlemler

Demir ve Bakırcı, Türkiye ekonomisi için 1988-2004 dönemi için büyüme ile işsizlik oranı arasındaki ilişkiyi Okun yasası çerçevesinde üç farklı yöntemle (ortalama, eğilim ve içselleştirme) elde edilen doğal büyüme oranlarını kullanarak test etmişlerdir.²⁶⁸ Çalışmanın sonucunda, büyüme ile işsizlik oranı arasında Okun yasasında öngörüldüğü gibi ters yönlü, ancak zayıf bir ilişki bulunmuştur. İlişkinin zayıflığı, nüfus artışı, kırdan kente göç ve ev kadınların iş hayatında gittikçe daha çok rol alması gibi istihdamı ve işsizliği birlikte artıran güçlü baskıların olmasına bağlanmıştır.

²⁶⁵ Maliye Bakanlığı, Yıllık Ekonomik Rapor 2008, <http://www.mersindefterdarligi.gov.tr/ekitap/2008yillikekonomikplan.pdf> (Erişim Tarihi: 23.12.2010)

²⁶⁶ Türkiye ekonomisi: üretim ve büyüme. <http://www.hazine.org.tr/ekonomi/ubuyume.php> (Erişim Tarihi:08.06.2010)

²⁶⁷ S. Taban (2011). *Küresel kriz öncesi ve sonrasında Türkiye’de büyümenin dinamikleri*. <http://www.google.com.tr/#hl=tr&sa=X&ei=V20DTsyLBJGD-wbtwqSBDg&ved=0CBYQBSgA> (Erişim Tarihi: 10.01.2011)

²⁶⁸ Demir ve Bakırcı, *Türkiye’de işsizlik sorunu ve büyüme-işsizlik ilişkisi*. (Erişim tarihi: 15.04.2010)

Tarı ve Abasız Okun yasasını Türkiye ekonomisi için eşik hata düzeltme modeli ile sınımlamışlardır.²⁶⁹ Simetri etkisini²⁷⁰ göz ardı ederek, 1968-2008 döneminde Türkiye ekonomisinde büyüme ve işsizlik oranları arasında doğrusal olmayan bir yapıyı ele almışlardır. Bu iki değişken arasında asimetri etkisini yansıtan Okun katsayısının ekonominin daralma ve genişleme dönemlerine göre nasıl değiştiği iki rejimli eşik eşbütünleşme ve eşik hata düzeltme modelleri ile test etmişlerdir. Çalışmaları sonucunda, büyümenin işsizlik üzerinde asimetri etkisini içeren resesyon rejiminde büyümede görülen dalgalanmaların genişleme rejimine göre işsizliği daha çok etkileyeceği ve Okun katsayısının uzun dönemde -0.48 olduğu bulunmuştur. Ayrıca elde edilen diğer bir bulgu tipik rejimde işsizliğin, büyüme oranlarında meydana gelen dalgalanmalara hiç tepki göstermediğidir. Bu durum ise istihdam yaratmayan büyümeye işaret etmektedir.

Yılmaz, büyüme ve işsizlik değişkenleri arasında nedenselliğin yönü ile ilgili hipotezleri Türkiye ekonomisinde 1978-2004 yılları için test etmiştir.²⁷¹ Çalışmasında Granger nedensellik testi ve Hsiao tarafından geliştirilen Son Tahmin Hata Kriteri'ni kullanmıştır. Araştırma sonucunda Türkiye ekonomisinde büyüme oranı ile işsizlik oranı arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Nedensellik ilişkisinin yönü sadece işsizlik oranından büyüme oranına doğru bulunmuş, büyüme oranından işsizlik oranına doğru bir nedensellik ilişkisi ise bulunmamıştır. Bu sonuç özellikle son yıllarda Türkiye ekonomisinde büyüme oranının yüksek seviyede gerçekleşmesine rağmen işsizlik oranında gerçekleşen yüksek oranları açıklamaktadır.

²⁶⁹ R. Tarı ve T. Abasız. *Asimetrik etkiler altında Okun Yasası'nın eşik hata düzeltme modeli ile sınanması: Türkiye örneği*. <http://iletisim.atauni.edu.tr/eisemp/html/tammetinler/102.pdf> (Erişim Tarihi: 21.03.2011)

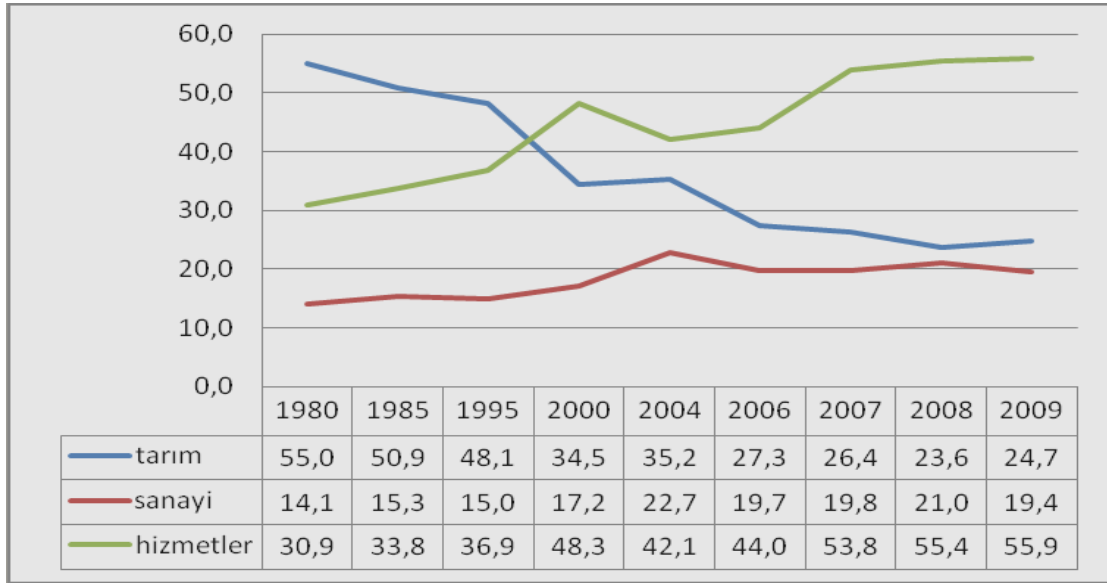
²⁷⁰ Okun yasası, çıktı ve işsizlik ilişkisinin simetrik olduğu varsayımı ile genellemeler yapmaktadır. Simetri varsayımı ile çıktı düzeyinde meydana gelen değişimlerin yönü ve boyutunun işsizlik oranlarındaki değişimi etkileyecek bir büyüklük olmadığı, ekonominin büyüme ve daralma dönemlerinde büyüme oranlarının işsizlik üzerinde aynı etkiye sahip olduğu varsayılmaktadır.

²⁷¹ Ö. G. Yılmaz (2005). Türkiye ekonomisinde büyüme ile işsizlik oranları arasındaki nedensellik ilişkisi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*. <http://eidergisi.istanbul.edu.tr/sayi2/iueis2m4.pdf> (Erişim Tarihi: 07.03.2011)

2.2.2. Türkiye ekonomisinde istihdamsız büyüme sürecinin nedenleri

2.2.2.1. Ekonominin sektörel kompozisyonundan kaynaklanan nedenler

Türkiye ekonomisi daha önceki başlıkta değinildiği üzere, sahip olduğu bir takım yapısal nitelikler nedeniyle yüksek büyüme oranlarının yakalandığı 2000-2006 yılları arasında istihdam oranında gerekli/yeterli artışı sağlayamamıştır. Bu bağlamda ekonominin sektörel kompozisyonu istihdamsız büyüme sürecinin kaynakları arasında yer almaktadır.

Şekil 30. İstihdamın Sektörel Dağılımı (%)

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri.

Şekil 30’da yer alan 1980-2009 yılları arasındaki dönem incelendiğinde sektörel dağılım içerisinde tarım sektörünün payının 1980 yılında yüzde 55’ten 1985’te yüzde 50,9’a, on yıllık bir sürenin ardından 1995’e gelindiğinde ise yüzde 48,1’e gerilediği görülmektedir. 2000’li yıllar tarım sektörünün istihdam içerisindeki payının 1980’e göre neredeyse yarı seviyesine indiği yıllar olarak dikkat çekmektedir. 2006-2009 yılları arasında tarımın payı sırasıyla yüzde 27,3, 26,6, 23,6 ve 24,7 olmuştur.

Tarım sektörünü ekonomideki payı payının özellikle son yıllarda gerileyişi istihdamsız büyüme sürecine etki eden faktörler arsında yer almıştır. Çünkü, tarımsal istihdam özelliği gereği, meslek çeşitliliğinin işgücünün geneli ile uyumlu olmaması, eğitim ve gelir düzeyinin düşük oluşu, fırsat eşitsizliğine daha fazla maruz kalması ve

yoğun niteliksiz emek içermesi nedeniyle mobilitesinin düşük oluşu, buradan ayrılan işgücünün diğer sektörlerdeki işlerde istihdamını zorlaştırmaktadır.²⁷²

Yukarıda sayılanların yanı sıra, tarım sektöründeki makineleşme, sübvansiyonların azalması, düşük ücretler vb. gibi sebeplerle gerçekleşen çözülme ve işgücü kopuşlarının genel işsizlik oranlarını artırıcı etki yaptığı görülmektedir.²⁷³ Ayrıca kentlerde oluşan yeni istihdam alanlarının tarımsal kesimde ortaya çıkan bu işsizliği eritecek seviyede olmaması; kırsal kesimden gelen işgücünün kentlerdeki işgücü talebini nitelik bakımından karşılayamaması da işsizlik oranlarının yüksek seyretmesine neden olmaktadır.²⁷⁴

Ekonominin sektörel dağılımı sanayi kesiminden değerlendirildiğinde sanayi sektörünün 1980 yılında yüzde 14.1 olan payının 2004 yılına kadar artarak 2004 yılında yüzde 22.7 seviyesine çıktığı görülmektedir. Bu yıldan itibaren ise sanayi sektörünün payı, 2008 yılındaki yüzde 21’lik oran hariç, yüzde 19’lar civarında dalgalanmıştır.

Üretimde giderek daha az emek kullanarak sermaye yoğun bir yapıya bürünen sanayi sektörü istihdam aleyhine yaşanan gelişmelerin bir diğer kaynağı olmuştur. Çünkü üretimdeki işgücü-sermaye bileşim yüzdesinin sermaye lehine gerçekleşmesi Türkiye’de büyüme-istihdam arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi giderek zayıflatan faktörlerden biri olmuştur.²⁷⁵ Bu gelişmenin yanı sıra, sanayi sektöründe 2000-2007 yılları arasında ortalama büyüme yüzde 8,5 olmasına arşın üretim süreçlerinde ürün değerine ilaveler yapılamadığı için, istihdam yaratılamamıştır.²⁷⁶ Çünkü bir ekonomide katma değer yaratan üretimler istihdam yaratmaktadır.

Hizmet sektörü 1980 yılında toplam istihdam içerisinde yüzde 30.9 olan payını 2009 yılına kadar hızla artırarak 2009 yılında yüzde 55.9’a çıkarmıştır. Bu oranla hizmet sektörü, sektörel dağılım içerisinde en yüksek paya sahip olmuştur.

²⁷² Sinan Ok (2008). *Ekonomik büyüme ile istihdam arasındaki ilişkinin zayıflama nedenleri ve bu ilişkinin güçlendirilmesinde İş-kur’un rolü*. T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü. http://statik.iskur.gov.tr/tr/rapor_bulten/uzmanlik_tezleri/S%C4%B (Erişim Tarihi: 06.01.2011)

²⁷³ Karagöl ve Akgeyik (2010), s.7.

²⁷⁴ Karagöl ve Akgeyik (2010), s.7.

²⁷⁵ A. Yılmaz (2005). Türkiye’de işsiz nüfus. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, <http://web.firat.edu.tr/sosyalbil/dergi/arsiv/cilt15/sayi1/43-56.pdf> (Erişim Tarihi: 06.03.2011)

²⁷⁶ F. Er (2008). İşletmelerde katma değer in istihdam üzerine etkileri. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. <http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=9&vt> (Erişim Tarihi: 21.01.2011)

Hizmet sektörü istihdam yaratma kabiliyeti en yüksek sektörlerden birisi olmakla birlikte, bu sektördeki artışı hızla artan aktif nüfusu ve tarım sektörünün ihraç ettiği işgücünü karşılayamadığı için toplam işsizlik oranında kayda değer bir düşüş sağlanamamaktadır.²⁷⁷

2.2.2.2. İzlenen iktisat politikalarından kaynaklanan nedenler

Türkiye’de işsizlik oranların büyük oranda artmasına neden olan Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinden sonra izlenen iktisat politikalarının yönünü IMF ile birlikte uygulamaya koyulan ekonomik program belirlemiştir. İstikrar ve Yapısal Reformlar gibi iki temel dayanaktan oluşan programın istikrar ayağını dış taleple büyüme, sıkılaştırılmış mali disiplin ve Özerk Merkez Bankası oluşturmuş; yapısal reform ayağı ise kamu ekonomisinin tasfiyesini hedeflemiştir.²⁷⁸

Bu bağlamda yüksek enflasyon oranlarını düşürebilmek için önce döviz kurları baskı altında tutulmuş (döviz çapası), sıkı para politikasıyla faiz oranlarının düşmesine izin verilmemiş ve daha sonra enflasyon hedeflemesine geçilmiştir.²⁷⁹

Yüksek faiz oranları ise, yukarıda değinildiği üzere yoğun bir sıcak para girişine neden olmuş, bunun sonucunda Türk Lirası aşırı değerlenmiştir. Düşük döviz kurlarının sağladığı olanaklar ise hem tüketim hem de yatırım malları ithalatında büyük oranlarda artış yaratmıştır.²⁸⁰ Bu durum ise ilgili sektörlerde istihdamda daralmalara yol açmıştır.

Büyümenin belirleyicisi olan ithalatın yapısının ara malları ithalatından oluşması düşük katma-değer yaratan üretim yapısını ortaya çıkartırken, büyüme bileşenlerinde ticaretin belirleyici etkisini de artırmıştır.²⁸¹

Makroekonomi politika uygulamalarında ağırlık kazanmış olan fiyat istikrarı ve mali güvenilirlik hedefleri düşük döviz kurunun ve artan dış açıkların olumsuz

²⁷⁷ Kara ve Duruel (2005), s.367.

²⁷⁸ N. Ekzen (2009). AKP iktisat politikaları: 2002-2006. *Mülkiye Dergisi*.
<http://www.google.com.tr/#hl=tr&q=+AKP+iktisat+politikalar%C4%B1> (Erişim Tarihi: 20.01.2011)

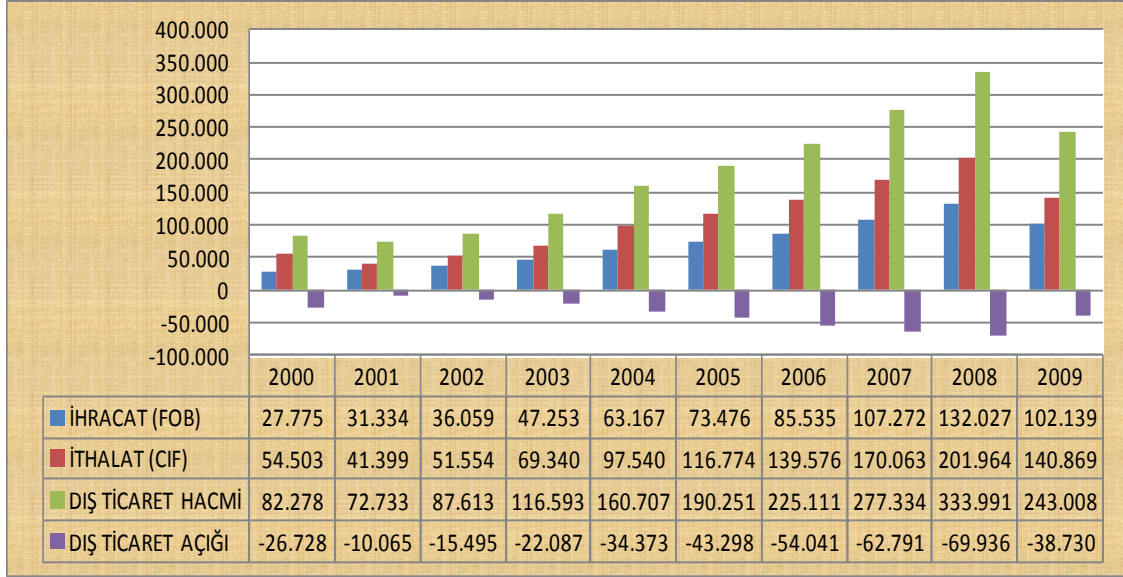
²⁷⁹ Günsoy ve Günsoy (2007), s.7.

²⁸⁰ Yeldan (2009), s.133.

²⁸¹ Ekzen (2009), s.90.

etkilerinin giderilmesine yönelik gerekli önlemlerin alınmamasıyla birleşince ekonominin istihdam yönünden kazanımları zayıf kalmıştır.²⁸²

Uygulanan politikaların Türkiye ekonomisinin ithalat, ihracat ve dış ticareti üzerindeki etkilerinin görülmesi amacıyla aşağıda bu değişkenlere ait verilere verilmektedir.

Şekil 31. Dış Ticaret Hacmi, İthalat, İhracat ve Dış Ticaret Açığı (2000-2009, Milyon Dolar)

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı, <http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=79192159-19DB-2C7D-3D5AE56731D11E50> (Erişim Tarihi: 28.10.2010)

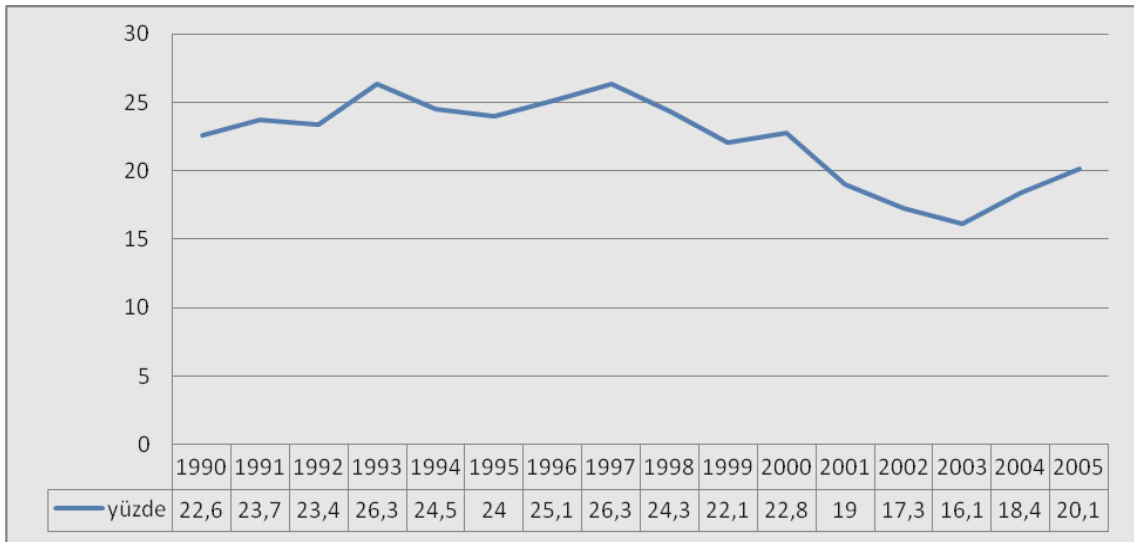
2000-2008 arası dönem için dış ticaret bileşenlerinin yer aldığı Şekil 32'deki veriler incelendiğinde ithalatın, ihracatın ve buna paralel olarak da dış ticaret hacminin sürekli olarak arttığı görülmektedir. Ancak bu dönem içerisinde ithalattaki artış miktarının ihracattaki artış oranından yüksek olması dış ticaret açığının artmasına yol açmıştır.

²⁸² E. Yeldan (2010), Küresel kriz ve Türkiye: mali canlandırma önlemlerinin istihdam ve işgücü piyasaları üzerindeki etkilerinin makroekonomik değerlendirilmesi. <http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/info/kriz.pdf> (Erişim Tarihi: 22.05.2011)

2000 yılında 27.775 bin dolar olan ihracat miktarı 2008'e gelindiğinde 132.02 milyon dolara, aynı dönem itibariyle ithalat miktarı 54.503milyon dolardan 201.96 bin dolara, dış ticaret açığı ise -26.72 milyon dolardan -69.33milyon dolara yükselmiştir. 2009 yılında ise dünyada yaşanan derin ekonomik krizin etkisiyle ithalat ve ihracatta, dolayısıyla dış ticaret hacminde daralma yaşanmış; bu gelişmelerin yansıması olarak dış ticaret açığı -38.73 milyon dolara düşmüştür.

Sonuç olarak, Türkiye ekonomisinin yurtdışından yüksek katma değerli ürünleri daha fazla tüketmesi ve bu doğrultudaki tüketimini spekülative sermaye akımlarının finanse ettiği aşırı değerli kur ortamında daha kazançlı görmesinin maliyetlerinden biri istihdam kayıpları olmaktadır.²⁸³

Ekonomide istihdam yaratıcı üretken yapıdan uzaklaşıldığının bir diğer göstergesi de bu dönemde sabit sermaye yatırımları eğiliminde görülen azalmadır. Esas olarak istihdamı artırmanın yolu yeni üretim tesislerinin kurulması yani sabit sermaye yatırımları olmasına karşın Türkiye'de son dönemde sabit sermaye yatırımlarının GSMH' ye oranında yüksek reel faizler ve güvensizlik/belirsizlik gibi nedenlerle düşme eğilimi yaşanmaktadır.²⁸⁴

Şekil 32. Sabit Sermaye Yatırımlarının GSMH İçindeki Payı

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 1950-2006.

²⁸³ Yeldan(2010), s.9.

²⁸⁴ Kara ve Duruel (2005), s.378.

Bu eğilimi niceliksel olarak destekleyecek nitelikteki veriler Şekil 32’de bulunmaktadır. 1990-1993 yılları arasında sabit sermaye yatırımlarının GSMH içindeki payı yüzde 22.6’dan yüzde 26.3’e yükselmişken takip eden iki yılda azalmıştır. 1996-1997 yıllarında sırasıyla yüzde 25.1 ve yüzde 26.3 olan bu oran 1999-2003 yılları arasında düşme eğiliminde olmuş; 2003 yılında incelenen dönem bakımında yüzde 16.1’lik bir oranla en düşük seviyesine inmiştir. 2003 ve 2004 yıllarında sırasıyla yüzde 18.4 ve 20.1 oranlarıyla kısmi bir toparlanma göstermekle birlikte 1990 yılındaki seviyesine dönememiştir.

2.2.2.3. Verimlilik artışının etkileri

Büyümenin iki ana kaynağını oluşturan faktör (işgücü) kullanımı artışı ile verimlilik artışı iken 2002-2006 yılları arasında Türkiye ekonomisinde yaşanan büyüme sürecinin belirleyicisi verimlilik artışı olmuştur. Dolayısıyla bu yıllar arasında yaşanan büyüme istihdam artışı sağlanmadan gerçekleşmiştir.

Tablo 9. Dönemler İtibariyle İşgücü ve Sermaye Verimliliği ve Artış Oranları

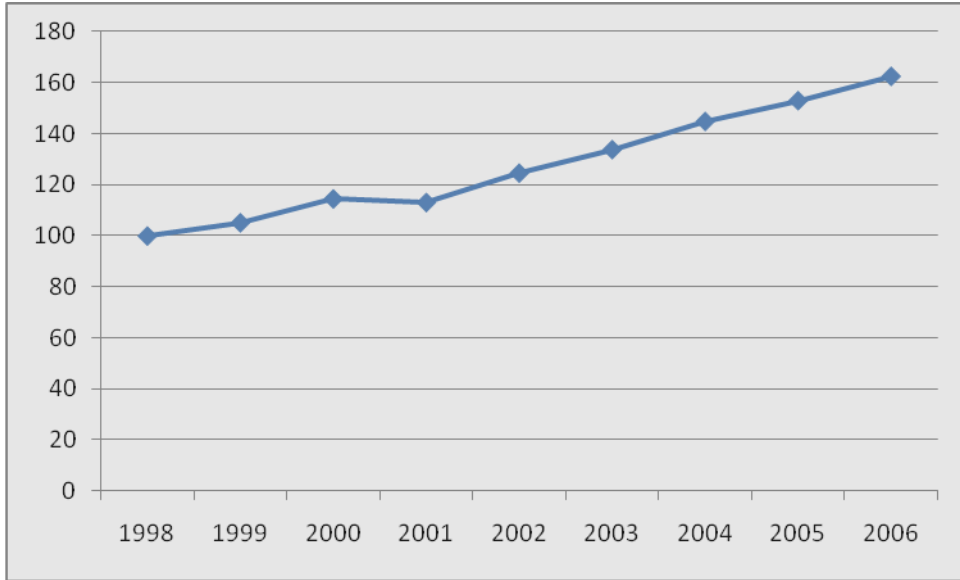
	Y/K	Y/L	K/L
1968-75	1,04 (-12,8)	1172 (3,3)	1259 (18,9)
1976-80	0,53 (-14,7)	1427 (3,6)	2722 (22,6)
1981-85	0,45 (-2,9)	1525 (2,8)	3412 (6)
1986-90	0,46 (0,3)	1881 (6)	4134 (5,7)
1991-95	0,42 (-2,3)	2115 (3)	5030 (5,3)
1996-2000	0,39 (-2)	2349 (3,4)	5975 (5,4)
2001-2006	0,39 (1,2)	2739 (5,1)	7005 (4)

Kaynak: B. Saraçoğlu ve H. Suiçmez (2008). *Türkiye İmalat Sanayiinde Büyüme, İstihdam ve Verimlilik Sorunları*. <http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=9&vtadi=TSOS&> (Erişim Tarihi: 06.09.2010)

Dönemler itibariyle işgücü ve sermaye verimliliği ve artış oranlarına yer verdiğimiz Tablo 9’a göre 2001-2006 dönemi sermaye verimliliği artış oranı diğer dönemlere pozitif bir seyir izlemiş ve yıllık ortalama yüzde 1,2 oranında artış göstermiştir. 1986-1990 dönemi hariç tutulduğunda, önceki dönemlerin hepsinde sermaye verimliliği artış oranları negatif çıkmıştır. Emek verimliliğinin 2001-2006 yılları arasında yıllık ortalama artış hızı yüzde 5,1 oranında gerçekleşerek nispeten yüksek düzeye ulaşmıştır. 2001 sonrası dönem emek ve sermaye verimliliği göstergeleri

açısından olumlu durumdadır. Sermaye yoğunluğundaki artışın ise dönemler itibariyle giderek azaldığı görülmektedir.

Verimlik oranları kişi başına değerler açısından ele alındığında da karşımıza benzer bir tablo çıkmaktadır.

Şekil 33. Çalışan Başına Verimlilik Oranları

Kaynak: Saraçoğlu ve Suiçmez, 2008: 96.

Çalışan başına verimlilik oranlarının gösterildiği Şekil 33'te 1998 yılı baz alındığında çalışan başına emek verimlilik 1999 yılında 105.2 iken 2000 yılında 114.5, 2001 yılında ise 113.1 oranında gerçekleşmiştir. 2002 yılından itibaren ise iniş-çıkışlı bir seyir izlemeksizin sürekli artış eğiliminde olmuş, 2002-2006 yılları arasında sırasıyla 124.6, 133.8, 144.8, 152.9 ve 162.4 oranına kadar yükselmiştir. 2006 yılında görülen 162 gibi yüksek bir çalışan başına verimlilik oranı, teknolojik gelişmeye ya da beşeri sermaye artışına dayanan bir sonuç olmayıp özellikle kamu kesimindeki istihdam daralmasıyla, özel kesimin sermaye donanımı ithaline dayanan tartışmalı bir gelişme olduğu ileri sürülmektedir.²⁸⁵

²⁸⁵ Saraçoğlu ve Suiçmez (2008), s.100.

2.2.2.4. İşgücü piyasası gelişmeleri

Ekonomik büyüme gerçekleştiğinde işgücü talebi artarken işgücü maliyetleri arttıkça işgücü talebinin azaldığı kabul edilmekle beraber, yukarıda değinildiği üzere 2002-2006 yılları arasında yaşanan büyüme sürecinde yılında bu mekanizmanın işlemediği görülmektedir. İşgücü açısından ele alındığında ücretli kesimin reel gelirinin yüksek olmadığı dolayısıyla çalışanın bireysel açıdan işyerine maliyetinin yüksek olmadığı görülmektedir. Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu tarafından yapılan hesaplamada, 2000 yılında 104,9 olan reel saat ücreti indeksi 2004 sonunda 89,9 olmuş; reel ücret yüzde 14,3 oranında azalmıştır.²⁸⁶

Bununla beraber, çeşitli adlar altında alınan vergi ve primlerin neden olduğu yüksek işgücü maliyetleri (istihdam vergileri) ve kayıt dışılık, etkin olmayan iş arama süreçleri ve uyumsuz vasıflar gibi işgücü piyasası katılıkları büyüme ile işsizlik arasındaki ilişkiyi zayıflatan önemli bir diğer faktördür.²⁸⁷

TÜSİAD'ın yaptığı bir çalışmaya göre işverene ait ücret dışı ödemelerde yüzde 10'luk bir azalmanın, uzun dönemde istihdamda yaklaşık yüzde 2'ye yakın bir artış yaratması öngörülmektedir.²⁸⁸ Bu bağlamda istihdam vergilerinin yüksekliği işgücü talebinin önündeki önemli engellerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

İstihdam vergilerinin yüksekliğinin yarattığı bir diğer problem ise kayıt dışı ekonomidir. Literatürde, kayıtdışı ekonominin en önemli nedenleri olarak vergi yükü ve sosyal güvenlik kesintilerindeki artışlar, kayıtlı ekonomide özellikle işgücü piyasasında yapılan düzenlemelerde meydana gelen artışlar, haftalık çalışma saatlerinde meydana gelen düşüşler ve erken yaşta emeklilik gösterilmektedir.²⁸⁹

Gelişmekte olan ülkelerde kayıtdışı ekonominin yüzde 1 puan artması durumunda kayıtlı ekonominin yüzde 5 küçüleceği, yani negatif bir ilişki olduğunun öne

²⁸⁶ C. Şafak (2006). *Türkiye'de işçi ücretlerinin seyri (1980 – 2005)*.

http://www.yasamagaci.org/turkiyede_isci_ucretleri_seyri.asp (Erişim Tarihi:05.07.2010)

²⁸⁷ Karagöl ve Akgeyik (2010), s.7.

²⁸⁸ *Türkiye'de işgücü piyasasının kurumsal yapısı ve işsizlik (2004)*. İstanbul: TUSİAD Yayın No: TÜSİAD-T/2004-11/381, s.201.

²⁸⁹ F. Ögünç ve G. Yılmaz (2000). *Estimating the underground economy in Turkey*. CBRT Research Department Discussion Paper' dan aktaran V. Us (2004). *Kayıtdışı ekonomi tahmini yöntem önerisi: Türkiye örneği*. Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni. <http://www.tek.org.tr> (Erişim Tarihi: 20.02.10)

sürüldüğü²⁹⁰ dikkate alındığında ise kayıtdışı ekonominin kayıt altına alınmasının ne derece önemli olduğu görülmektedir.

İşgücü piyasasında işsizlerle işçi arayan firmaları etkin bir şekilde buluşturacak mekanizmaların işletilmesi büyük önem taşımaktadır.²⁹¹ Çünkü işveren ile işgücünün bir araya gelmesi için gerekli sürecin sağlıklı işlememesi iş aramanın etkinliğini düşürmekte, yani iş bulma süresini artırmakta ve uyumsuz eşleşmeye de neden olmaktadır.²⁹² Türkiye’de bu görevi üstelenen İŞKUR aracılığıyla imalat sanayinde iş arama oranı yüzde 3, özel istihdam bürolarının oranı da yüzde 1’in altındadır.²⁹³

2.2.2.5. Histerisiz etkisin varlığı

İstihdamsız büyüme sürecinin nedenlerinin ortaya koyulmaya çalışıldığı ikinci bölümde ele alınan histerisiz etkisinin varlığı Türkiye ekonomisi içinde sorgulanmış, bu amaçla çeşitli çalışmalar yapılmıştır.

Histerisiz etkisinin varlığını yapısal kırılma testleri ve güçlü hafıza modelleri ile Türkiye ekonomisi için araştıran Barışık ve Çevik’in çalışmasında²⁹⁴ histerisiz etkisi imalat sanayi ve mali kurumlar sektörlerinde ortaya çıkmıştır. Bu iki sektörde 2001 krizi sonrasında etkin bir büyüme sağlanmasına rağmen, imalat sanayinin teknolojik üretime yoğunlaşması, mali kurumlarda şubesiz bankacılığın yaygınlaşması gibi gelişmeler histerisiz etkisine neden olmaktadır.

Barışık ve Çevik bir başka çalışmalarında yapısal kırılma testleri ile 1923-2006 dönemi arası yaşanan işsizlik için histerisiz etkisini araştırmışlardır.²⁹⁵ Analizde kullanılan kırılma testleri sonucunda 1968 yılında kırılma olduğu tespit edilmiştir. Birim

²⁹⁰ Ş. Kızılot ve E. Çomaklı (2004). *Vergi kayıp ve kaçakları ve kayıtdışı ekonomi ilişkisi ve boyutlarının mevzuat açısından değerlendirilmesi*. Antalya: 19. Türkiye Maliye Sempozyumundan aktaran F. Yurdakul. Türkiye’de kayıtdışı ekonomi: bir model denemesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/936/11664.pdf> (Erişim Tarihi: 09.02.2011)

²⁹¹ Kara ve Duruel (2005), s.387.

²⁹² Kara ve Duruel (2005), s.387.

²⁹³ *Türkiye’de işgücü piyasasının kurumsal yapısı ve işsizlik*, s.175.

²⁹⁴ S. Barışık ve E. İ. Çevik (2008b). Türkiye’de işsizlik histerisinin yapısal kırılma ve güçlü hafıza modellemesi ile sektörel analizi. *TISK Akademi*, Cilt:3 Sayı:6, s.66-87.

²⁹⁵ S. Barışık ve E. İ. Çevik (2008a). Yapısal kırılma testleri ile Türkiye’de işsizlik histerisinin analizi: 1923-2006 dönemi. *KMU İİBF Dergisi* Yıl:10 Sayı:14. <http://iibfdergi.kmu.edu.tr/userfiles/file/haziran2008/Cilt8/Say14/109-134.pdf> (Erişim Tarihi: 02.09.2010)

kök testleri ve yarı parametrik güçlü hafıza modelleri histeri etkisinin varlığını ispatlamıştır. Bu nedenle işsizlik ile mücadelede histeri etkisinin de dikkate alınması gerektiğini ifade etmişlerdir.

Veli Yılancı 1923-2007 yılları arasındaki işsizlik oranlarını kullanarak Türkiye ekonomisi için histeri etkisinin sınanması amacıyla yapısal kırılmalar altında bir inceleme yapmıştır. Bu amaçla, kırılmalı birim kök testlerinden Perron, Zivot-Andrews (ZA), Lumsdaine – Papell (LP) ile bir ve iki kırılmalı LM birim kök testleri kullanılarak işsizlik oranlarının incelenen dönem boyunca durağan olup olmadığı sınanmıştır. Sonuç olarak zaman boyunca meydana gelen şokların işsizliğin doğal oranında değişimler meydana getirdiğini ve işsizlik üzerinde kalıcı etki yarattığını ortaya koymuştur.²⁹⁶

Yakup Küçükkale'nin histerisiz etkisinin varlığı ile ilgili yaptığı çalışmasında 1990-1995 dönemi ele alınmış ve parametreleri zamana göre değişen regresyon denklemlerini tahmin etmede etkin bir yöntem olarak kullanılan Kalman-Filtre tahmin tekniği kullanılmıştır.²⁹⁷ Çalışmanın sonucunda zayıf kanıtlar bulunmuş olmakla beraber histerisiz etkisinin Türkiye ekonomisi için geçerli olduğu sonucuna varılmıştır.

Histerisiz etkisinin varlığı ile ilgili Pazarlıoğlu ve Çevik'in yaptıkları araştırmada ise histeri etkisinin nedenleri fiziksel sermayenin azalması, beşeri sermayenin zayıflığı ve çalışan-işsiz çatışması faktörlerine bağlamaktadırlar.²⁹⁸ Ayrıca 1994, 1999 ve 2001 krizlerinin histeri etkisinin faktörlerinin ortaya çıkmasının temel nedenleri olduğuna işaret edilmektedir.

2.2.2.6. İstihdamsız büyüme sürecine kaynaklık eden diğer nedenler

Türkiye ekonomisinde istihdamsız büyüme sürecinin nedenleri ele alınırken ana etkenlerin yanı sıra değinilmesi gereken diğer faktörler kısaca bu başlık altında ele alınmaktadır.

²⁹⁶ V. Yılancı (2009). Yapısal kırılmalar altında türkiye için işsizlik histerisinin sınanması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, <http://journal.dogus.edu.tr/13026739/2009/cilt10/sayi2/M00229.pdf> (Erişim Tarihi: 10.01.2011)

²⁹⁷ Y. Küçükkale. *Doğal işsizlik oranındaki keynesyen isteri üzerine klasik bir inceleme: kalman filtre tahmin tekniği ile türkiye örneği 1950-1995*. <http://idari.cu.edu.tr/sempozyum/bil40.htm> (Erişim Tarihi: 01.03.2011)

²⁹⁸ M. V. Pazarlıoğlu ve E. İ. Çevik (2005). *Ratchet model uygulaması: Türkiye örneği*. <http://www.ekonometridernegi.org/bildiriler/o19s3.pdf> (Erişim Tarihi: 10.03.2011)

Bu faktörlerden bir tanesi Türkiye'deki istihdam eşiğiyle ilgilidir. İstihdam oranının artması için istikrarlı bir şekilde belirli bir büyüme oranının üzerine çıkılması gerekir iken Türkiye'de istihdam yaratmada gereken asgari büyüme oranı (istihdam eşiği) oldukça düşüktür.²⁹⁹ Gelişmiş ekonomilerde yüzde 2'den fazla olan büyüme oranları net istihdam yaratırken gelişmekte olan ülkelerde bu oran yüzde 3'tür.³⁰⁰

Bir diğer faktör işletmelerin kriz sonrası davranışlarıyla ilgilidir. Firmaların kriz sonrasında artan talebin kalıcı olduğunu görmeden ve emin olmadan istihdam artışına girmemeleri nedeniyle kriz sonrasında önce çalışan basına verimlilik artışı gerçekleşmekte, daha sonra yenileme yatırımı ve en son olarak da yeni yatırım ve kapasite artışına gidilmekte, ancak bu aşamada yeni işçi alımına geçilmektedir.³⁰¹ Dolayısıyla yaşanan krizlerin arkasından firmaların istihdam artışını geciktirmeleri istihdamsız büyüme süreci üzerinde etkisi bulunan faktörlerden biri olmaktadır.

Türkiye ekonomisinde istihdamsız büyüme süreci üzerinde işletmelerle ilgili ele alınması gereken bir diğer durumda işletme yapılarında meydana gelen değişimdir. Türkiye'de finansal liberalleşme sonrası 1994 ve 1998 yılları ile Kasım 2000, Şubat 2001 ayında yaşanan kriz dönemlerinde azalan talep ve buna bağlı artan stokların eritilmesine yönelik; ücretsiz izin, münavebeli çalışma, iş sürelerinin azaltılması vb. işgücü azaltmaları ile üretimlerine devam etmişlerdir.³⁰²

İstihdamsız büyüme sürecini derinleştiren bir diğer faktör Türkiye ekonomisinin demografik niteliği ile ilgilidir. Her yıl çalışma çağında yaklaşık 750 bin yeni işgücünün piyasalara katılması ekonomide yaratılan büyüme hacminin sınırlarını zorlayan bir değişken olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁰³

1980'li yıllardan itibaren yaygınlaşmaya başlayan taşeronluk sistemi ve taşeronlaşmanın özel bir biçimi olan fason ilişkiler istihdamsız büyümenin kaynakları arasında yer almaktadır. Taşeronlaşmanın temel nedeni ucuz işgücü kullanmak, sendikası ve toplu sözleşmesiz işçi çalıştırmaktır.³⁰⁴ Diğer yandan özellikle 2000'li yıllarda artan özelleştirmeler, taşeronlaşmayı yoğunlaştırmıştır. Çünkü özelleştirilmesi

²⁹⁹ G. ve B. Günsoy (2007), s.7.

³⁰⁰ Kara ve Duruel (2005), s.374.

³⁰¹ G. ve B. Günsoy (2007), s.7.

³⁰² N. Yüksel (2003). Çalışma hayatında esnekleşme ihtiyacı. *İşveren Dergisi*.
http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=664&id=40 (Erişim Tarihi: 15.01.2011)

³⁰³ Karagöl ve Akgeyik (2010), s.7.

³⁰⁴ Ar (2007), s.350.

planlanan işyerlerinde taşeron ilişkisi işgücü maliyetini azaltmak, işyerini sendikasılaştırarak özelleştirmeyi kolaylaştırmak amacıyla kullanılmaktadır.³⁰⁵

Türkiye ekonomisinde sektörel esneklikler de istihdamsız büyüme süreci üzerinde rol oynayabilmektedir. Örneğin tarım sektörüne ait esneklik katsayısı yıllar itibariyle ele alındığında, katsayının negatif olduğu, dolayısıyla bu sektördeki büyümenin istihdam yaratmak yerine işsizliğe neden olduğu ve benzer şekilde sanayi sektörünün de istihdam yaratma kabiliyetinin zayıf olduğu görülmektedir.³⁰⁶

Diğer önemli bir sorun alanı da Afrika, Balkanlar, Kafkas ülkeleri ve Ortadoğu gibi birçok bölgeden Türkiye'ye gelen kaçak işgücü göçüdür. Kaçak yabancı işçiler birçok sektörde ve neredeyse her bölgede istihdam edilmektedir.³⁰⁷

Yabancı kaçak işçiliğini niceliksel olarak net bir biçimde ortaya koymak mümkün olmamaktadır. Ancak kaçak işgücüne dair yapılan çeşitli araştırmalar ışığında bir tahmin yapılabilir. Bu alanda Emniyet Müdürlüğü'nün yaptığı bir çalışmanın sonucuna göre, 1995–2008 yılları arasında ülkemizde kaçak olarak bulunduğu için sınır dışı edilen yabancıların sayısı 758.871 kişidir.³⁰⁸ Sadece yakalanan kaçak işçi sayısı bile kaçak işçilerin sayılarının büyüklüğünün bir göstergesi olabilmektedir. Konuyla ilgili bir araştırmada ise, yabancı kaçak işçilerin sayısının toplam işgücünün yaklaşık yüzde 5'ini oluşturduğu ifade etmektedir.³⁰⁹

³⁰⁵ Ar (2007), s.350.

³⁰⁶ Kara ve Duruel (2005), s.390.

³⁰⁷ M. Candan (2007), *Kayıt dışı istihdam, yabancı kaçak işçi istihdamı ve toplumumuz üzerindeki sosyo-ekonomik etkileri*, Ankara: İş-Kur Uzmanlık Tezi.

http://statik.iskur.gov.tr/tr/rapor_bulten/uzmanlik_tezleri/MEHMET%20CA (Erişim Tarihi: 13.08.2010)

³⁰⁸ Karagöl ve Akgeyik (2010), s.7.

³⁰⁹ Candan (2007), s.66.

3. Türkiye Ekonomisinde İstihdamsız Büyüme Sorununun Çözümüne İlişkin Öneriler

3.1. Tarımdan Ayrılan İşgücünün İstihdam Edilebilirliği

Tarım sektöründe yer alan işgücünün ağırlıklı olarak vasıfsız olması, bu kesimin tarım sektörünün ekonomi içindeki payının gerilemesine bağlı olarak, işsiz kaldıktan sonra yeniden istihdam edilebilme olasılıkları çok düşük olmaktadır. Dolayısıyla, tarım kesiminden ayrılan işgücünün, tarım dışı sektörlerde ve yöresinde istihdam edilebilirliğinin artırılmasına yönelik mesleki eğitim faaliyetlerinin aktif işgücü programları aracılığıyla yürütülmesi istihdamsız büyüme sürecinin kaynakları arasında yer alan faktörün etkilerinin minimize edilmesinde etkili olabilecektir.³¹⁰

Tarım sektöründen kaynaklanan işsizliğin istihdam edilebilirliğini arttırmak amacıyla tarım sektörü ile tarıma dayalı sanayi sektörü ile ilişkilendirilmeli, sektörün dünya pazarlarındaki rekabet gücünü artıracak yapısal düzenlemelere gidilerek tarım sektöründeki işgücünün yerinde istihdamı sağlanmalıdır.³¹¹

3.2. Etkin Bir İstihdam Politikası ve Bu Politikalarla Uyumlu Ulusal Ekonomik Politikalar

Ekonomik büyümenin beraberinde istihdam artışı sağlayacağına ilişkin sahip olunan genel kanı, hükümetlerin bir istihdam politikası oluşturmaya ihtiyaç duymamalarına neden olmuştur. Ancak, büyüme-istihdam arasındaki bu bağın zayıflaması aktif bir istihdam politikası oluşturulmasını gerekli kılmaktadır. Buradan hareketle, hedeflere dayalı bir istihdam stratejisinin geliştirilmesi işsizliğin azaltılmasına ve istihdamın arttırılmasına yönelik kamusal odağı arttıracak, uygulanacak politikaların etkisini güçlendirecektir.³¹² Büyüme, enflasyon, bütçe açığı gibi makroekonomik değişkenlere ilişkin hedeflerin belirlendiği gibi işsizlik ve istihdam oranlarında da hükümetlerin hedefler belirlemesi etkili bir istihdam politikasının yürütülmesini sağlayabilecektir.

³¹⁰Ok (2008), s.43.

³¹¹İstihdam Politikası Önerileri, http://statik.iskur.gov.tr/tr/rapor_bulten/genel_kurul_karar_ve (Erişim Tarihi:06.01.2010)

³¹²Karagöl ve Akgeyik (2010), s.20.

Bir önceki başlıkta değinildiği üzere izlenen düşük kur-yüksek faiz politikaları nedeniyle sıcak para girişine dayanan spekülâtif büyüme politikaları yerini ekonominin reel yönünün güçlendirildiği politikalara bırakmalıdır.

Ancak bu durum tek başına yeterli olmayacaktır. Uygulanan ulusal ekonomik politikalar, istihdam politikalarıyla bütünlük içerisinde ele alınmalı; yapılacak yasal düzenlemeler, istihdama ve işsizliğe etkileri bakımından dikkatle değerlendirilmelidir.³¹³

3.3. Çalışma Sürelerinin Kısaltılması

Gelişmekte olan ülkelerde, emek maliyetlerinin düşürülmesi reel ücret ve istihdam hareketlerinin bastırılması -işgücü verimliliğinin yükselmesi- ile mümkün olmaktadır. Sonuç olarak gelişmekte olan ülkelerde üretim ve verim artışlarına rağmen çalışanların reel kazançları baskı altında kalmakta; ekonomik büyümeye paralel istihdam artışları gerçekleşmemekte; işsizlik oranları giderek artmaktadır.³¹⁴ Dolayısıyla, bu olumsuz sürecin tersine çevrilmesi için çalışma sürelerinin kısaltılması bir çözüm olarak görülmektedir.

Böyle bir uygulamanın istihdam artışı yarattığı bir ülke örneği olarak Fransa'da karşımıza çıkmaktadır. Fransa, çalışma süresini haftada 35 saat çalışma süresi ile sınırlandırarak yeni bir istihdam olanakları yaratmış ve bu yeni istihdam sahip olduğu gelir ve tüketim düzeyi ile iç pazarı beslemiş, bunun sonucunda yatırımları canlandırarak yeni iş olanaklarına yol açmıştır.³¹⁵

Dünya Bankasının Türkiye ekonomisi için yaptığı bir çalışmaya göre ise; 2004'te imalat sektöründeki işçiler haftada 52 yerine ortalama 45 saat çalışmış olsalardı, 500.000 işçiye daha ihtiyaç olacaktı.³¹⁶ Dolayısıyla Fransa örneğinde olduğu gibi Türkiye ekonomisinde de bu tür önlem alınması istihdamsız büyüme sürecinde yeni istihdam olanaklarının yaratılmasına katkıda bulunabilecektir.

³¹³ İstihdam Politikası Önerileri, s.1.

³¹⁴ Bağımsız Sosyal Bilimciler 2007 Yılı Raporu (2007). *2007 ilkyazında dünya ve Türkiye ekonomisine bakış*. <http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org> (Erişim Tarihi:25.02.2011)

³¹⁵ Y. Akkaya (2003). *Ekonomide büyüme ve işsizlik*. http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=78 (Erişim Tarihi: 06.02.2011)

³¹⁶ Dünya Bankası, "Türkiye İşgücü Piyasası Raporu Özet" www.worldbank.org.tr/cem2006

3.4. Aktif İstihdam Politikaları

Emek piyasalarındaki bozuklukları iyileştiren, mesleki becerileri geliştiren ve emek piyasalarının etkinliğini arttıran politikalar aktif istihdam politikaları olarak değerlendirilmektedir.³¹⁷ Bu politikalarla amaçlanan beşeri kaynakları geliştirmek ve ekonomik büyümeyi teşvik ederek işgücünün yapısal değişimlere uyum sağlamasını kolaylaştırmaktır.³¹⁸

Aktif istihdam politikaları Türkiye’de İş-Kur tarafından yürütülmektedir. Bu politikalar kapsamında iş arayanlara iş bulunması, mesleki eğitim ve işgücü uyum programları, mesleğe yöneltme, mesleki danışmanlık hizmetlerinin sunulması, iş arama stratejilerinin geliştirilmesi, uzun süreli işsizler, özürlüler, kadınlar ve gençler gibi dezavantajlı grupların daha kolay iş bulmasını sağlamak, girişimcilik eğitimleri ve istihdam garantili eğitim kursları vermek ve kamu yararına çalışma programları gibi çalışmalar yürütülmektedir.³¹⁹

Yürütülen bu programlar işgücü piyasasının işleyişinin iyileştirilmesine, emek arz ve talebinin eşleştirilmesine, daha iyi istihdam hizmetlerinin sunulmasına katkıda bulunacağı için istihdamsız büyüme sürecinin işgücü piyasalarından kaynaklanan birçok faktörün etkisini zayıflatacaktır. Dolayısıyla, aktif istihdam politikaları, işgücü piyasasının ihtiyaçları doğrultusunda şekillendirildiğinde ve yaygın bir biçimde uygulandığında işsizlik sorununun çözümündeki kritik bir politika değişkeni olarak etki edebileceğinden aktif işgücü politikalarının uygulanmasına ayrılan kaynaklar artırılmalıdır.³²⁰

3.5. Eğitim Politikaları

Eğitim yoluyla insanlar nitelik kazandıkça, eğitilmiş yetişkinler tecrübelerini genç kuşaklara aktardıkça verimlilik, değişen şartlara uyum esnekliği, bilgi üretme ve üretilen bilgileri işe dönüştürme yeteneği gelişecektir.³²¹ Dolayısıyla özellikle işsiz kesimin istihdam edilebilirliğinde eğitimin rolü büyük olacaktır.

³¹⁷ Biçerli (2004), 46.

³¹⁸ Biçerli (2004), 46.

³¹⁹ N.Akbıyık ve M. Koç *Küresel krizler ve sosyal politikalara ve etkileri.* <http://ozal.congress.inonu.edu.tr/pdf/71.pdf> (Erişim Tarihi:10.02.2011)

³²⁰ Karagöl ve Akgeyik (2010), 27.

³²¹ Demir-Bakırcı, (Erişim tarihi: 15.04.2010)

Eğitim politikaları kapsamında yer alan mesleki eğitim programları uygulamalarında programların başarısını belirleyicisi olacak temel hususlar bulunmaktadır. Dolayısıyla bir mesleki eğitim programından istenilen sonuçların alınabilmesi için bu programların sahip olması gereken bir takım özellikler bulunmaktadır. Bu özellikleri ana hatlarıyla ele alırsak: ³²²

- Program işsizleri geliştirmekte olan sektörlerle hazırlayabilmelidir.
- Eğitim programları işsizlerin ihtiyaçları doğrultusunda hazırlanmalıdır.
- Programlar özellikle dezavantajlı grupları kapsamalıdır.
- Katılımcılara piyasada değerlendirebilecekleri beceriler kazandırılmalıdır.
- Program yürütülürken var olan eğitim kurumlarından etkin bir biçimde faydalanılmalıdır.

Nitelikli işgücü yetiştirme için her seviyede verilen eğitimin piyasa tarafından talep edilen nitelikleri karşılayan bir eğitim olmalıdır. Diğer yandan, istihdama yönelik faaliyetlerin finanse edilmesi amacıyla özel sektörün eğitime yapacağı katkı göz önünde bulundurularak özel sektör özendirilmeli ve Ar-Ge'ye önem verilmelidir. ³²³

3.6. Sektörel Önceliklerin Doğru Belirlenmesi

Ekonomide gerçekleşen büyümenin istihdam yaratmaması ve sektörler arasındaki istihdam yaratma farkları, büyümenin sektörel bileşenleri açısından önem taşıdığından hangi sektöre öncelik verileceği, her sektörde gerçekleşen büyümenin istihdama katkısını ölçen esneklik katsayısı dikkate alınmalıdır. ³²⁴

Hizmet sektörünün emek yoğun yapısı, aynı miktarda yapılan bir yatırımın bu sektörde daha fazla istihdam yaratabilmesi, sonucunu doğurmaktadır. Dolayısıyla bu sektörde meydana gelen bir büyümeye artan istihdam oranları da eşlik edebilmektedir. Buradan hareketle, özellikle Türkiye ekonomisi özelinde, vasıflı işgücünün olduğu kadar vasıfsız işgücünde istihdam edilebildiği bu sektörün teşviki istihdamsız büyümeye mücadelede önemli bir başarı sağlayacaktır.

³²² Biçerli (2004), 168-170

³²³ Karagöl ve Akgeyik (2010), s.23.

³²⁴ Karagöl ve Akgeyik (2010), s.24.

Ayrıca, üretim sektörlerine yönelik teşvik ve kredi politikalarında istihdam temelli yaklaşım izlenmelidir.³²⁵

3.7. Diğer Öneriler

Kayıt dışı istihdam ve kaçak işçilerle yeterli derecede mücadele edilmemesi istihdamsız büyümenin nedenlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kayıt dışı istihdam sorununun genellikle küçük işletmeler ve kendi hesabına çalışanlar kapsamında ortaya çıktığı dikkate alındığında, sosyal sigorta ve vergi kayıtlılığı temelinde mikro kredilerin verilmesi, mevzuat, pazarlama, işletme yönetimi, teknoloji kullanımı gibi konularda danışmanlık ve eğitim hizmetleri gibi desteklerin sunulması etkin bir mücadelenin araçları olabilecektir.³²⁶

Türkiye ekonomisinde istihdamsız büyüme sürecinin kaynaklarının ele alındığı başlıkta değinildiği üzere, küresel ekonomide gözlenen talep daralmasına paralel olarak 2008 ve 2009 yıllarında üretim ve ihracat oranlarında gözlenen gerileme sonucu birçok işletme küçülmeyi tercih ederken, taşeronlaşmaya veya kiralık işçi istihdamına giden işletmeler artmış, yönetimler istihdam yapılarını daraltmışlardır.³²⁷ Dolayısıyla işsizlikle mücadele edilirken, özellikle istihdamın önemli bir kısmının küçük işletmeler tarafından sağlandığı göz önünde bulundurularak istihdam politikalarının oluşturulmasına özen gösterilmelidir.

³²⁵ İstihdam Politikası Önerileri, s.2.

³²⁶ İstihdam Politikası Önerileri, s.2.

³²⁷ Karagöl ve Akgeyik (2010), s.26.

Sonuç

Bir ülke ekonomisinde refahı yükseltmenin en önemli yollarından, iktisat politikasının ise temel amaçlarından biri olan ekonomik büyüme, son dönemde dünya ekonomilerinde yaşanan gelişmelere bağlı olarak en çok tartışılan makroekonomik değişkenlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumun nedenlerinden biri özellikle küreselleşme sonucunda finansal sektörün ağırlık kazandığı gelişmekte olan ülke ekonomilerinde büyüme oranlarında ortaya çıkan istikrarsızlıklardır. Büyüme konusunu gündemde tutan ve tezimizin konusu olan bir diğer neden de birçok ekonomide yaşanan büyüme sürecinin yeterli ya da istenen oranda istihdam artışı yaratmamasıdır.

İktisat politikası belirleyicileri ekonomik büyüme ve istihdam artışı arasında pozitif bir korelasyon olduğunu göz önünde bulundurarak bir ekonomi için büyüme hedeflerini belirlerken, hedeflenen büyüme oranının işsizliği otomatik olarak azaltacağı görüşünün hakim olmasından dolayı genellikle ayrıca bir istihdam politikası oluşturmamışlardır. Ancak, yakın zamanda bu iki değişken arasındaki ilişkinin giderek zayıfladığı ve yüksek büyüme rakamları ile yüksek işsizlik oranlarının birlikte görüldüğü ekonomiler dikkat çekmektedir.

Bu gelişmelere açıklık getirmek amacıyla tartışmalar “istihdamsız büyüme” olgusu çerçevesinde yürütülmektedir. En genel anlamıyla bir ekonomide yüksek büyüme performansı olmasına rağmen o ekonomide işsizliği azaltıcı yönde yeterli derecede iş imkanının yaratılamaması olarak ifade edilebileceğini belirttiğimiz bu olgu, gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkeler bir çok ülkede karşımıza çıkmaktadır.

İstihdamsız büyüme sürecinin nedenlerini ana başlıklarıyla dünyada uygulanan iktisat politikalarındaki değişim, üretim sistemlerinde dönüşüm, işgücü piyasalarında ve işletme yapılarında meydana gelen değişim, teknolojik gelişmeler ve verimlilik artışının etkileri ve histerisiz etkisi oluşturmaktadır.

1929 Büyük Buhranı’nın nedenini talep yetersizliği olarak gören Keynes devletin ekonomideki payının artırılarak uygulanacak ekonomi politikalarıyla krizin aşılabileceğini söylemiştir. Keynes’in bu önerileri doğrultusunda ortaya çıkan refah devleti anlayışı petrol krizinin yaşandığı 1974 yılına kadar kabul görmüştür. Ancak petrol krizinin çıkmasıyla Keynesyen politikalar eleştirilmiş ve bu politikaların yerine devletin ekonomideki ağırlığının azaltıldığı neo liberal ekonomi politika uygulamaları

öne çıkmıştır. Neo liberal politikalarla birlikte hız kazanan küreselleşme sürecinde üretken sermayenin hızla finansal sektöre kaymasıyla bu politikalar işsizliğin kaynağı olmuştur.

Ekonomi politikaları anlayışında değişimin yaşandığı bu süreçte üretim sistemlerinde de işgücü piyasalarını derinden etkileyecek dönüşümler yaşanmıştır. Fordist üretim sisteminin yerini post fordist üretim sistemine bırakması ve bu üretim sisteminde işgücü piyasalarının esnekleştirilmesi, devletin işgücü piyasalarına müdahalesinin sınırlanmasıyla Fordist üretim sistemi istihdamsız büyüme sürecine etki eden faktörler arasında yer almaktadır. Bu yeni üretim sürecine göre istihdam politikalarını revize eden işletme yönetimleri, ağırlıklı olarak yarı zamanlı (part-time) ve geçici personel istihdamına ve/veya fason çalışma biçimlerine geçmişlerdir.

Teknoloji alanında yaşanan önemli sıçramaların üretim yöntemlerine uygulanmaya başlanmasıyla birlikte teknoloji emek verimliliğini arttıran önemli bir unsur olmuştur. Dolayısıyla artan verimlilik karşısında emek talebinde bir azalma meydana gelmiş, daha yüksek büyüme oranlarına daha düşük istihdam oranlarıyla ulaşılabilir hale gelmiştir.

Konjonktürel dalgalanmaların işsizlik üzerinde kalıcı bir etki yarattığı, daralma dönemlerinde artan işsizlik oranlarının genişleme dönemlerinde düşme eğiliminde olmadığı durumu ifade eden histerisiz etkisinin varlığının bir çok ekonomi için yapılan ampirik çalışmalar sonucunda kanıtlanmış olması istihdamsız büyüme sürecinin açıklanmasında bu etkinin dikkate alınmasını gerektirmektedir.

Genel anlamda, yukarıda değinilen nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan, istihdamsız büyüme olgusu her ülke özelinde farklı nedenlere bağlı olarak yaşanmaktadır. Örneğin ABD ekonomisinde verimlilik artışı, yapısal işsizlik, uluslararası ekonomide ABD'nin rolü gibi etmenler istihdamsız büyüme sürecine kaynaklık ederken Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinde istihdam-çıktı ilişkisindeki önemli zayıflama esas olarak merkezi planlama döneminde birçok firmada var olan ihtiyaçtan fazla işçi çalıştırmanın bir sonucu olarak da değerlendirilmektedir. Hindistan'da ise hizmet sektörü büyüme sürecinin öncüsü olmakta birlikte büyüme oranlarıyla orantılı bir istihdam artışı yaratamadığı için istihdamsız büyüme sürecini yaşayan ülkelerden biri olmuştur.

İstihdamsız büyüme süreci Türkiye ekonomisi özelinde de kendisini göstermiştir. Özellikle hızlı ve kesintisiz bir büyüme sürecinin yaşandığı 2002-2006 yılları arasında işsizlik oranları da cumhuriyet tarihinin en yüksek seviyelerinde olmuştur. Aynı dönemde istihdam oranları ise 2002-2004 yılları arasında gerilemiştir. 2005-2006 yıllarında ise yatay bir seyir izlemiştir. Dolayısıyla, 2002-2006 döneminde ekonomik büyüme işsizlik oranlarında artışla birlikte gerçekleşirken aynı dönemde istihdam oranları gerilemiş ya da sabit kalmıştır. Bu gelişmelere istinaden büyüme-istihdam arasında pozitif yönlü olduğu varsayılan ilişkinin zayıfladığına dair bir kanıya varılabilmektedir.

Türkiye ekonomisinde istihdamsız büyüme sürecinin nedenleri incelendiğinde bu sürece, ekonominin sektörel kompozisyonunun, izlenen iktisat politikalarının, verimlilik artışının, işgücü piyasalarında yaşanan gelişmelerin ve histerisiz etkisinin varlığının kaynaklık ettiği görülmektedir.

Türkiye ekonomisinde tarım sektörünün ekonomi içindeki payının azalması ve bu kesimden ayrılan işgücünün niteliği gereği diğer sektörde istihdam edilme oranlarının düşük olması yüksek büyüme oranlarına rağmen işsizlik oranlarının yüksek olmasına neden olmuştur.

Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinden sonra IMF ile birlikte hazırlanan ekonomik program doğrultusunda uygulanan ve sıkı para politikasına dayanan iktisat politikaları nedeniyle faiz oranları yüksek seyretmiştir. Yüksek faiz oranları ise sıcak para girişine neden olmuş, bunun sonucunda Türk Lirası aşırı değerlenmiştir. Düşük döviz kurlarının sağladığı olanaklar tüketim ve yatırım malları ithalatında artış yaratmıştır dolayısıyla ilgili sektörlerde istihdamda daralmalara yaşanmıştır.

2002-2006 yılları arasında Türkiye ekonomisinde yaşanan büyüme sürecinin belirleyicisi verimlilik artışı olmuştur. Dolayısıyla bu yıllar arasında yaşanan büyüme istihdam artışı sağlanmadan gerçekleşmiştir.

İşgücü piyasalarında işgücü maliyetlerinin yüksekliği, kayıt dışı ekonominin varlığı ve işsizlerle işçi arayan firmaları etkin bir şekilde buluşturacak mekanizmaların sağlıklı işlememesi gibi nedenlerle büyüme ve istihdam artışı arasındaki ilişki teoride öngörülen yönde işlememiştir.

Türkiye ekonomisinde histerisiz etkisinin varlığına ilişkin çeşitli ampirik çalışmalar yapılmıştır. Histerisiz etkisinin varlığını yapısal kırılma testleri ve güçlü

hafıza modelleri ile Türkiye ekonomisi için araştıran Barışık ve Çevik'in çalışmasında histerisiz etkisi imalat sanayi ve mali kurumlar sektörlerinde ortaya çıkmıştır. Veli Yılcı 1923-2007 yılları arasındaki işsizlik oranlarını kullanarak Türkiye ekonomisi için histeri etkisinin sınanması amacıyla yapısal kırılmalar altında bir inceleme yapmıştır. Çalışma sonucunda zaman boyunca meydana gelen şokların işsizliğin doğal oranında değişimler meydana getirdiğini ve işsizlik üzerinde kalıcı etki yarattığını ortaya koymuştur.

İstihdamsız büyüme sürecinin aşılması, büyüme oranlarının istihdam oranlarına yansımaları için Türkiye ekonomisinde çeşitli önlemlerin alınması ve istihdam dostu politikaların uygulanması gerekmektedir. Bu bağlamda istihdamsız büyüme sürecini besleyen bir faktör olarak tarım kesiminden ayrılan işgücünün farklı sektörlerde istihdam edilebilmesini sağlayacak nitelikte politikalara öncelik verilmelidir.

Yukarıda değinildiği üzere, ekonomik büyümenin istihdam artışı yaratmada yetersiz ve etkisiz kaldığı göz önünde bulundurularak etkin bir istihdam politikası ve bu politikalarla uyumlu ulusal ekonomi politikalar uygulamaya koyulmalıdır. Çalışma sürelerinin uzunluğu, işe yeni alımların önüne geçen bir etken olduğundan çalışma sürelerinin kısaltılması istihdam artışına katkıda bulunacaktır.

İşgücü piyasalarında işverenlerin taleplerini karşılayacak nitelikte eğitilmiş elemanların yetiştirilmesi hem işgücü piyasalarında işgücü arz ve talebi açısından eşleşme sorunlarının giderilmesine yardımcı olacak hem de istihdam edilen işgücünün üretim sürecinin niteliğine katkıda bulunmasını sağlayacaktır. Uygulanacak aktif istihdam politikaları bu süreçte belirleyici rol oynayacaktır. Çünkü İş-Kur tarafından yürütülecek aktif istihdam politikaları çerçevesinde işgücü piyasasının işleyişi iyileştirilebileceği, emek arz ve talebinin sağlıklı eşleştirilmesi sağlanabileceği için istihdamsız büyüme sürecinin işgücü piyasalarından kaynaklanan birçok faktörünün etkisini zayıflatacaktır.

İstihdam yaratmayan, sıcak para girişine dayalı büyüme politikalarının yerine ivmesini reel sektörden kazanan ve hizmetler sektörünün istihdam yaratma potansiyelinin değerlendirebileceği nitelikte büyüme politikalarının benimsenmesi istihdam yaratma ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin güçlenmesine yardımcı olacaktır.

Kaynakça

- Aghion, P. ve Howit, P. (1994). Growth and unemployment. *The Review of Economic Studies*. <http://www.jstor.org/stable/2297900?seq=2> (Erişim Tarihi: 10.04.2009)
- Ağır, H. (2009). *Türkiye’de beşeri sermaye ve ekonomik büyüme: nedensellik testi (neo-klasik büyüme teorisi)* http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=2 (Erişim Tarihi:04.04.2009)
- Akbıyık, N. ve Koç, M. *Küresel krizler ve sosyal politikalara ve etkileri*. <http://ozal.congress.inonu.edu.tr/pdf/71.pdf> (Erişim Tarihi:10.02.2011)
- Akkaya, Y. (2003). *Ekonomide büyüme ve işsizlik*. <http://www.sendika.org/yazi.php?y> (Erişim Tarihi: 06.02.2011)
- Akyüz, Y. (2009). *Sermaye, bölüşüm, büyüme*. Ankara: Eflatun Yayınevi.
- Altman, M. (2003). *Jobless or job creating growth? some preliminary thoughts*. http://www.hsrb.ac.za/research/output/outputDocuments/2294_Altman_Employment (Erişim Tarihi: 15.04.2009)
- Altuntepe, N. *2008 küresel krizinin ülkelerin istihdam yapısı üzerine etkilerinin dinamik bir analizi*. <http://edergi.sdu.edu.tr/index.php/sduvd/article/viewFile/1372/1460> (Erişim Tarihi: 01.08.2011)
- Ar, K.N. (2007). *Küreselleşme sürecinde Türkiye’de ücretlerin gelişimi*. http://www.kamu-is.org.tr/pdf/kamil_necdet_ar.pdf (Erişim Tarihi: 28.08.2010)
- Aren, S. (1998), *İstihdam para ve iktisadi politika*. Ankara: Savaş Yayınları.
- Arestis, P. ve B. F. Mariscal (2000) . OECD unemployment: structural breaks and stationarity. *Applied Economics*, vol. 32, No.4.
- Arın, T. (2003). Türkiye’de mali küreselleşme ve mali birikim ile reel birikimin birbirinden kopması. *İktisat Üzerine Yazılar Cilt 1*. (Ed: A.H.Köse vd.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ataç, B. (2002). *Maliye politikası*. Eskişehir: Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları; No: 118.
- Ataman, C. B. (2006). Türkiye’de 2000-2005 dönemi işsizlik üzerine tartışmalar. *İktisat, işletme ve finans dergisi*, Sayı:239.
- Aydın, N. (2008). *Türkiye’de ekonomik büyüme 1968-2005: Solow büyüme muhasebesi ve regresyon modeli*. <http://www.belgeler.com/blg/1att/turkiye-de-ekonomik-buyu> (Erişim Tarihi:09.03.2011)

- Bakırtaş, İ. ve Tekinşen, A. (2004). *Dünya savaşları ve büyük buhran arasındaki etkileşimin ekonomi politiği*. http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/articles/ (Erişim Tarihi: 10.04.2009)
- Banga, R. (2005). *critical issues in India's service-led growth*. Indian Council for Research on International Economic Relations, Working Paper No. 171. <http://www.icrier.org/pdf/WP171.pdf> (Erişim Tarihi: 20.03.2010)
- Barışık, S. ve Çevik, E. İ. (2007). *Türkiye'de işsizlikte histeri etkisinin parçalı durağanlık testi ile analizi*. <http://web.inonu.edu.tr/~eisemp8/bildiri-pdf/ba> (Erişim Tarihi: 07.01.2010)
- Barışık, S. ve Çevik, E. İ. (2008a). Yapısal kırılma testleri ile Türkiye'de işsizlik histerisinin analizi: 1923-2006 dönemi. *KMU İİBF Dergisi*. <http://iibfdergi.kmu.edu.tr/userfiles/file/haziran2008/Cilt8/Say14/109-134.pdf> (Erişim Tarihi: 02.09.2010)
- Barışık, S. ve Çevik, E. İ. (2008b). Türkiye'de işsizlik histerisinin yapısal kırılma ve güçlü hafıza modellemesi ile sektörel analizi. *TISK Akademi Cilt:3*.
- Baştaymaz, N. T. (1998). Gelişmekte olan ülkelerdeki açmaz: aşırı işsizlik veya kırsal eksik istihdam. *Mercek Dergisi*, Mess Yayınları.
- Bedir, A. Üretim teknolojisindeki gelişmenin sanayinin rekabet gücüne etkisi: otomotiv sanayii örneği. *Planlama Dergisi Özel Sayı*. <http://ekutup.dpt.gov.tr/planlama/42nciyil/bedira.pdf> (Erişim Tarihi: 06.03.2010)
- Berber, M. vd. (2001). Türkiye'de yatırım harcamaları –ekonomik büyüme ilişkisi. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bil. Fak. Dergisi* www.metinberber.com/kullanici_dosyaları/file/9.doc (Erişim Tarihi:06.04.2009)
- Berber M. (2006). *İktisadi büyüme ve kalkınma*. Trabzon: Derya Kitabevi.
- Bekiroğlu, C. (2010). *Türkiye'de işsizlik sorununun çözümlenmesinde uygulanan ekonomi politikalarının analizi*. T.C. Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Finans Bankacılık Yüksek Lisans Programı http://sites.khas.edu.tr/tez/CemilBekiroglu_izinli.pdf (Erişim Tarihi: 06.02.2011)
- Belek, İ. (1999). *Postkapitalist paradigmalar*. İstanbul: Sorun Yayınları.
- Beyond the Washington Consensus, World Bank, Beyond Transition Newsletter, June 1998, Vol.9, No.3 <http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSCContentS> (Erişim Tarihi: 04.09.2009)

- Bhattacharya, B.B. ve Sakthivel, S. (2004). *Economic reforms and jobless growth in India in the 1990s*. <http://www.iegindia.org/workpap/wp245.pdf> (Erişim tarihi: 17.07.2009)
- Biçerli, K. (2004). *İşsizlikle m¼cadelede aktif istihdam politikaları*. Eskişehir: T.C Anadolu Üniversitesi Yayınları: No: 1563.
- Bilgi, A. (2005). *Kapital okuma kılavuzu ve zeti*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Blanchard, O. J. (1991). *Wage, bargaining and unemployment persistence*. <http://www.nber.org/papers/w3664.pdf> (Erişim Tarihi: 05.02.2011)
- Blanchard, O. J. ve Summers, L. H. (1986). *Hysteresis in unemployment*. NBER Working Paper Series Working Paper No. 2035. http://www.nber.org/papers/w2035.pdf?new_window=1 (Erişim Tarihi: 05.01.2010)
- Buluş A. vd. (2011). *T¼rkiye ekonomisi*. İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Bulutay, T. (1995). *Employment, unemployment and wages in Turkey*. Ankara: ILO.
- Camarero, M. ve Tamarit, C. (2004). *Hysteresis vs. natural rate of unemployment: new evidence for OECD countries*. http://www.sciencedirect.com/science?_ob (Erişim Tarihi: 10.08.2009)
- Candan M. (2007). *Kayıt dışı istihdam, yabancı kaçak işçi istihdamı ve toplumumuz üzerindeki sosyo- ekonomik etkileri*, Ankara: İş-Kur Uzmanlık Tezi. http://statik.iskur.gov.tr/tr/rapor_bulten/uzmanlik_tezleri/MEHMET%20CA (Erişim Tarihi: 13.08.2010)
- Case, K.E. ve Fair, R.C. (1999). *Principles of macroeconomics*. New Jersey: Prentice-Hall, Inc.,
- Cloda, L. *An analysis of the causes of unemployment*. <http://www.maths.tcd.ie/local/JUNK/econrev/ser/html/unemp.html> (Erişim Tarihi: 02.08.2009)
- Crato, N. ve Rothman, P. (1996). *Measuring hysteresis in unemployment rates with long memory models*. <http://Core.Ecu.Edu/Econ/Rothmanp/Urlm01.Pdf>. (Erişim Tarihi: 17.10.2010)
- Daveri, F. ve Tabellini, G. (1997). *Unemployment, growth and taxation in industrial countries*. <ftp://ftp.igier.uni-bocconi.it/wp/1997/122.pdf> (Erişim Tarihi: 10.01.2010)

- Demir, O. ve Bakrcı, F. *Türkiye’de işsizlik sorunu ve büyüme-işsizlik ilişkisi*.
<http://www.asagihomurlu.bel.tr/fehimbakirci/1.pdf> (Erişim tarihi: 15.04.2010)
- Devlet Planlama Teşkilatı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 1950-2006 Dönemi.
<http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.asp>
(Erişim Tarihi: 30.01.2010)
- Dış Ticaret Müsteşarlığı, <http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=79192159>
(Erişim Tarihi: 28.10.2010)
- Dileyici, D. ve Özkıvrak, Ö. (2001). *Bütçe anlayışındaki değişim süreci: denk bütçe ilkesinin erozyonu ve açık bütçe politikası*.
<http://www.bayar.edu.tr/~iibf/sakinc/ButceVeHazineIslemleri/DilekDILEYICI-O>
(Erişim Tarihi: 07.09.2009)
- Dinler, Z. (2000). *İktisada giriş*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Doğruel F. ve Doğruel S.A. (2006). *Bıçak sırtında büyüme ve istikrar: Arjantin, Brezilya, İsrail, Meksika, Türkiye deneyimleri*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Doğruel, F ve Doğruel, S. Türkiye’de ekonomik büyüme ve makroekonomik istikrar. *İktisadi kalkınma, kriz ve istikrar* (Der: A. H. Köse vd.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dornbush, R. vd. (2001), *Macroeconomics*. New York: McGraw-Hill/Irwin.
- Dumitrescu, B. A. vd. (2009). *The correlation between unemployment and real gdp growth: a study case on Romania*.
<http://steconomice.uoradea.ro/anale/volume/2009/v2-economy-and-business>
(Erişim Tarihi: 10.06.2010)
- Dura, C. (2007) *Türkiye’de büyüme istihdam yaratmıyor*.
http://www.cihandura.com/index.php?option=com_content&task=view&id=58&
(Erişim Tarihi: 07.09.2010)
- Dünya Bankası, “Türkiye İşgücü Piyasası Raporu Özet”
www.worldbank.org.tr/cem2006 (Erişim Tarihi: 21.02.2010)
- Ehrlich, I. (1990). The problem of development: introduction. *Journal of Political Economy*, <http://www.jstor.org/stable/2937629?seq=2> (Erişim tarihi: 08.01.2011)

- Ekin, N. (2000). *Türkiye’de yapay istihdam ve istihdam politikaları*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 2000-33.
- Ekzen, N. (2009). AKP iktisat politikaları: 2002-2006. *Mülkiye Dergisi*.
<http://www.google.com.tr/#hl=tr&q=+AKP+iktisat+politikalar%C4%B1> (Erişim Tarihi: 20.01.2011)
- Emsen, S. vd. (2003). Philips eğrisi analizi ve geçiş ekonomileri üzerinden Kırgızistan uygulaması. *GÜ İİBF Dergisi*. http://dergi.iibf.gazi.edu.tr/dergi_v1/5/2/5.pdf (Erişim Tarihi:27.01.2011)
- Er, F. (2008). İşletmelerde katma değer in istihdam üzerine etkileri. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. <http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=9&vt> (Erişim Tarihi: 21.01.2011)
- Ercan, N.Y. (2009). İçsel büyüme teorisi: genel bir bakış. *Devlet Planlama Teşkilatı Planlama Dergisi Özel Sayı*. <http://ekutup.dpt.gov.tr/planlama/42nciyil/ercanny.p> (Erişim Tarihi: 05.04.2009)
- Erdönmez , P. A. (2009). Küresel kriz ve ülkeler tarafından alınan önlemler kronolojisi, *Bankacılar Dergisi*, Sayı 68. <http://www.tbb.org.tr/Dosyalar/Dergiler/Dokumanlar> (Erişim Tarihi: 04.03.2011)
- Eriksson, C. (1997). Is there a trade off between employment and growth? *Oxford Economic Papers*, <http://oep.oxfordjournals.org/content/49/1/77.full.pdf> (Erişim Tarihi: 09.10.2010)
- Ersöz, H. Y. *Sosyal politika-refah devleti-yerel yönetimler ilişkisi*.
<http://iibf.kocaeli.edu.tr/ceko/armaganlar/tokerdereleli/35.pdf> (Erişim Tarihi: 01.07.2009)
- Evaluating the Washington Consensus, DevNews Media Center, The World Bank, 2004. <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/NEWS/0,,conte> (Erişim Tarihi: 09.06.2010)
- Filiztekin, A. (2007). *Regional unemployment in Turkey*.
<http://www.ecomod.org/files/papers/486.pdf> (Erişim Tarihi: 07.10.2010)
- Gerber, J. (2005). *International economics*. Boston: Addison Wesley.

- Gerni, C. vd. *İthalata dayalı ihracat ve ekonomik büyüme: 1980-2006 Türkiye deneyimi*. http://www.deu.edu.tr/userweb/iibf_kongre/dosyalar/deger.pdf (Erişim Tarihi: 06.09.2010)
- Goldar, B. (2006). *The jobless growth story*. The Times of India. <http://timesofindia.indiatimes.com/Home/Opinion/Edit-Page/articleshow/msid-1> (Erişim Tarihi: 10.09.2009)
- Gönen, S. ve Çelik, M. *Esnek üretim sistemi uygulayan işletmelerde üretim maliyetlerinin değerlendirilmesi*. <http://eab.ege.edu.tr/pdf/4/C4-S1-2-yüzde> (Erişim Tarihi: 15.04.2009)
- Güçlü ve büyük Türk ekonomisi için üretim ve istihdam politikaları. TİSK Yayınları, <http://www.tisk.org.tr/yayinlar.asp?sbj=ic&id=857> (Erişim tarihi: 29.04.2009)
- Gündoğan, M. A. vd.(2010). *Tekstil terbiye sektöründe yalın üretim yöntemi ile geleneksel üretim yönteminin karşılaştırılması*. Ulusal Meslek Yüksekokulları Öğrenci Sempozyumuna sunulan bildiri. <http://www.myo-os.duzce.edu.tr/dosya/c> (Erişim Tarihi: 06.02.2011)
- Güngör, F. ve Paçal, K. *Çevik üretimin Kobi'lerde uygulanabilirliği*. http://www.tedem.com.tr/cevik_makalesi.pdf (Erişim Tarihi: 02.02.2011)
- Günsoy, B. (2006). *Küreselleşme*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Günsoy, B. (2007). *Türkiye ekonomisinde istihdamsız büyüme süreci*. Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İ.İ.B.F İktisat Bölümü ve Avrupa Araştırmalar Merkezi, Güncel Ekonomik Sorunlar Kongresine sunulan bildiri.
- Günsoy, B. ve Günsoy, G. (2009). *Yapısal reformların ekonomik başarısı*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Gürak, H. (2003). *Küreselleşme nereye götürüyor? doğrudan yabancı yatırımlar, verimlilik ve gelir dağılımı*. <http://www.elelebizbize.com/e-utuphane/hasangurak/> (Erişim Tarihi: 19.04.2009)
- Gürak, H. (2006). *Ekonomik büyüme ve küresel ekonomi*. Bursa: Ekin Kitabevi.

- Gürsel, Seyfettin. (2005). Yüksek işgücü maliyetleri işsizliği artırıcı etki yaparken, kayıt dışılığı da destekliyor. *TİSK İşveren Dergisi*.
http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp? (Erişim Tarihi: 15.02.2010)
- Han, E. (2000). *İktisada giriş*. Eskişehir: Etam A.Ş. Matbaa.
- Harris, R. ve Silverstone, B. (2001). *Testing for Asymmetry in Okun's Law: A Cross-Country Comparison*. <http://www.accessecon.com/pubs/eb/2001/volume5/EB-0> (Erişim Tarihi: 05.04.2010)
- Hassett, K. A. *Investment*. <http://www.econlib.org/library/Enc/Investment.html> (Erişim Tarihi: 24.04.2009)
- Hiç, M. (1994), *Büyüme ve gelişme ekonomisi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Hori, K. (2009). *Economic growth, unemployment and bussiness cycles*. Kyoto: Institute of Economic Research Kyoto University, <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?> (Erişim Tarihi: 10.01.2009)
- Hyman, D. (1997). *Economics*. Irwin: North Carolina State University.
- ILO, Global Employment Trends 2008,
<http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/publi> (Erişim Tarihi:06.09.2010)
- ILO, Global Employment Report, May 2009 Update,
<http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/publi> (Erişim Tarihi:21.03.2010)
- IMF, World Economic Outlook Database, October 2009.
<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2009/02/weodata/index.aspx> (Erişim Tarihi: 12.10.2010)
- İslatince, H. (2002). *Ekonomik sistemler*. Eskişehir: Birlik Ofset Yayıncılık.
- İstihdam Stratejileri ve Türkiye İçin Bir Model Önerisi. (2006). İstanbul: İstanbul Sanayi Odası Yayınları No: 2006/8
- İstihdam Politikası Önerileri, http://statik.iskur.gov.tr/tr/rapor_bulten/genel_kurul_kar (Erişim Tarihi:06.01.2010)

- Jones, C.I. (2002). *Introduction to economic growth*. New York:W.W. Norton&Company
- Jones, D.R. ve D.N. Manning (1992). Long term unemployment, hysteresis and the unemployment-vacancy relationship: a regional analysis. *Regional Studies*, vol. 26, issue 1.
- Kara, M. ve Duruel, M. (2005). *Türkiye’de ekonomik büyümenin istihdam yaratamama sorunu*. İ.Ü. İktisat Fakültesi Sosyal Siyaset Konferansları (Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş’a Armağan Özel Sayısı) Sayı 50.
- Karabulut, T. *Küresel finansal kriz ve Türk Dünyası’nın makroekonomik göstergelerine etkisi: Türkiye ve Azerbaycan örneği*. <http://jas-khazar.org/wp-content/upl> (Erişim Tarihi: 09.03.2011)
- Karagöl, E.T. ve Akgeyik, T. (2010). *Türkiye’de İstihdam Durumu, Genel Eğilimler*. Seta Analiz. <http://www.setav.org/ups/dosya/35324.p> (Erişim Tarihi: 06.12.2010)
- Karluk, R. (2002). *Türkiye ekonomisi*. İstanbul: Beta Basım.
- Kazgan, G. (2002). *1990 sonrası yıllarda Türkiye’de krizler ve işsizlik; çalışanlar ve sosyal güvenlikleri için çözümler açısından bir irdeleme*. <http://www.google.com.tr/#hl=tr&source=hp&q=1990+sonras%C4%B1+y%C4%> (Erişim Tarihi:17.12.2010)
- Kazgan, G. (2004). *İktisadi düşünce veya politik iktisadın evrimi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Khemraj, T. vd. (2006), *Jobless growth and Okun’s law*. http://newschool.edu/cepa/publications/policynotes/0603_PN_Okun's_Law.pdf (Erişim Tarihi:03.04.2009)
- Kibritçioğlu, A. (2009). İktisadi büyümenin belirleyicileri ve yeni büyüme modellerinde beşeri sermayenin yeri. *AÜSBF Dergisi*, 53/1-4: 207-230. <http://129.3.20.41/eps/dev/papers/0505/0505009.pdf> (Erişim tarihi: 04.05.2009)
- Kocabaş, F. (2004). Endüstri ilişkilerinde dönüşüm. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, <http://sbe.dpu.edu.tr/10/33-53.pdf> (Erişim Tarihi:10.07.2009)

- Kutlu, E. (2000). *Bilgi toplumunda kalkınma stratejileri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No.1209.
- Küçükkale, Y. *Doğal işsizlik oranındaki Keynesyen isteri üzerine klasik bir inceleme: Kalman filtre tahmin tekniği ile Türkiye örneği 1950-1995*.
<http://idari.cu.edu.tr/sempozyum/bil40.htm> (Erişim Tarihi: 01.03.2011)
- Lawrence, R. Z. vd. (1987). *Barriers to european growth: a transatlantic view*.
<http://www.questia.com/googleScholar.qst:jsess> (Erişim tarihi:25.03.2009)
- Lordoğlu, K. (2006). *Türkiye’de işgücü piyasaları (durum raporu)*. İstanbul: İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası Yayınları, Yayın No:56.
- Maddison, A. (2005). *Growth and interaction in the world economy*.
http://www.ggdc.net/Maddison/other_books/Growth (Erişim Tarihi: 10.05.2009)
- Maliye Bakanlığı, Yıllık Ekonomik Rapor 2008,
<http://www.mersindefterdarligi.gov.tr/ekitap/2008yillikekonomikplan.pdf> (Erişim Tarihi: 23.12.2010)
- Mankiw, N.G. ve Taylor, M.P. (2006). *Economics*. London: Thomson Learning.
- Marx, K. (2004). *Kapital birinci cilt*. (Çev: Alaattin Bilgi), Ankara: Sol Yayınları.
- Mednik, M. vd. (2008). *Hysteresis in unemployment: evidence from Latin America*. Inter-American Development Bank Office of Evaluation and Oversight Working Paper: OVE/WP-04/08 <http://www.google.com.tr/#hl=tr&source=hp&q=> (Erişim Tarihi: 02.06.2010)
- Mohan, R. vd. (2007). *Hysteresis in unemployment: panel unit roots tests using state level data*. MPRA Paper No. 5580. <http://mpa.ub.uni-muenchen.de/5580/1/MP> (Erişim Tarihi: 04.08.2010)
- Morgil, O. (2001). *Büyüme ve sanayileşme politikaları*. (Ed: B. Yediyıldız) *Atatürk’ten günümüze Türkiye ekonomisi*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- OECD Facts and Figures: The challenge ahead (2007).
<http://www.oecd.org/dataoecd/36/15/39678350.pdf> . (Erişim Tarihi: 10.02.2011)

- Ok, Sinan. (2008). *Ekonomik büyüme ile istihdam arasındaki ilişkinin zayıflama nedenleri ve bu ilişkinin güçlendirilmesinde İş-kur'un rolü*.
http://statik.iskur.gov.tr/tr/rapor_bulten (Erişim Tarihi: 18.02.2010)
- Oktay, E. (2002). *Makro iktisat teorisi ve politikası*. İstanbul: T.C. Maltepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, Yayın No: 02.
- Onaran, Ö. (2008). *Jobless Growth in the central and eastern european countries*.
http://www.peri.umass.edu/fileadmin/pdf/working_papers/working_papers_151-
(Erişim Tarihi: 27.05. 2009)
- Orhangazi, Ö. (2008). Keynesgil finansal düzenlemelerden finansallaşmaya: iktisat literatürü ve ABD ekonomisinin finansallaşmasına tarihsel bir bakış. *ODTÜ Gelişme Dergisi*. Vol 35 No:1.
- Önder, A. vd. Durağanlık analizi, birim kök testleri ve trend
<http://www.deu.edu.tr/userweb/onder.hanedar/dosyalar/Metin.pdf>
(Erişim Tarihi: 12.08.2011)
- Öngen, T. (2002). *Esnek üretim, emek gücü ve sınıf ilişkileri üzerindeki etkileri*. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, İş Müfettişleri Derneği Değişen İstihdam Biçimleri ve Endüstri İlişkileri Paneli'ne sunulan bildiri.
- Özdemir, S. vd. (2006). *İşsizlik sorunun çözümünde Kobi'lerin desteklenmesi*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları Yayın No: 2006-45.
- Özer, M. ve Biçerli, K. (2003). Türkiye'de kadın işgücünün panel veri analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, <http://www.anadolu.edu.tr/arastirma/hakemli>
(Erişim Tarihi: 29.04.2009)
- Özsüca, Ş. T. (2003). Yapısal uyum, küresel bütünleşme ve refah devleti. *Kamu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi*. <http://www.kamu-is.org.tr/pdf/7217.pdf> (Erişim Tarihi: 30.06.09)
- Pamuk, Ş. (2007). *Osmanlı'dan cumhuriyete küreselleşme, iktisat politikaları ve büyüme*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Parasız, İ. (1997). *Modern makroekonominin temelleri*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Parasız, İ. (2003). *Makro ekonomi*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Pazarlıoğlu, M. V. ve E. İ. Çevik (2005). *Ratchet model uygulaması: Türkiye örneği*.
<http://www.ekonometridernegi.org/bildiriler/o19s3.p> (Erişim Tarihi: 10.03.2011)

- Romer, P.M. (1990). Endogenous technological change. *Journal of Political Economy*, <http://www.artsci.wustl.edu/~econ502/Romer.pdf> (Erişim Tarihi 05.03.2011)
- Rutkowski, J. J. ve Scarpetta, S. (2005). *Enhancing job opportunities: Eastern Europa and The Former Soviet Union*. World Bank Publications, <http://siteresources.worldbank.org/INTECA/Resourc> (Erişim Tarihi: 20.05.2009)
- Saklı, A. (2007). *Kapitalist gelişim sürecinde fordizm ve post-fordizm*. <http://www.sakli.info/Fordizm.pdf> (Erişim Tarihi: 20.04.2009)
- Saraçoğlu, B. ve Suiçmez, H. (2008). *Türkiye İmalat Sanayiinde Büyüme, İstihdam ve Verimlilik Sorunları*. <http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=9&vtadi=TS> (Erişim Tarihi: 06.09.2010)
- Savaş, V. (2000). *İktisatın Tarihi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Saygılı, Ş. vd. (2005). *Türkiye ekonomisinde sermaye birikimi büyüme ve verimlilik: 1972-2000*. <http://www.google.com.tr/#hl=tr&source=hp&q=T%C3%BCrkiye+ek> (Erişim Tarihi: 06.08.2010)
- Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası iktisat*. İstanbul: Güzem Yayıncılık.
- Sever, E. ve Demir, M. (2007). Türkiye’de bütçe açığı ile cari açık arasındaki ilişkilerin VAR analizi ile incelenmesi *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2(1), 47-63 http://iibf.ogu.edu.tr/dergi/dergi/2007-1/2007_1_3.pdf (Erişim Tarihi: 10.08.2011)
- Song, F. M. ve Wu, Y. (1998). Hysteresis in unemployment: evidence from OECD countries. *Quarterly Review of Economics and Finance*. <http://www.sciencedirect.com/scienc> (Erişim Tarihi:25.02.2011)
- SSCB Ekonomi Enstitüsü Bilimler Akademisi (1996). *Politik ekonomi ders kitabı cilt: 1*. (Çev: İsmail Yarkın), Ankara: İnter Yayınları.
- Stiglitz, J.E. (1993). *Economics*. USA: W.W. Norton&Company, Inc.,
- Susam, N. ve Bakkal, U. (2008). *Kriz süreci makro değişkenleri ve 2009 bütçe büyüklüklerini nasıl etkileyecek?* http://portal1.sgb.gov.tr/calismalar/maliye_derq (Erişim Tarihi: 04.03.2011)
- Şafak, C. (2006). *Türkiye’de işçi ücretlerinin seyri (1980 – 2005)*. http://www.yasamagaci.org/turkiyede_isci_ucretleri_s (Erişim Tarihi:05.07.2010)

- Taban, S. (2011). *Küresel kriz öncesi ve sonrasında Türkiye’de büyümenin dinamikleri*.
<http://www.google.com.tr/#hl=tr&sa=X&ei=V20DTs> (Erişim Tarihi: 10.01.2011)
- Tarı, R. ve Abasız, T. *Asimetrik etkiler altında Okun Yasası’nın eşik hata düzeltme modeli ile sınanması: Türkiye örneği*.
<http://iletisim.atauni.edu.tr/eisemp/html/tammetinler/> (Erişim Tarihi: 21.03.2011)
- Tatlıldil, E. ve Xanthacou, Y. (2005). Türk işgücün yapısı ve Avrupa Birliği istihdam politikaları. *Ege Akademik Bakış*, http://eab.ege.edu.tr/pdf/2_2/C2-S2-M1.pdf (Erişim Tarihi: 01.05.2009)
- Telli, Ç. vd. (2006). *Modeling general equilibrium for socially responsible macroeconomics: seeking for the alternatives to fight jobless growth in Turkey*.
http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_Uye/TVYFeb06.pdf (Erişim Tarihi:18.03.2009)
- Toche, P. (2001). *Is there a growth unemployment trade off?*. Department Of Economics Discussion Paper Series, University of Oxford.
<http://www.economics.ox.ac.uk/research/WP/PDF/pa> (Erişim Tarihi: 10.01.2009)
- TÜİK, Hane Halkı İşgücü Anketleri,
http://www.tuik.gov.tr/MetaVeri.do?tb_id=25&ust_id (Erişim Tarihi:08.06.2010)
- TÜİK, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri, Analitik Çerçeve, Kapsam, Tanımlar ve Sınıflamalar http://www.tuik.gov.tr/MetaVeri.do?tb_id=25&ust_id=8 (Erişim Tarihi:08.06.2010)
- TÜİK işgücü maliyeti araştırması sonuçları: 2004-2008 Dönemi
http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=25&ust_i (Erişim Tarihi: 28.11.2010)
- Tüğen, K. *Türkiye’nin ekonomik kalkınma süreci içinde uygulanan vergi politikaları ve değerlendirilmesi*. Oş (Kırgızistan) Devlet Üniversitesinin 10. Kuruluş Yıldönümünde düzenlenen "Günümüz Toplumunda Üniversite Eğitimi" konulu Kongrede sunulan tebliğ.
http://www2.bayar.edu.tr/iibf/maliye/sureyya_sakinc (Erişim Tarihi: 06.02.2011)
- Türkiye Ekonomi Kurumu Büyüme Stratejileri, Tartışama Metni 2003/5
http://www.tek.org.tr/dosyalar/BS_Rapor.pdf (Erişim Tarihi: 28.04.2009)

- Türkiye’de 1980 sonrası işsizlik-büyüme ilişkisi ve işgücü piyasasına genel bir bakış.(2008) 2. Ulusal İktisat Kongresi, DEÜ- İİBF
http://www.deu.edu.tr/userweb/iibf_kongre/dosy (Erişim tarihi: 02.03.2011)
- Türkiye ekonomisi: üretim ve büyüme.* <http://www.hazine.org.tr/ekonomi/ubuyume.php>
(Erişim Tarihi:08.06.2010)
- Türkiye’de işgücü piyasasının kurumsal yapısı ve işsizlik (2004).* İstanbul: TUSİAD
Yayın No: TUSİAD-T/2004-11/381.
- Unay, C. (1999). *Makro ekonomi*. Bursa: Vipaş A.Ş.
- Us, V. (2004). *Kayıtdışı ekonomi tahmini yöntem önerisi: Türkiye örneği*. Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni. <http://www.tek.org.tr> (Erişim Tarihi: 20.02.10)
- Uyanık, Y. (2003). İşgücü piyasalarında esneklik ve bölünme. *Kamu-İş Yayınları, İş Hukuku ve İktisat Dergisi*. <http://www.kamu-is.org.tr> (Erişim Tarihi: 30.03.2009)
- Uysal, Y. (1999). Bölüşüm ilişkileri ve bu ilişkilerin düzenlenmesinde etkili olabilecek iktisat politikalarının değerlendirilmesi: Türkiye örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:1, Sayı: 2.
<http://www.belgeler.com/blg/2577/bolusum-iliskileri-> (Erişim Tarihi: 18.01.2011)
- Ülgener, S. (1991). *Milli gelir, istihdam ve iktisadi büyüme*. İstanbul: Der Yayınevi.
- Ünsal, E. (2005). *Makro iktisat*. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Ünsal, E. (2007). *İktisadi büyüme*. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Walterskirchen, E. (1999). *The relationship between growth, employment and unemployment in the EU*. <http://www.memo.uni-bremen.de/tser/Walterskirchen>
(Erişim Tarihi: 11.04.2010)
- Williamson, J. (2003). “From reform to agenda,” *Finance&Development*,
<http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2003/09/p> (Erişim Tarihi: 30.08.2009)
- Yeldan, E. (2009). *Küreselleşme, kriz ve Türkiye’de neoliberal dönüşüm: neoliberal küreselleşmenin çevresel bir ekonomisi olarak Türkiye örneği*. (Der. N. Mütevellioğlu ve F. Ataay) İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yeldan, E.(2010), Küresel kriz ve Türkiye: mali canlandırma önlemlerinin istihdam ve işgücü piyasaları üzerindeki etkilerinin makroekonomik değerlendirilmesi.

- <http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara> (Erişim Tarihi: 22.05.2011)
- Yılcı, V. (2009). Yapısal kırılmalar altında Türkiye için işsizlik histerisinin sınanması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*. <http://journal.dogus.edu.tr/13026739/200> (Erişim Tarihi: 09.05.2010)
- Yıldırım, K. ve Karaman D. (2003). *Makroekonomi*. Eskişehir: Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı, Yayın No: 145.
- Yıldırım, A. G. *Esnek üretim-esnek istihdam insan kaynakları nedir? neden karşıyız?* Disk/Genel İş Emek Araştırmaları. <http://e-kutuphane.egitimsen.org.tr/pdf/304.p> (Erişim Tarihi:14.04.2009)
- Yılmaz, A. (2005). Türkiye’de işsiz nüfus. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. <http://web.firat.edu.tr/sosyalbil/dergi/arsiv/cilt15/sayi1/> (Erişim Tarihi: 06.03.2011)
- Yılmaz, Ö. G. (2005). Türkiye ekonomisinde büyüme ile işsizlik oranları arasındaki nedensellik ilişkisi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*. <http://eidergisi.istanbul.edu.tr/sayi2/ueis2m> (Erişim Tarihi: 07.03.2011)
- Yurdakul, F. Türkiye’de kayıt dışı ekonomi: bir model denemesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42> (Erişim Tarihi: 09.02.2011)
- Yüksel, N. (2003). Çalışma hayatında esnekleşme ihtiyacı. *İşveren Dergisi*. http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=664 (Erişim Tarihi: 15.01.2011)
- 2007 ilkyazında dünya ve Türkiye ekonomisine bakış. Bağımsız Sosyal Bilimciler 2007 Yılı Raporu (2007). <http://www.bagimsizsosyalbilimc> (Erişim Tarihi:25.02.2011)
- 2008 Dünya Krizi ve Türkiye, Petrol-İş Sendikası Yayınları, Yayın No:110.